

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
“ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД БА НОМИ
АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ”**

ВБД: 373.3.015.31: 74.200.50 А 15

Бо ҳукуқи дастнавис

АБДУҶАББОРЗОДА МУҲАЙЁ

**ТАШАККУЛИ МАВҶЕИ ҒАЪОЛИ ШАХСИЯТ ҲАМЧУН
СИФАТИ АРЗИШМАНДИ ИҶТИМОЙ-ШАХСИИ
ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ, аз рӯйи ихтисоси
5.3. Педагогика, 5.3.1. Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот

Рохбари илмӣ:

доктори илмҳои педагогӣ,
профессор Сабури Х.М.

Хучанд-2026

ИХТИСОРАҲО

ВМИ ҶТ – Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.

МТОК – Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ.

МТМУ – Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ.

ДДХ – Донишгоҳи давлатии Хучанд.

КТО – Кори таҷрибавию озмоишӣ.

ВАО – Вазорати ахбори омма.

МБФ – Муоширати байнифарҳангӣ.

МТМ – Маҷмуаи таълимӣ-методӣ.

СДТ – Стандарти давлатии таҳсилот.

КЭГ – Кори эҷодии гурӯҳӣ.

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон.

БД – Бозии дидактикӣ.

ГН – Гурӯҳи назоратӣ.

ГТ – Гурӯҳи таҷрибавӣ.

ФБ – Фаъолияти беруназсинфӣ.

ТИ – Таҳсилоти иловагӣ.

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ	
МАВҚЕИ ФАӢОЛИ ШАХСИИ ХОНАНДАГОН	16
1.1. Мазмуну мундариҷаи мафҳуми “шахсият” ва ҷойгоҳи муаммои фаӢоли шахсияти хонандагони хурдсол дар таҳқиқоти педагогӣ -психологӣ.....	16
1.2. Хусусиятҳои иҷтимоӣ-педагогии ташаккули мавқеи фаӢоли шахсияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	45
Хулосаи боби якум.....	64
БОБИ 2. ШАРТҲО ВА ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛИ МАВҚЕИ ФАӢОЛИ	
ШАХСИЯТ ДАР МУҲИТИ ТАЪЛИМӢ.....	66
2.1. Восита ва шароитҳои педагогии ташаккули мавқеи фаӢоли шахсияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	66
2.2. Корҳои беруназсинфӣ ҳамчун омилҳои муҳими ташаккули мавқеи фаӢоли шахсияти хонандагони хурдсол.....	84
Хулосаи боби дуюм	99
БОБИ 3. ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ МАВҚЕИ	
ФАӢОЛИ ШАХСИЯТИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ	102
3.1. Худбаҳодиҳӣ ҳамчун сифати арзишманди ташаккули мавқеи фаӢоли иҷтимоии хонандагон	102
3.2. Мундариҷа ва самаранокии корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ оид ба ташаккули мавқеи фаӢоли шахсияти хонандагони хурдсол	124
Хулосаи боби сеюм.....	157
ХУЛОСАҲО	159
РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА.....	163

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои куллии сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба амал омада, зарурати таҷдиди ҳамаи самтҳои ҳаёти ҷомеаро тақозо намуд. Шароити модернизатсияи мунтазами иқтисодиёт ва институтҳои ҷамъиятӣ муносибати навро дар тарбияи шахси ғаёл, ки ба ҳалли масъалаҳои нигоҳи эҷодкорона, майл ба истифодаи оқилонаи вақт, тарҳрезии ғаёлияти оянда, малакаи ҳамкорӣ дар шароити кунунии ҷаҳонишавӣ ва ғайраро уҳда карда метавонад, тақозо менамояд. Зехн ва неруи созандаи инсон ба омили пешбарандаи рушди иқтисодӣ ва рақобатпазирии миллӣ табдил ёфта истодааст. Таҳаввулот ва тағйирпазирии ҷомеаи муосир ҳамкориву дигаргунии ғаёлияти шахсиятро зарур мешуморад. Воридшудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фазои ҷаҳонии таҳсилот, инчунин чигунагии авзои ҷаҳонии марбут ба иқтисодиёт ва сиёсат тақозокунандаи дигаргуниҳо дар тамаркузи муқаррароти аҳаммияташон нахустдараҷаи маҷрои таҳсилоту парвариши толибилмон аст. Ин бо қазияи раванқдиҳии босифати онҳо маҳдуд намешавад, балки заҳмати махсуси педагогиро аз кормандони соҳаи маориф дар ҳалли муаммои мутобиқшавии кӯдак ба муҳити атрофро низ тақозо менамояд. Тамоилбахшандаи нияти беҳтарнамоии системаи маорифи пазирандаи арзишҳои хос ба миллат, ростои маҷрои ислохотҷӯӣ дар шаклгирии фарди иҷтимоан ғаёлманди натиҷаҳои қорбариаиш пурмахсул таълимгоҳҳои зинаи миёнаи таҳсилотро вазифадор кардааст. Ин гуна инсон воқеиятро дигаргун месозаду мустақилона тасмимҳои дурусту ҳаётан муҳим қабул мекунад ва дар соҳаҳои мухталифи ҷомеаи муосир мавқеу назари мусбӣ дорад.

Ҳангоми таҳияи Стандарти таҳсилоти насли нав соҳаи маориф ҳамчун самти афзалиятноку муҳимтарин баҳогузорӣ шуда, ғаёлияти иҷтимоӣ, манбаъҳои бонизом, ки сарчашмаи рушди ҳамаҷонибаи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва иқтисодиёти мамлакатро бояд таъмин намояд ва барои рушди:

- асолати миллӣ ҳамчун омили асосиву муҳимтарини пойдории давлатдории тоҷикон;
- ваҳдату ҳамбастагии ҷомеа дар заминаи тавофуту азнавсозӣ, ки дар асоси такмили уҳдадории шаҳрвандӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва эътимод ба ҳамдигар аз ҷониби намояндагони гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, динӣ ва этникӣ;
- ризоияти миллӣ дар арзёбии марҳилаҳои асосии ташаккул ва рушди ҷомеаву давлати тоҷикон;
- ватандӯстӣ ва муҳаббат ба Ватан, ҳифзи манфиатҳои миллӣ;
- ғояҳо ва арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ: адолат, озодӣ, некуаҳволӣ, расму оини миллӣ, анъанаҳои оилавӣ;
- рақобатпазирии шахс, ҷомеа ва давлат;
- арзишҳои амнияти шахсӣ, ҷамъиятӣ ва давлатӣ шароити мусоид фароҳам оварад.

Натиҷаи асосии таълиму тарбия ноил шудан ба ҳадафи стратегии он – тарбияи насли муваффақи кишвар, соҳиби дониш, малака ва салоҳияти мувофиқ ба талаботи замону ғояҳои демократӣ, волоияти қонун, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ асосёфта нигаронида шудааст.

Дар шароити ҷомеаи муосир, дар ҳоли тақвияти нишонаҳои бухрон дар маҷрои марбут бо иқтисодиёт, иҷтимоиёт, сиёсат, авзои экология ва ҳоказо, арзишмандии нақш иҷтимоъгароёнаи ҷаҳолмандии фард, тамоюлҳои ҳидоятгаронаи вай ҷиҳати раванқи ҷомеа ва нафъи он возеҳу баҳснопазиранд. Дар ин замина вазифаи асосии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз тарбия намудани сифатҳои ҷаҳоли иҷтимоии инсон ҳанӯз аз синни хурди мактабӣ иборат мешавад, зеро ин давраи мусоидтарини гузоштани заминаи мустаҳкам барои ташаккули шахсияти кӯдак, самтгирӣ (майлу хоҳиш), манфиату муносибати ӯ нисбат ба намудҳои гуногуни меҳнати ҷаҳиданокӣ ҷамъиятӣ маҳсуб меёбад. Арзиши ёрмандии таълимгоҳҳои зинаи миёна дар маҷрои парваридани толибилмон ба ҳайси шаҳрвандони ҷаҳолманди ҷомеа, тарҳрезандаи худмухтори маҳруки амалиёту пайкори ҳеш, уҳдадор барои тасмимҳои мақбул, ҳимоятгарони ҳуқуқҳои пешбинигардида ва манобеи

хуашон ҳоҷат ба асосноккунӣ надорад. Биноан, дар радифи функсияҳои пешбари маҷрои тадрису парвариш шаклгирии маҳруки созандаи назардиду мавқеъпазирии ғаёломандонаи толибилмон дар маҷрои иҷтимоият маҳсуб гардидааст. Мақсади асосии рушди ғаёолияти иҷтимоии хонандагон, баҳусус, хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба ташаккули шахсият ҳамчун шахрванд, нигаронида шуда, қобилияти дар ҷомеа зиндагӣ кардану ҳарчи бештар муфид буданро дар назар дорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Муаммои ташаккули ғаёолияти иҷтимоии шахс ҳамеша (бевосита ё бавосита) дар маркази диққати файласуфон, педагогон, равоношиносон ва ҷомеашиносон қарор дошт. Андешаҳои фалсафӣ ва психологию педагогӣ ғояҳои ташаккули шахсияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ ғаёлодро тақвияту инкишоф медиҳад, ки дар тадқиқоти олимони Я.А. Коменский [57, с. 64 - 82], Ж.Ж. Руссо [106, с.52-70], А. Дистервег [30, с. 31 -50], В. П. Иванов [35, с. 72- 90], Л. С Выготский [25, с.21-40], П. П.Блонский [12 с. 51- 67], Р. С Немов [95 с. 34- 45], А.В. Луначарский [68, с.27-39], В. Д. Шадриков [150, с. 86- 98], С. Л. Рубинштейн [103 с. 51- 67] ва дигарон инъикоси худро ёфтаанд. Ба ақидаи А.Н.Леонтев эҳтиёҷоти инкишофи шахсият дар мактаббачагони хурдсол, аз як тараф, раванди «конкретизатсия» - и хусусиятҳои умумӣ (хусусиятҳои системаи асаб, мизоч); аз ҷониби дигар, умумият ва вусъати воқеият дар ҳолатҳои вазъиятӣ, протсессуалӣ ва динамикиро тақозо менамояд. Муаммоҳои соҳаи ҳавасмандӣ ва муайянкунандаи рафтору ғаёолияти инсон яке аз масъалаҳои асосии илми психология ва педагогика маҳсуб меёбад. Ба таҳқиқ ва омӯзиши муаммои зикршуда шумораи зиёди тадқиқотҳо ва монографияҳои олимони тоҷик ба монанди (М. Лутфуллозода [69, с. 42-90], Ф. Шарифзода [151, с. 82-106], И. Х. Каримова [46,с 67-92.], Н.К. Амонов [8,с. 89- 123], С. Қодиров [52, с.56-85],Ш.А.Шаропов [153,с.48-96], О.А.Исломов [1, с. 1-76], А.А.Азизов [117, с. 203-210], Х.М.Сабурӣ [110, с. 1-45] ва диг.) ва муаллифони хориҷӣ (Ш. А. Амонашвили [4, с. 45-89], Б. Г. Ананьева [7, с. 16 - 56], Т.А Верёвкина [22, с. 1- 56], В. А. Крутецкий [62, с. 15-29], А.Н. Леонтьев [63, с. 34-39], М.Ш.

Магомед – Эминов [75, с. 92-108], В.С. Мерлин [85, с. 34-67], А.Маслоу [89, с. 21-52], Л. С. Славина [128, с. 26-58], Д. Н. Узнадзе [138, с.19-46], П. М. Якобсон [159, с. 1-31] ва ғайра) бахшида шудаанд.

Академик М.Лутфуллозода дар таҳқиқоташ чунин менигорад: «Инсон ҳамчун фард ба дунё омада, ба низоми муносибатҳо ва равандҳои иҷтимоӣ ворид гардида, дар натиҷа хислати махсуси иҷтимоиро соҳиб, яъне, шахсият мешавад. Ин аз он сабаб ба вучуд меояд, ки шахс ба низоми муносибатҳои иҷтимоӣ дохил шуда, ҳамчун субъект – барандаи шуур амал карда, дар раванди фаъолият ташаккули инкишоф меёбад». Олими намоёни Ҷумҳурии Тоҷикистон академик Файзулло Шарифзода ба ин масъала таваҷҷуҳ намуда, қайд менамояд, ки «Бештар инсон ҳамчун шахс дорои хислатҳои иҷтимоӣ ва ҳаёти, ки дар ҷараёни инкишофи ҷамъият ба даст овардааст, шинохта мешавад». Омӯзиш ва таҳлили мавзӯи баррасишаванда моро ба ҳулосае водор сохт, ки масъалаи ташаккули шахсияти фаъоли иҷтимоӣ ҳам аз нуқтаи назари муносибати ҷамъониба ва ҳам бунёди ахлоқ ба таври мукамал омӯхта нашудааст, гарчанде чунин таҳлил барои интиҳоби самти дурусти рушди соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим аст.

Тавре ки амалияи воқеии ташкили фаъолияти таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, таҳлили адабиёти илмӣ педагогӣ нишон медиҳад, таҳқиқи муаммои ташаккули шахсияти фаъоли иҷтимоӣ мутобиқи муқаррароти Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.03.2006 таҳти №94 «Дар бораи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон») сари вақтиву муҳим аст. Ҳамчунин, ҷои ба қайд аст, ки дар ташаккули шахсияти фаъоли иҷтимоӣ, бахусус, ҳонандагони синфҳои ибтидоӣ технологияи аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва ҷузъиёти пурмазмун вучуд надорад. Дар баробари ин, таҷрибаи фаъолияти таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ин самт то ҳол ба таври кофӣ омӯхта нашудааст, норасоии шадиди таҷҳизоти технологӣ, асоснокии кофӣ методӣ оид ба муқаррароти консепсияҳои боло, ки омӯзгорон дар фаъолияти худ имкони истифода дошта

бошанд, ба таври ҷиддӣ эҳсос карда мешавад. Ҳамин тариқ, мо дар чараёни тадқиқот **ихтилофоти** зеринро муайян кардем:

- омода набудани муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба ташаккули шахсияти ғаёли иҷтимоии хонандагон дар асоси муқаррароти Консепсияи миллии тарбия ва эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ба чунин низом;

- набудани технологияҳои муосири таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои ташаккули шахсияти ғаёли иҷтимоии хонандагон ва сатҳи нокифояи омодагии омӯзгорон барои татбиқи технологияҳои таълимӣ ба ин самт нигаронидашуда;

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, ба назари мо ҷустуҷӯи роҳҳо, усулҳо ва шароити ташаккули шахсияти ғаёли иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ айни ҳол хеле зарур аст.

Ҳамин тавр, мо масъалаи зарурияти таҳқиқоти мазкурро дар асосноккунии илмиву муайян намудани роҳу усулҳо ва шароити ташаккули шахсияти ғаёли иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебинем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмию таҳқиқотии кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» дар мавзуи “Асосҳои педагогии татбиқи таълими салоҳиятнокӣ дар синфҳои ибтидоӣ ва муассисаҳои махсуси таълимӣ барои солҳои 2020-2025” ва нишондодҳои асосии Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 иҷро шудааст. Зимни коркарди рисолаи диссертатсионӣ ба талаботи “Консепсияи мактаби миллии тоҷик” (1994), “Консепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2001), “Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2006) таъя карда шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: муайян ва асоснок кардани заминаҳои назариявӣю методӣ ва дар қорҳои санҷишӣю таҷрибавӣ амалӣ намудани шароитҳои педагогӣю ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоӣю хонандагонӣ хурдсол.

Вазифаҳои таҳқиқот. Дар асоси ҳадаф ва фарзияи таҳқиқот вазифаҳои зерин муайян карда шуданд:

1. Омӯзиш ва таҳлили адабиёти илмӣю педагогӣ оид ба масъалаи таҳқиқшаванда.

2. Муайян ва ошкор намудани асосҳои назариявӣю муаммои ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоӣю хонандагонӣ хурдсол.

3. Асоснок намудани шароитҳои психологию педагогӣю ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоӣю хонандагонӣ синфҳои ибтидоӣ.

4. Ба таври таҷрибавӣ муайян кардани сатҳи ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоӣю хонандагонӣ хурдсол, ҳамчунин пайгирӣ намудани динамикаи он.

5. Таҳияи тавсияҳои асоснок оид ба баланд бардоштани самаранокии ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоӣю хонандагонӣ синфҳои ибтидоӣ.

Объекти таҳқиқот: фаъолияти таълимӣ ва тарбиявӣю хонандагонӣ синфҳои ибтидоӣю муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Предмети таҳқиқот: раванд ва шароити педагогӣю ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоӣю хонандагонӣ хурдсол дар фазои фаъолияти таълимӣ.

Фарзияи таҳқиқот: ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоӣю хонандагонӣ хурдсол ҳангоми риоя шудани шартҳои зерин самараноктар хоҳад буд, **агар:**

- ташаккули ангеҷаҳои мусбат барои омӯзишу таълим пешбинӣ карда шавад;

- таъминӣ шаклҳои гурӯҳӣю қор, қи эҳтиёҷот ва имқониятҳои фардии қўдақон ба эътибор гирифта мешаванд;

- ташқили фаъолияти мушқарақи хонандағону волидон дар асоси ҳамқорӣ ва интиқоли таҷрибаи иҷтимоӣ амалӣ карда шавад;

- хусусияти инсондўстонаи муносибатҳои байнишақсии хонандағону омўзғорон дар шароити фаъолияти мушқарак ба инобат гирифта шавад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқот дар се марҳилаи ба ҳам алоқаманд гузаронида шуд, ки ҳар кадоми онҳо ҳадаф ва вазифаҳои мушаххасро фарогир буданд.

Марҳилаи аввал (солҳои 2018-2019) марҳилаи ҷустуҷӯ ва омӯзиш буда, ба ҷамъ овардан, омӯзиш ва таҳлили сарчашмаҳои илмӣ методӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии марбут ба мавзӯи тадқиқот нигаронида шуда буд. Дар асоси тасниф ва ба низом даровардани маълумот мақсад, вазифаҳо, объект, предмет, фарзия ва самти омӯзиш муайян карда шуданд. Асосҳои назариявӣ, методологӣ ва воситаҳои баҳодихии натиҷаҳои тадқиқот омӯхта шуданд.

Марҳилаи дуюм (солҳои 2020-2021) – омӯзиши масъалаҳои тадқиқоти назариявӣ, таҳқиқи муфассали як қатор масъалаҳо, аз қабили равишҳои гуногуни илмӣ ва концепсияҳои тадқиқотӣ барои муайян кардани мафҳуми «мавқеи ҷаҳони иҷтимоӣ», татбиқи истифодаи усули тестӣ, арзёбии дастовардҳои таълимии хонандагон, шаклҳои мутамарказу миқёсан калони пурсишу санҷиш. Таҳияву нашри мақолаҳои илмӣ оид ба мавзӯи тадқиқот.

Марҳилаи сеюм (солҳои 2022-2025) – ташкил ва гузаронидани корҳои таҷрибавӣ, интиҳобу асоснок кардани усулҳои математикӣ ва омории баҳодихии натиҷаҳои корҳои таҷрибавӣ, таҳлили натиҷаҳои дар рафти корҳои таҷрибавӣ ба даст овардашуда, амиқу асоснок намудани фарзияи таҳқиқотиву вазифаҳо, таҳияи нуқтаҳои асосӣ, хулосаҳои ба ҳимоя пешниҳодшуда, ба расмият даровардан ва ё анҷом додани рисолаи диссертационӣ.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои ба қонуниятҳои педагогии ташкили раванди таълиму тарбия ва ташаккули хонандагон бахшидашуда; корҳои таҳқиқотӣ оид ба асосҳои педагогии низоми раванди мавқеи ҷаҳони иҷтимоии хонандагон, ташаккул ва рушди раванди мавқеи ҷаҳони иҷтимоии хонандагон; манбаъҳо ва интишороти илмӣ марбут ба ташаккули мавқеи ҷаҳони иҷтимоии хонандагон дар давраи таҳсилоти мактабӣ, пойгоҳи манбаъҳо дар ҷаҳорҷӯбаи таҳқиқоти масъалаҳои афзалиятнокии ташаккули мавқеи ҷаҳони иҷтимоии хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ ва масоили

коркарди равияҳои нави ташаккули мавқеи ғаёли иҷтимоии хонандагон ташкил медиҳад.

Асосҳои методологии таҳқиқотро дастурамалҳои фалсафавӣ, ҷомеашиносӣ, педагогика ва раёоншиносӣ, доир ба мавқеи ғаёлият дар ҳастии шахсият, назарияи шахсият, назарияи тарбия, назарияи раёонди яклухти педагогӣ, назарияи амсиласозӣ, ҳамчунин талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Консепсияи миллии таҳсилот» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва маъмурии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Сарчашмаҳои маълумоте, ки асоси таҳқиқоти мазкурро ташкил доданд: ҳуҷҷатҳои асосии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” (2013с., дар таҳрири нав), “Консепсияи мактаби миллии тоҷик” (1994), “Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2001с.), «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2002с.), “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (2020с.), асарҳои муаррихону файласуфон, ҷомеашиносон, раёоншиносон, олимони мутахассисони соҳаи маориф; Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, нақшаҳои таълимӣ, китобҳои илмии соҳавӣ; китобҳои дарсӣ аз фанни педагогика, таърихи педагогика; таҷрибаи омӯзгорӣ ва ғаёлияти таҳқиқотии муаллиф.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқоти диссертатсиониро таҷрибаи педагогӣ, пурсиш, сӯҳбат, мувоҳида, таҳлили таҷрибаи педагогӣ, тестиронӣ, худбаҳодиҳӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №15, 24-и ноҳияи Бобочон Ғафуров, муассисаҳои таълимии №14,22,24-и шаҳри Хучанди вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Пойгоҳи илмӣ - таҳқиқотӣ: муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №15, 24-и ноҳияи Бобоҷон Ғафуров, муассисаҳои таълимии №14, 22, 24-и шаҳри Хучанди вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Навгонии илмӣ таҳқиқот:

- амсилаи педагогии ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз ҷиҳати назариявӣ асоснок ва коркард карда шуданд;
- шароитҳои педагогии ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагони хурдсол муайян карда шуданд;
- меъёр ва сатҳи ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоӣ муайян карда шуданд;
- шаклу усул ва воситаҳои асосии ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагони хурдсол муайян ва коркард шуданд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Муқаррар карда шудааст, ки мураккабӣ ва гуногунҷабҳа будани мафҳуми «мавқеи фаъоли иҷтимоӣ», ки таъриф ва ё шарҳи мукаммали он баррасии муайяни хусусиятҳои зиёди ба ҳам алоқаманд ва ҷудонашавандаи раванди таълиму тақозо менамояд.

2. Асоснок карда шудааст, ки амсилаи педагогии ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ҳамчун яке аз усулҳои муассири ташаккули шахсият, ки ба ҳайси усули мустақили илми педагогӣ дар баланд бардоштани сифати таълиму тарбия мавқеи калидиро ишғол менамояд.

3. Шароитҳои педагогӣ муайян карда шудаанд, ки аз лиҳози методӣ ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоиро дар раванди таълиму тарбияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тавассути усулу воситаҳои ба талаботи иҷтимоии муосир ҷавобдиҳанда таъмин менамоянд.

4. Тавсияҳои асоснок оид ба баланд бардоштани самаранокии ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоӣ таҳия карда шудааст, ки он дар асоси принципҳо ва хусусиятҳои хоси мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагони хурдсол шарҳу эзоҳу дода шудааст.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои дар марҳилаи ҷамъбастии таҳқиқот ба даст омада барои рушди ҷанбаи назариявии тарбия ва таълими хонандагон, ки ба инкишофи ҳислатҳои шахсии онҳо нигаронида шудааст, саҳми муайяне мегузорад, ғайр аз ин, тибқи ҳулосаҳо мафҳумҳои асосии «мавқеи ғаёли ҷамъиятӣ» ва принципҳои сохти ташаккули мавқеи ғаёли иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоӣ пурра мегардад; ҳамчунин хусусиятҳои хоси мавқеи ғаёли иҷтимоии хонандагони хурдсол шарҳу эзоҳу асоснок карда мешаванд. Сохтори ташаккули мавқеи ғаёли иҷтимоии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки самаранокии корро дар ин самт муайян месозад, ошкор карда шудааст.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегарданд, ки - маводҳои таълимию методӣ оид ба ташаккули мавқеи ғаёли иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ омода карда шуданд; - динамикаи меъёр ва нишондиҳандаҳои ташаккули мавқеи ғаёли иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шуданд; - натиҷаҳои бадастомада метавонанд барои таҳияи монографияҳо ва маводи таълимӣ оид ба мавзӯҳои марбут ба ташаккули мавқеи ғаёли иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба сифати сарчашмаи (манбаъ) иттилоотӣ хизмат намоянд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои озмоиши таҷрибавӣ, ҳулосаҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда бо он таъмин карда мешаванд, ки: таҳлили методологии масъалаи интиҳобшуда гузаронида шуд, низоми усулҳои ба предмет ва вазифаҳои таҳқиқот мувофиқ такмил дода шуд, имкони такрории интиҳоби объектҳои таҷриба вуҷуд дорад, дар арзёбии натиҷаҳои кори таҷрибавии гузаронидашуда муносибати пайдарҳамӣ истифода шуд, натиҷаҳо аз ҷиҳати миқдору сифат таҳлил карда шуданд, усулҳои илмӣ истифода ва фарзияи таҷриба тасдиқу татбиқ карда шуданд, муаллиф дар мактаби олӣ тибқи таълими фанҳо таҷрибаи педагогӣ ҳосил

кардааст ва ин таҷриба имкон дод, ки онҳо ба коркарди маълумот истифода карда шаванд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Рисола ба мазмуни бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси 5.3.1. – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва маориф (илмҳои педагогӣ) мувофиқат мекунад: банди 1 – «Методологияи тадқиқоти педагогӣ» (муносибатҳои тадқиқотӣ ба таҳияи илми педагогӣ, мутобиқати онҳо ва ҳудуди предметии онҳо; усулҳои тадқиқоти педагогӣ), банди 6 -«Консепсияи маълумот» (сифати таълим ва технологияҳои баҳодиҳии он; равандҳои инноватсионӣ дар таълим), банди 7 - «Педагогикаи амалӣ» (ҷамъбасти таҷрибаи пешқадами педагогӣ, нағзониҳо дар раванди таълим, ҷаъолияти таҷрибавӣ – озмоишӣ дар муассисаҳои таълимӣ).

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ. Саҳми шахсии муаллиф дар иштироки воқеии ӯ дар ҳама марҳилаҳои таҳқиқот: банақшагирӣ, интиҳоб ва асосноккунии мавзӯ, тартиб додани сохтори рисола, муайян кардани ҳадафҳо, вазифаҳо, объект ва предмети таҳқиқот, ҷустуҷӯ ва дарёфти адабиёти зарурӣ оид ба мавзӯи омӯзиш, ҷамъоварӣ ва ба низом даровардани натиҷаҳои корҳои таҷрибавӣ ҳамчун базаи маълумоти таҷрибавӣ ва коркарди онҳо, таҳлили натиҷаҳои коркарди маълумоти таҷрибавӣ, омода ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, ҷамъбаст намудани натиҷаҳои ба даст овардашуда ва таҳияву навиштани диссертатсия ба назар мерасад.

Тасвиб ва амалисозӣ. Мазмуну муҳтавои асосии рисола, инчунин, натиҷаҳои дар рафти таҳқиқ ба даст овардашуда дар шакли маъруза ва муаррифиҳо дар конференсияҳои илмӣ- назариявӣ, илмӣ - амалии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, дар семинарҳои илмӣ-назариявии кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот дар конферонсҳои илмӣ-амалии шаҳри Душанбеву Хучанд (тариқи иштироки воқеиву онлайнӣ) дар шакли маърузаи илмӣ пешниҳод гардидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия: Натиҷаҳои пажӯҳишоти диссертатсионӣ дар 30 интишороти муаллиф инъикос ёфтаанд, ки аз онҳо 6-тояшро мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионии ФР ба нашррасида ва 24-тои боқимондашро мақолаи дар дигар нашрияҳо ба ҷопрасидаву маводҳои конференсияҳои илмӣ ташкил додаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия: Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз бахшҳои «Муқаддима», «Тавсифи умумии таҳқиқот», се боб, бахши «Хулосаҳо» бо зербахшҳои «Натиҷаҳои асосии таҳқиқот» ва «Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот», бахши «Рӯйхати адабиёт» иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия аз 182 саҳифаи матни компютериӣ бо ёрии протсессори Microsoft Word ҳарфчиншуда иборат буда, рӯйхати адабиёт фарогири 162 номгӯй мебошад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ МАВҶЕИ ФАӢОЛИ ШАХСИИ ХОНАНДАГОН

1.1. Мазмуну мундариҷаи мафҳуми “шахсият” ва ҷойгоҳи муаммои фаӢоли шахсияти хонандагони хурдсол дар таҳқиқоти педагогӣ -психологӣ

Консепти «шахсият» марбут ба категорияҳои бунёдии психология буда, зимнан мутааллиқ ба улуми ҷамъиятӣ низ мебошад, яъне дар муомилоти пажӯҳишҳои фалсафӣ, ҷомеашиносӣ, педагогӣ ва ғайра қарор дорад. Мафҳуми «шахсият» ва «сифатҳои шахсият» бо ҳам алоқаманданд. В.Д.Шадриков чунин таърифро пешниҳод кардааст: «Сифатҳои шахсият – шакли устуворшудаи рафторанд, ки заминаи онро ангезаи шахсӣ ташкил медиҳад» [150, с. 392].

Мувофиқи таъкиди А.В. Петровский: «Инсон ба туфайли меҳнат аз олами ҳайвонот берун шуда, дар ҷомеа инкишоф меёбад ва бо одамони дигар бо ёрии забон муошират карда, ба шахсият – субъекти маърифат ва дигаргунсозии воқеият табдил меёбад» [100, с. 314].

Л.И. Божович таъкид менамояд: «Аксар вақт зери мафҳуми шахсият инсон ҳамчун маҷмуи сифатҳои иҷтимоӣ ва ҳаётан муҳиме дарк мешавад, ки ӯ дар раванди рушди иҷтимоӣ фаро гирифтааст. Аксар вақт ба мундариҷаи мафҳуми «шахсият» хислатҳои устувори инсонро ворид мекунанд, ки кирдорҳои нисбат ба дигарон аҳаммиятнокро муайян менамоянд» [15, с. 352].

Дар навбати худ, Зигмунд Фрейд ба ошкорсозии хислатҳои шахсият диққати махсус надодааст, кӯшишҳои асосии ӯ ба муайян кардани механизмҳои равона гардиданд, ки рафтори инсонро таъмин мекунанд. Бо ин мақсад ӯ сохтори муайяни шахсиятро (Ид, Эго, Суперэго) пешниҳод карда: «динамикаи ӯро ошкор намуд, ба ибораи дигар, сохтор ба низоме дароварда шуд, ки дар он таъсири мутақобили ҷузъҳои алоҳидаи он нишон дода шуда, ҷанбаҳои бухроние муайян гардидаанд, ки боиси ташаккули рафтори ғайримӯтадил (патологӣ) мешавад» [15, с. 352]. Ҳамчунин, механизмҳои муҳофизатие тавсиф шудаанд, ки бо ёрии онҳо фард бартарафкунии

интизориҳои беҳуда (фрустратсия), низоъҳо ва изтиробҳоро ёд мегирад. Холл ва Линдсей навиштаанд, ки шояд ҷиҳати фарқкунандаи дидгоҳи Юнгианӣ ба инсон чунин аст, ки дар он телеология ва казуалнокӣ (тасодуф) якҷоя карда шудаанд. Рафтори инсонро на танҳо таърихи инфиродӣ ва наҷодӣ (казуалнокӣ), балки мақсаду кўшишҳо (телеология) муайян мекунанд. Замони гузашта ҳамчун казуалнокӣ ва оянда ҳамчун имконияти иқтидор рафторро дар ҳозира идора мекунанд.

Шахсияти инфиродӣ барои Юнг маҳсул ва ғунҷоишдиҳандаи таърихи наҷодӣ мебошад. Дар заминаи баррасии сохтори шахсият тибқи така ба ақидаҳои Юнг метавон гуфт, ки дар маҷмӯъ, онҳо мундариҷаи олами ботинии инсонро ташкил медиҳанд, ки дар истилоҳҳои муаллифӣ пешниҳод гардидааст. Аммо агар ба тафсири мундариҷавии мафҳумҳои алоҳида рӯй оварем, барои мо ногузир истифодаи мафҳуми ҳислатҳо ё мавқеъҳои шахсият зарур мешавад. «Мо инсонро ҳамчун шахсияти ҷамъиятӣ танҳо тариқи нақшҳои иҷтимоӣ ва ҳислатҳое, ки нақшҳоро амалӣ мекунанд, тавсиф карда метавонем. Агар дар бораи шахсияти худ сухан ронем, он ба андозаи муайян ба шахсияти ҷамъиятӣ муқобил аст, бинобар ин, ҳамчун фарогирандаи ҳислатҳои муқобил тавсиф хоҳад шуд. Ҳамин тавр, фардро бидуни рӯй овардан ба ҳислату мавқеъҳои шахсият муайян наметавон кард» [112, С. 41-46].

«Самтгирии шахсият ҳислати устувор, маҷмуи тамоюлҳои маъноӣ ва низоми арзишҳо, тасаввуроти камубеш даркшуда мебошад, ки хусусияти таъсири амалиёт (манипулятсия) – ро ба муносибатҳои одамон дар муоширати байнишахсӣ ва ғайришахсӣ якҷоя нишон медиҳад» [21, с.208]. Дар бораи самтгириҳо: экстраверсия ва интраверсия низ ҳаминро қайд метавон кард. Барои ин ба тавсифномаи В.А. Сластенина дар бораи типҳои психологӣ муроҷиат кардан кофӣ мебошад [129, с. 469]. В.А. Сластенин дар тарҳи типологии худ дар навъи экстраверсионӣ маҷмуи сифатҳои бо ҳам алоқаманди шахсият: «Ғаъолнокӣ, муоширатдӯстӣ, ҷуръату хавфпазирӣ, ҳардамҳаёӣ, экспрессивнокӣ, кордидагӣ, бемасъулиятиро муттаҳид кардааст» [129, с. 469].

Мутаносибан, ба намуди интроверсӣ камфаъолӣ, дурӣ чустан аз муошират, эҳтиёткорӣ, идорашавандагӣ, сустӣ, рефлексия, масъулиятшиносӣ хос мебошанд. Ба сифати концепти дуҷуми типологӣ Айзенк муҳолифати «ноустувории эмотсионалӣ - муътадилӣ»- ро пешниҳод кард. Ба ноустувории эмотсионалӣ маҷмуи эҳсоси номукамалӣ, руҳафтадагӣ (депрессия), изтироб, вобастагӣ, ипохондрия, ҳисси гуноҳ хос мебошанд. Барои типӣ муътадил худбаҳодиҳии баланд, қаноатмандӣ, оромӣ, муназзамӣ, худмухторӣ, эҳсоси солимӣ, набудани ҳисси гуноҳ хос мебошанд. Ниҳоят, Айзенк концепти сеюмро ворид кард: «суботкорӣ - муросоқорӣ». Ба типӣ суботкорӣ ғайлонокӣ, исроқкорӣ, самтгирӣ ба қомеъӣ, манипулятивнокӣ, ҷустуҷӯи таҳриқҳо, доғматизм, мардонагӣ (маскулинность); ба типӣ муросоқор - сулҳдӯстӣ, майли тобеъшавӣ, эҳсоси қонеъ будан, эмпатия, тавозун, чандирӣ, занмиҷозӣ (феминность) хос мебошанд [147, с. 152].

Намунаи баррасишудаи концепти типологии «интроверсия» ва «экстраверсия» аз бисёр ҷиҳатҳо ҷолиб аст. Зимни муқоисаи андешаҳои Юнг ва Айзенк мо мебинем, ки ҳангоми муайянкунии истилоҳии айни ҳамагон як типҳо муаллифон ба сохторҳои амиқи психика, тамомияти олами ботинии инсон ба андозаи гуногун даҳлат кардаанд. Юнг ба мафҳуми руҳ, Айзенк – ба маҷмуи сифатҳои рафторӣ таъя кардаанд. Муаммои таносуби мабдаҳои мардона ва қаноат дар шахсият, ки дар назарияи Юнг бо мафҳумҳои Анима ва Анимус инъикос гардидааст, пеш аз Юнг аз ҷониби А.С. Макаренко [133, с. 96] қоркард шуд, ки ҳислатҳои шахсиятро барои тавсифи характерҳои қаноат ва мардона истифода бурд. Баррасии дидгоҳҳои Фрейд, Юнг ва Айзенк барои баровардани ҳулосаи муҳим имқон медиҳад.

Шахсиятро одатан шартан, бо таъя ба сохторҳои амиқ тавсиф метавон кард ва дар ин вазъият муаллиф истилоҳҳои ҳудро истифода мебарад. Аммо вақте ки мо барои тавсифи мафҳуми «шахсият» тавассути маҷмуи аломатҳои рафторӣ қўшиш мекунем, он гоҳ ногузир ба он ҳислатҳои шахс рӯй меорем, ки рафторро татбиқ мекунанд. А.В. Петровский иброз медорад, ки: «инсон ҳамқун фард тавлид шуда, ба системаи муносибатҳои дуҷониба ва ҷараёни

чамъиятӣ ворид шуда, дар пайомад сифати махсуси иҷтимоӣ пайдо менамояд яъне ба шахсият бадал мешавад» [100, с. 3-12]. Сабаби чунин падида дар он аст, ки инсон ба низоми робитаҳои чамъиятӣ пайваст гардида, ба сифати субъект, яъне дорандаи шуур зоҳир мешавад, ки дар раванди ғайолият ташаккулу инкишоф меёбад.

Далели мансубият ба зоти инсонӣ дар мафҳуми «фард» сабт шудааст. Мо, ҳам инсони калонсоли солимақл, ҳам навзод, ҳам инсони ноқисулақро, ки барои азхудкунии забон ва малакаҳои одитарин қобилият надорад, фард номида метавонем. Аммо танҳо инсони калонсоли солимақро «шахсият», яъне мавҷуди иҷтимоӣ шуморидан мумкин аст, ки ба муносибатҳои чамъиятӣ пайваст буда, барои инкишофу рушди чамъият хизмат мекунад. Ба олам ҳамчун фард омада, инсон шахсият мегардад ва ин раванд хусусияти таърихӣ дорад. Дар синни кӯдакии барвақт фард ба низоми таърихан шаклгирифтаи муносибатҳои чамъиятӣ ворид мешавад, ки аллакай барояш тайёр аст. «Инкишофи минбаъдаи инсон дар дохили ғурӯҳи чамъиятӣ ба ҳам пегидагии муносибатҳоро ба вуҷуд меорад, ки ӯро ҳамчун шахсият ташаккул медиҳад» [121, с. 14-17].

Мафҳумҳои инсон, шахсият, фард, фардиятро, ки оламо дигаргун месозад, бо чунин формула ифода метавон кард: «Фард тавлид мешавад. Ба шахсият табдил меёбад. Фардиятро ҳимоя бояд кард». Ин мафҳумҳо мазмунан бо ҳам алоқаманданд.

Ҳамин тавр, шахсият – инсони муайяни бо низоми ҳислатҳои устувори психологии ба ҷомеа вобаста мебошад, ки дар робитаи муносибатҳои чамъиятӣ зоҳир шуда, кирдорҳои ахлоқиро таъин мекунад ва барои ҳудашу атрофиёнаш аҳамият дорад [121, с. 14-17]. Шахсият маҳсули рушди психикаи инсон дар шароити иҷтимоӣ мебошад. Дар сатҳи муайяни инкишофи иҷтимоӣ рӯҳӣ ба фард ба шахсият табдил меёбад [147, с. 152]. Шахсият тавсифи маҷмӯъ буда, дар тамоми навъҳои ғайолияташ зоҳир мегардад. А.Н. Леонтев қайд карда буд, ки: «Дидгоҳи ғайолиятӣ ба таҳлили психикаи инсон

дар як вақт дидгоҳи шахсиятӣ низ мебошад. Ва баръакс, дидгоҳи шахсиятӣ дар айни замон дидгоҳи фаъолиятӣ» [63, с. 34-39].

Дар баробари ин, шахсият инсонро танҳо аз як ҷиҳат таъйин мекунад: пайвастагии ӯ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, самтгирии ӯ, ки бо ангезаҳои пешбари фаъолияти рафтор муайян мешавад. Самтгирии шахсият ҷамъиятӣ ё худпарастона буда метавонад. Дар баъзе мавридҳо манфиатҳои ҷамъиятӣ ва шахсӣ бо ҳам мувофиқанд, дар мавридҳои дигар – самтгирии худпарастона ба одамони дигар ва ҷомеа зарар расонида метавонад. Бо назардошти ин, дар бораи рушди мусбат ва манфии шахсият сухан рондан мумкин аст. Сатҳи рушди мусбати шахсиятро андозаи масъулияти инсон назди одамони дигар, муҳити зист, нисбат ба фаъолиятиш ва нисбат ба ҳудудҳои муайян менамояд.

Меъёрҳои ахлоқ, ки инсон онро пазируфта, ба ҷанбаи дохилии ҳаёти рӯҳиаш гузаштаанд, бо ёрии ҳиссиёте идора мешаванд, ки вазифашиносӣ, вичдон, шарм ном доранд. Мафҳумҳои ба монанди ростқавливу шарафмандӣ ба шахсият ва ҳушалоқии ӯ ҳамчун шаъну шарафи инсонӣ алоқаманданд. Барои инкишофи тарафҳои манфии шахсият, одам ба он меъёрҳои, ки бар ҳилофи меъёрҳои муайян кардаи ҷомеа мебошад, такя мекунад.

Ба рушди мусбии шахсият, барои ҳушалоқӣ мафҳумҳои мисли ростгӯӣ, қонуни шарафнокӣ, эътибору нуфузи инсон низ марбутанд. Ҳангоми рушди манфии шахсият инсон ба меъёрҳои такя месозад, ки бар ҳилофи меъёрҳои дар ҷомеа қабулшуда мебошанд. Дар ин маврид оид ба муносибати бемасъулияти инсон сухан меронанд. Аммо дуршавӣ аз меъёрҳои қабулшуда на ҳамеша аломати рушди манфии шахсият аст. Баръакс, ин аксар вақт дар бораи дараҷаи баланди масъулияти инсон назди одамони дигар гувоҳӣ медиҳад. Ба таври субъективӣ шахсияти ҳар як инсон ҳамчун «Ман»- и ӯ (образи «Ман») дарк мешавад. Тамоюли шахсият будан маъноӣ кӯшишро ҷиҳати фаъолияти муҳими иҷтимоӣ ифода месозад.

Мувофиқи таъкиди А.В. Петровский: «Мавқеъро, ки шахсият дар ҳаёти ҷамъиятӣ ишғол мекунад, қатъиян ба як маъно муайян кардан ғайриимкон аст. Ин далел дар замонҳои қадим бо такя ба таҷриба муқаррар гардида, аз ҷумла,

дар таърихи мафҳуми «шахсият» инъикос ёфтааст, ки дар ибтидо ниқоби актёр, сипас худи актёрро (дар Россия – «личина») ифода мекард» [99, с. 368]. Вобаста ба амалиёти сахнавӣ ниқобҳо иваз мешуданд. Аз ин ҷо, мушохида мегардид, ки инсон дар вазъияти гуногун симои худро тағйир дода, ҳама вақт як хел рафтор намекунад.

«Инак, шахсият метавонад ҳам мусбат, ҳам манфӣ бошад. Барои хулосаи дуруст дар бораи шахсияти инсон на танҳо аз корҳои ӯ огоҳ бояд буд, балки ҳаминро низ доништан лозим аст, ки қору фаъолиташ барояш чи гуна мазмуни шахсӣ дорад, яъне рафтори ӯро кадом ангеҷаҳо тақон медиҳанд» [121, с. 14-17].

«Фаъол будани шахс намуди махсуси фаъолият ё машғулияти амиқест, ки ба он пурзуршавии хусусияти асосӣ (мақсаднокӣ, ангеҷа, шуурнокӣ, дарки роҳи тарзҳои амал, ҳассосият), ҳамчунин мавҷуд будани хусусиятҳои мисли пешсафӣ ва мутобиқат ба вазъият ҳосанд » [8, с. 124-129].

Зоҳиркунии ибтиқору ташаббус нишонаи боварии ботинист, ки дар мавриди амалиёт, ҳирфаияти ӯ зимни қорбарияш таҷассум ёфта метавонад. Вазеҳи баҳснопазир мебошад, ки ибтиқору ташаббус марбут бо мотиватсия буда, ифодагари ҷигунагии шахсан матлуби муҳимияти фаъолият, асоси принципалии фаъолмандӣ, иртиботи ботинии фард ба ҷараёни қарорғирӣ, мақоми пешсафии нақшаи ботиниро муайян месозад. Вай оид ба истеъдоди иродавӣ, эҷодкорӣ ва равонию ҷисмонии шахсият шаҳодат медиҳад. Ба ҳамин шева, ташаббускорӣ рамзи ҳамоҳангии мутобиқати хусусияти шахсӣ ва эҳтиёҷ нисбат ба фаъолият мебошад.

Вазъиятӣ будани фаъолнокӣ чунин маъно дорад: фаъолият танҳо дар ҳолате самаранок хоҳад шуд, ки кӯшишҳои ба мақсад равонашуда аз сатҳи меъёрии амалиёт бештар буда, барои ноилшавӣ кӯшиш ба ҳарч дода шавад. Илова бар ин сатҳи фаъолнокиро нисбат ба субъект метавон аз ду ҷойгоҳ – ботинӣ ва зоҳирӣ мавриди баррасӣ қарор дод. Фаъолнокӣ аз ҷиҳати меъёрӣ ба ҳадафи муайян дар мавриди аввал метавонад мувофиқ ё аз он зиёд бошад. «Фаъолнокии фаровазъиятӣ» ё «фаъолнокии берун аз меъёр» баҳри тавсифи

фаъолнокӣ мафҳуми мавриди қорбаст қарор дода мешаванд, ки чун истеъдоди субъект барои баланд шудан аз сатҳи зарурати вазъият ё мутаносибан, талаботи меъёрии аз ҷониби ҷомеа ба таври расмӣ қабулшуда истифода мешавад. Тибқи мавқеи дуҷум фаъолнокӣ аз нуқтаи назари субъект баррасӣ гардида, ба мақсади ботинан муайяншуда мутобиқат мекунад, ки на ба ҳадафҳои берунаву ҷамъиятӣ, балки ба мароми ботинии қудак мувофиқат мекунад. Фаъолнокӣ ҳамеша барои шахсият «меъёр» мебошад, чунки ба ҳадафи гузошта марбут аст, ки дар мавриди ноил шудан ба он фаъолият аз асоси неруи худ – ангешиш / мотив бебаҳра монда, аз матраҳи маҳдудшудаи вазъият ба зинаи дигар, ки он метаваст, яъне берун аз маҳдудии вазъият номгузорӣ метавон кард, равнақ намеёбад. Бефаъолиятӣ (беғайратӣ, пассивнокӣ) одатан тавсифи ҳолатест, ки дар сурати муяссар нашудани нияти субъект дар маҷрои тартиби амалиёти анҷомдиҳанда падида мегардад, ба ибораи дигар, онро наметавон инкишоф, пешрафт, равнақ номид.

Консепти «фаъолмандӣ / фаъолнокӣ» бевосита ё дар ибтикороти таркибсозии истилоҳӣ ба ҳайси қисме аз ин гуна таркибҳо қобили қорбурду муомилоти илмист. Паймони одиву умумистеъмол пазируфта шудани онҳо дар зеҳни мардум қорбурдашон ба ҳайси консептҳои ба дигар мафҳум тобеънашаванда баршуморида мешавад. Масалан, инсонӣ фаъол, мавқеи фаъолонӣ ҳаётӣ, таълими фаъол, шахси фаъол, унсури фаъоли низом. «Мафҳуми фаъолнокӣ маънои ҷунун васеъро пайдо кардааст, ки ҳангоми бодикқат муносибат қардан истифодаи он тавзеҳро тақозо мекунад» [8, с. 124-129].

Вожаи «активный» тибқи тафсири ҷойдодашуда дар «Луғати забони русӣ» маънои серғайрат, фаъол, инкишофёбандаро дорад. Аз ин ҷо, бисёр вақт «фаъолнокӣ» ва «фаъолият» чун консептҳои муодил истеъмол мешаванд. Ғайр аз ин, мувофиқи таъкиди В.С.Беспалко: «Дар соҳаи физиология мафҳуми «фаъолнокӣ» барои тавсифи умумии мавҷудоти зинда, таҳаввулот ва тағйироти ҳоси онҳо, чун манбаи дигаргунсозӣ ё нигоҳ доштани робитаҳои ҳаётан муҳимми онҳо бо муҳит мавриди истифода қарор дода мешавад» [10, с.

31-42]. Агар ба ин чанбаи концепти фаълноки назар карда шавад, он созгори концепти «фаъолият» буда, возеҳгари хосияти таҳрикдиҳандаи онҳо (яъне мавҷудот) ба ҳайси маршрути пазируфташавии дигаргунӣ зухур меёбад. Ба иборати дигар, маҳз тавоноӣ барои фаълмандӣ сабабгори дигаргуншавии мавҷудоти зинда дар маҳруки равнаку пешрафт дар иртибот бо маҷрои татаввур / эволютсия эътироф гардидааст. Татбиқ намудани муқаррароти зикршуда дар қаринаи одам ва фаълнокии ӯ ба матлабгузорӣ водор хоҳад кард: фаълмандӣ хислати умдаи фард буда, он бо зарфияту тавонии табдилдиҳию шакдигаркунии ашёву равандҳои ҳастӣ аз тарафи одам дар созгорӣ бо ниёзу дархостҳо, ниятҳо, ормонҳои хеш арзишманд пазируфта мешавад.

«Фаълмандии иҷтимоӣ» концепти роиҷ дар ҷомеашиносӣ буда, дар се чанба метавонад мулоҳиза шавад: чун «падида», ба ҳайси «ҳолат/вазъ», «муносибат». С.Ш. Саидов таъкид намудааст: «Дар тафсири фаълноки аз ҷиҳати равонӣ ҳамчун ҳолат сифате муҳим аст, ки ба эҳтиёҷот ва тамоюлҳои шахсият асос ёфта, чун омодагии ботинӣ барои амалкунӣ вучуд дорад. Ғайр аз ин, муносибат чун фаъолияти каму беш ғайратмандона мавриди таваҷҷуҳ қарор дорад, ки ба дигаргунсозии соҳаҳои гуногуни фаъолият ва ҳуди субъектҳо равона гардидааст» [111, с. 249-252].

Нуктаи ибтидоии таърифи фаълнокии иҷтимоӣ дарки робитаи он бо иҷтимоишавии шахсият аст. Тафсири густардаи истилоҳии таркиби «иҷтимоишавии шахсият» дар ростои ба инобатгирии он чун раванд, ҷараён – иртиботи моҳиятию маҳрукпазири фард бо кулли сотсиум, қишрҳои иҷтимоӣ, башарият мебошад. Иҷтимоигардонии фард, яъне пайваستшавии ӯ ба сотсиум ба ҳайси феномен дар маҳруки мулоҳизаронӣ сари системаи иртибототи фард дар басити иҷтимоӣ бо воқеияти қишру қабатҳо, тӯдаҳои дохилиҷомеавӣ (аз лиҳози синфӣ, касбият, демография, этнос, маданият, мақом ва ғ.) сураат гирифта, дар зовияи ин матлаб ҳархелагии маҳруки нафъҷӯӣ, ниёзу дархостҳо, арзҳои қабатҳои сотсиум тарҳ мепазирад. Концепти «фаълнокии

ичтимоӣ» таъйинкунандаи чигунагии маҷмӯи ақоиду матлабҳо дар бобати зинаҳо, хосияти воқеишавии иҷтимоигардонӣ доништа шудааст.

Мулоҳизаронӣ дар бобати зинабандии воқеишавӣ, хосияти иҷтимоигардонии фард марбут бо чигунагии он дар ҷанби сифатӣ созгору маҳсулноқ хоҳад буд. Оё шахсият эҳтиёҷ, манфиатҳои ҷамъиятӣ ва вобаста ба он ҳадафу вазифаҳои ҳаракатҳои иҷтимоиро эҳсос ва ё дарк карда метавонад? Онҳоро ҳамчун эҳтиёҷ, тамоюл ва манфиатҳои шахсӣ эътироф менамояд ё не? Ба онҳо қолабӣ (шаблон) пайравӣ мекунад ё барои дарку мулоҳизаи мустақилона қобилият дорад ё на? Чӣ тавр амалӣ месозад? Худзоҳиркунӣ ва дарёфти фардияташро ба ҳайси фоил/субъект дар маҳруки муносибатҳои дар сотсиум роиҷ чӣ тавр падидор метавонад намояд? Дараҷаи ифодашавии одамияти вай, баҳрамандиаш аз таҷрибаҳои аз таъриху равнақи сотсиум баргирифта чӣ қадар аст? Фақат рӯзӯсозӣ ба категорияи «фаълманлии иҷтимоӣ» дарёфтани посухҳоро муяссар хоҳад гардонд.

Фаълмандии фард дар маҷрои иҷтимоӣ / сотсиум – ҷанбаи тартибноки иҷтимоӣпазирандаи фард чун воқеигардии зинаи пайваستшавии вай ба иҷтимоӣ, навъе муайянгардӣ ва мукамалшавии гузариши фард ба мақоми фоил / субъекти муносибатҳоест, ки дар қаринаи иҷтимоӣ роиҷанд.

Фаълмандӣ дар маҷрои иҷтимоӣ пойбанди ҷанби шуур ё ин ки фаъолияти фард нест, он нуқтаи таъйинӣ / зинаи нахустин буда, таҷассумгари мансубияти том, қавӣ ба ҷомеа, мансубият ба маҷрои кӯшишҳои монеаҳои равнақи он, таъйинкунандаи чигунагии шуур, фаъолият, рӯҳияи фард аст.

Гарчанде гоҳо марому мароқ, ниятҳои фард, тамоюлҳои арзишпазирандаи ӯ бо нафъҷӯиҳои гурӯҳи бештар густарда – сотсиум носозгор метавонанд бошанд, вале ин баробармаъно ба ғайрифаълнокии фард нест. Падидахое, мисли ихлосу пайравии бидуни асоси далелноқ, бидуни таҳлилу мулоҳизаронӣ пайвастшавӣ ба тамоюлҳои арзишӣ ва нафъҷӯиҳои сотсиум наметавонад мувозини болосатҳии фълмандӣ дар маҷрои иҷтимоӣ бошад.

Фаъолмандии фард дар маҷрои иҷтимоъ бо идроку қабулкунии маҳруки нафъчӯиҳои тамоми сотсиум ва қишру гурӯҳҳои он ҳудудбандӣ нашуда, ҳамчунин тайёр будан барои воқеиғардонии ин нафъчӯиҳо, тавоноии фоил / субъект ҷиҳати худмухтории бомаром дар ин росто мебошад.

Агар сари ҳосияти умдаи фаъолмандӣ дар маҷрои иҷтимоъ дар қиёс бо фарди камфаъолият / нофаъол саъю ҳаракати нерӯмандӣ, истодагарӣ дар ин маҳрук ва ширкати пайгирона дар нафърасониҳо ба сотсиум андешаронӣ шавад, моҳиятан нияти самараовар дигаргунсозӣ / ҳимоя, мустаҳкам кардани тартиботи мавҷудаи ҷамъиятӣ, шаклҳо, ҷанбаҳои онро таҳрик медиҳад. Фаъолнокии иҷтимоиро аз рӯйи мундариҷа, тамоюл барои арзишпазириҳои маҳрукаш мақбулшуда, дар заминаи зинаи идрокшавӣ, ҷигунагии татбиқсозии давра ба давра тафриқагузорӣ метавон кард.

Пайвасташавӣ ба иҷтимоъ, яъне иҷтимоиғардӣ моҳиятан мувозини маҷрои шаклгирии шахс эътироф шудааст. Ҳамин маҷрои иҷтимоиғардонии фард моҳиятан дар заминаи тасаллут бар забон, ихлосу пайравӣ ба арзишҳои мақбули иҷтимоъ ва маҳсули таҷрибапазирӣ, ба иборати дигар – меъёру маҳакҳо, тамоюлҳо, фарҳанги ба ҷомеаи мазкур хос, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, бозтакрори иртиботот дар маҷрои ҷунин шаклгириаш воқеӣ мешавад. Аз ин бармеояд, ки иҷтимоиғардонӣ дар як вақт ду ҷизро ифода мекунад: 1) протсесс; 2) натиҷа.

Шаклгириву пешрафти инсон дар дарозии зиндагиаш ба ҳайси узви сотсиуме, ки мутааллиқи он аст, ҷавҳари бунёдии иҷтимоиғардонист. Маҷрои шаклпазирии фардияти инсонӣ хурдсоли дорои заминаҳои хоссаву беҳамто дар маҷрои муассиршавӣ аз муҳит ва ботин, вақте он дар маҳруку маҷрои таҷрибапазирӣ аз иртиботҳо бо калонсолону ҳамсолон мавқеъпазирро ба амал мебарорад, зина бар зина таҳриқбахшандаи фардияти вай хоҳанд гашт. Ҷунончи, аломати номонанд будани кӯдак ба кӯдакони дигар, ба иборати дигар, нотақрору хосса буданаш ҷун синтези симои зоҳирӣ ва ботини вай маҳсули созгории зарфияту иқтидор ва дархосту ниёзҳо, вежагиҳои ҷанби эҳсосии вай ҳамчун шахс / фард, ҳулку ҳислатҳои ба вай хос, мутаносибии

ачзои вай воқеъ гардида метавонад. Чигунагии талъати маънавии кўдак тариқи маҷрои парвариши муваффақонаю тадриси нишонрас, огоҳиҳои дар вай ҳосилшавандаи қавӣ тарҳрезӣ хоҳад шуд. Дар радифи парасторӣ бар маҷрои равнақу пешрафти ҳар кўдак дар маҳруки «мувофиқ ба эътидол» вайро бо маҷмӯи огоҳиҳои созгор ба зинаи синнусолаш мусаллаҳ бояд қард, то ки ҷанбу паҳлӯҳои фардии ба зинаву гурӯҳи дархӯри вай равнақ пазируфта тавонанд. Аз ин ҷо, дар ин маҳруки амалҳо бояд ният ба амал бароварда шавад: нахуст, тавассути парваришу тадрис равнақдиҳии паҳлӯҳои аз зовияи диди сотсиум мақбулу матлуби толибилмони синнашон хурд; сониян, дар онҳо равнақдиҳии ҳислатҳои инфиродии мусбату шоиста.

Маҳруки қорбарӣ бо ҳайати иборат аз толибилмони синнашон хурд ҷиҳати иҷтимоиғардонии онҳо, воридкунӣ ба сотсиум мақсадгузорӣ бояд бо назаргирии вазъу шароити аз лиҳози педагогӣ, иҷтимоӣ, равонӣ тарҳрезӣ гардад, ки фарогирии малақаҳои иҷтимоишавиро дар ҳонандагони синфҳои ибтидоӣ пешниҳоду муайян қарда метавонанд.

Иҷтимоъпазирӣ ҳамеша фароғирандаи ду паҳлӯи тартиби амалкунии фарди бо маҳруки қамолот равоншавандаро тарҳ меандозад: 1) ба сотсиум созгоршавии тадриҷӣ (адаптатсия ба муҳит, вазъияту фазои таъйинқунандаи модели муназзамкунии рафтору қирдор аз ҷониби фард); 2) дар сотсиум ҳудро муайян қардан, яъне мавқеъғирӣ дар (яъне ғаъломандии мавқеъпазирӣ тавассути арзёбии рӯйдодҳо, муносибати мунтахабпазиронаи муассирӣ аз муҳиту вазъият, ҳамоҳушавӣ ба онҳо ё ақсулмали носозгорӣ). «Кўдақони синни хурди мақтабӣ барои ҳудмуайянқунӣ дар сотсиум (ҷамъият) захираи қофии заминаҳои психолоғиро дар ихтиёр доранд, аммо роҳи зоғирқунии «ба ҳуд ҳос будан»- ро дар раванди иҷтимоишавӣ, дарёфти мавқеи субъёкти иҷтимоиро дар онҳо тарбия қардан лозим ва зарур аст» [137, саҳ. 169].

Имрӯз норасоии ибтиқорот ҷиҳати дарёфтани васоиту тарзҳои навағароёна / инноватсионии маҷрои иҷтимоъғардонӣ эҳсос гардида истодааст, ҳол он ки бояд маҳруки равнақи онҳо ба сўйи матлуб ҳидоят гардида, қорбурди васоити ҷадидтарини дар арсаи илмҳо қашфшуда қорӣ гардад, дурнамон

умедбахшро фароҳам оварда шавад. Матлаби зикршуда баробар ҳам ба калонсолон, ҳам ба бачагон, аз ҷумла, толибилмони хурдсол дахлдор аст. Ҷустори тарзу васоити пурсамари устуворкунии вазъияту шароит бидуни талафкорӣ берун рафтан аз худуди бухрон тақозо дорад, ки қуввату таъҷило ҳосил карда шаванд, дар ин росто коҳишдиҳии падидаҳои номатлуби муҳтамал, аксаран садамаҳои равонино пешгирӣ карда, сатҳи қонеъкунандаи тайёриҳоро намоиш медиҳад.

Ба мақсадгузорӣ чунин маҳруки қорбарӣ созгор аст, ки вусъати доираи татбиқнамоии иттилооти илмӣ дар соҳаҳои психологияю педагогика ҷамъоваригардида ҷиҳати амикрафти таҷзияву таҳлил ва тадқиқи масъалаҳои марбут ба тадрису парвариши толибилмони синии хурди мактабӣ ҷалб гардида бошанд. Зинаи бо таҳсилот фарогирии толибилмони синнашон хурд дар шаклдиҳии тамоюлу маҳруки возеҳи идрок роҷеъ ба ҷигунагии мавқеи фаъолмандонаи фард дар сотсиум дар ниҳоди инсонӣ акнун ба арсаи зиндагӣ воридшуда, ҳамчунин тақвияти маҳруки парвариши вай дар ростои этикӣ воқеан созгору муносиб метавонад доништа шавад.

Мавқеъпазирии инсон дар ҷомеа ба ҳайси узви он ҳамон гуна намунаи рафтор, тартиби амалкард, ки «ба мавқеи шахсият дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ, ҷамъиятӣ ва шахсӣ иртибот дорад» [151, с. 544]. Заминаҳои матлубу мақбули маҳруки рафтору кирдор бояд дар чунин сини толибилмон парварида шаванд, ки ба зинаи поёни мактабӣ мувофиқанд. Тамоюли идроки онҳоро бояд тарзе ҳидоят кард, ки пас аз шаклгирии таъҷилоҳои ҳаётиашон бачагон арзишмандии ин заминаҳоро ҳам дар зинаи воқеии зиндагиашон, балки дар маҳруки ояндаи он бағоят муҳаббат шиносанд. Дар ин сурат муяссар хоҳад гашт, ки мавқеъпазирии воқеан умқраванда ва фаъолона дар зиндагӣ муҳиту фазои созгору муносибро дар барпокунии иртиботҳо бо аъзои дигари сотсиум, хоҳ дар таълимгоҳ, хоҳ дар маҳруки болоравии зинаи вазифа ва ҳоказо ёрмандию тақон дода метавонад. Пас, кашфи умқи нерӯ ва зарфияти иқтидор ҳамбаста ба фаросозии вазъу вусъат ҷиҳати муайянкунии маҳруки

интихобкунии касб буда, дар идома заминаофарандаи худтатбиқнамоӣ дар мавқеъпазирии фард дар сотсиум хоҳад гардид.

Идрок дар сохтори шууур ҳолати муайяност, ки натиҷаи муассирии он аз ду ҷанби омилҳо – зоҳирӣ ва дохилӣ буда, фоил / субъект онро дар намуди эътимод ба воқеъ ва дақиқ будани дониставу огоҳиҳо, муассиршавихоро мепазирад. Агар «идрок / шинохт» вучуд наредошт, фоил/субъект наметавонист, ки тартиби амалкарди бо шуур танзимшаванда, маҳруки идомати амалҳоро бо дигарон мутавозӣ намуда, воқеъ гардонад. Вусъати идрок дар он зоҳир буда метавонад, ки илми махсуси маҳорату назарияпардозии шарҳдиҳии матнҳо бо унвони “Герменевтика” арзи вучуд намудааст.

Гарчанде дар назари аввал донишу фаҳмидан ва идрок ҳаммаънову мутавозӣ менамоянд, аммо тафовути онҳо возеҳ аст: а) мафҳуми аввалӣ иқтидори инсон барои фарогирию бозтакрори ҷамъи иттилооти бидуни тардид пазируфташаванда мебошад, зеро муяссар гаштани донистан бе омили фаҳмидан ва баръакс – «фаҳмидани мустақим» амри воқеист. Ба маҷрои «фаҳмидан» навъе вобастагии дутарафаю ботинии равшан, инчунин созмонёфтагии ҷизҳои дар назар дошташуда ҳис гардида, дар маҳруки низомофарандаи ба мантиқ асосёфта тавоноии «дидан»-и иртиботи байни сабаб ва натиҷа аст. Баробар бо ин муттаҳидшавии таҳкурсии амалиёт дар системаи томи мантиқӣ, ҷунончи, теоремаи исботшуда, формула, қонуниятҳои падидаҳои табиат сурат мегирад. Дар айнӣ ҳол, бидуни пайгирии маҳруки ҳаракату гузариши мантиқии падидаҳо аз як таҷассумёбӣ ба дигараш онҳоро муоина кардан мумкин аст. Тамоюлнокии мутаносибии падидаву рӯйдодҳо бо мақсадҳои фоил/субъект ҷанби назарраси ҷунин мавқеъпазирӣ мебошад:

- нияту мақсадҳои одамони ғайр идрок / фаҳмида мешаванд;
- ба доираи имкон мансубият пайдо кардани идрок/фаҳмидани пешомадҳои марбут ба сотсиум, маданияти он, ҷунончи, воқеоти таърихӣ ва ҳоказо;

- муяссаргардии идрок/фаҳмидани чигунагии тарзи ҳастию атфори ҷонзот, рӯйкардҳои табиӣ чун пайомади антропоморфизатсия – дарёфтани монандии байни тарзи рафтори онҳо ва одамон.

Ғайр аз ин, идрок/фаҳмидан бо така ба эҳсоси отифат, эмпатия ва ҳамҳиссӣ :

- фурӯравӣ ба маҷрои ҳавосу рӯҳияи дигар шахсон;
- бидуни тафриқаи паҳлӯҳои фардияташ «идрок / фаҳмидани шахс»;
- эҳтимолияти баланди идрок/фаҳмидани зухуроти этикӣ ва эстетикӣ.

Пайомади идрок чунин марҳалаест, ки барои ғоил /субъект аз лиҳози консептӣ / маънопазирӣ ягона ва мутафаррид аст, гарчанде ба ихтиёр нисбате надорад, зеро маҷрои фаҳмидан дар ниҳояти қор, ҳосили муҳитест, ки сотсиуму фарҳанг фароҳам оварда, новобаста аз иродаву хоҳиши фард воқеӣ гардидааст. Дар ин бобат навиштаи С. Ш. Саидов бамаврид аст: «Баҳусус, мавқеи забон дар фаҳмиш, аз ҷумла, дар фаҳмидани мазмуни матнҳо ва навидҳои шифоҳӣ бо забонҳои табиӣю сунӣ мукамал омӯхта шудаанд. Монандшавӣ, проексия, персепсияи иҷтимоӣ, эмпатия, илҳом, фаросат (интуитсия), аломатҳои тасодуфпазирӣ (казуалӣ) ба механизми психологии фаҳмиши инсон мансубият доранд» [107, с. 256].

Шахсият / фард дар муомилоти илмӣ чун сохтор, ташкилаи ҳоссаи ҳастии психикии инсон пазируфта шуда, маъмулан, маҳсули мавҷудияти инсон фақат дар сосиум метавонад бошад. Маҳруки шаклирии «шахс» аз инсон маншаъ мегирад аз нахустин солҳои ҳастии вай, зимнан дар ин ташкила / сохтор тамоми ҷанбҳои рӯҳияш ва ҳар яки онҳо дар айни замон, дар алоҳидагӣ ҷойгоҳи ҳоссаро моликанд. Мураббӣ / муаллим зимни амиқрафт ба маҳруки амалҳо, мулоҳизаронию саволгузори тарбиятгирандагон / толибилмон метавонад манзараи динамикии шаклирии онҳоро ба ҳайси фардият/шахс пайгирӣ намуда бошад.

Воқеишавию зухурёбии дигаргуниҳою бадалшавиҳо, ки аксаран метавон мусбат шумурд, дар шахсияти толибилмони зинаи ибтидоии таълимгоҳ амри интизорист. Аз ин ҷо, арзишнокии чигунагии дараҷаи

комёбиҳо/нокомиҳои мактабиёни зинаи зикршуда аз як тараф муҳимму бебаҳс аст, аз тарафи дигар – қобили андешаронист. Дар сурати маҳруки номусоиди тарбия / тадрис агар дар толибилмони зинаи ибтидоии таълимгоҳ ҳисси нишот аз шинохт, идрок, доништан ривоч нагирад, эътимод ба лаёқату тавоноӣ ба зарфияту иқтидорашон реша надавнада, торафт найли ин вазъ бо мушкилоти афзоянда бармехӯрад. Бар замми ин, эътимом ҷиҳати муфасссал тарҳрезӣ ва тасҳеҳ кардани мавқеъпазирии толибилми хурд дар созмондеҳии амалкарди мутақобил бо толибилмони ҳамсиннаш бо мушкилот ҳамроҳ метавонанд шаванд.

Боз иқтибос аз С.Ш.Саидов: «Дастгириву ёрӣ аз ҷониби омӯзгор дар ин давраи ҳаёти қудак хеле муҳим буда, ғайрияти ӯ бояд ба ҳифзу тавсеаи комёбиҳои равона карда шавад, ки вай қаблан ноил шудааст. Амалиёти мазкур, дар навбати худ ба андозаи ҷолиб кӯшишу ғайрати ӯро ба муваффақияту ғалабаҳои нав инкишоф медиҳад. Қобили тазаккур аст, ки майлу хоҳиши кӯдакон ба пирӯзиҳои нав яке аз омилҳои муҳим аст, ки ба рушди фаҳмиши мавқеи ғайрилолаи онҳо дар ҷомеа таъсири амиқ мерасонад» [107, с. 262].

Мавқеъпазирии инсон чун шахс вобаста ба ҳаракати вай дар маҳруки мазкури инкишофёбӣ се зинаро фарогиранда буда метавонад:

1. Пазирӣ худ ба ҳайси шахс, сабӣ шинохтани ҷиғунагии худ, симои ҳаққонии худ, иқрори нуқтае, ки мавқеи зикргардида аз як тараф муссаршаванда аст, аз тарафи дигар – тайкунии силсилаи зинаҳои марбутро тақозо хоҳад кард.

2. Нияту ибтикор барои доништани ҷиғунагии худ, аз зовияи ҷаҳонфаҳмию ботини ғайри намудани ҷиғунагии ҷаҳон. Дар айни ҳол, маҳруки ҳаракат аз нуқтаи имрӯза то таваққуфгоҳи манзараи фардо низ аз ҷониби инсон матраҳ мешавад, яъне образи воқеияти дар оянда зухуркунанда дар зеҳни шахс ҷойгузин шуда, концепти вазъи имрӯза дар ҳамин маҳрук матраҳ хоҳад шуд.

3. Ибтикорот ҷиҳати матраҳсозӣ, кашфу ошкорнамоӣ, обутоби ҳам рӯҳу зеҳн, ҳам ҷисму тан, олам аз тарафи шахси шаклгиранда, ки муассирии

тарафайнро дар назар дошта, симою рафтори имконпазири ўро муайян месозад. Тафсиран ҷойгоҳи ҳаётӣ дар синни кудакӣ ташаккул меёбад ва бояд шакл гирад.

Мавридҳоеро зикр бояд кард – онҳо нуқтаҳои падидоршавии маҳруки шаклгирӣ шахсияти толибилми синнаш хурданд ва навъе пояҳои матлуб барои гузаришу болоравии вай ба зинаҳои минбаъдаи раванги шахсияташ / фардияташ хоҳанд гардид.

А) пешрафту болорафти маҳруки огоҳӣ ва донистани толибилми зинаи ибтидоии таълимгоҳ: равангпазирии васоити шинохтану маърифат кардани воқеият ва рукнҳо, зухурот, феноменҳои он, ки моҳиятан гузаргоҳест аз васоити одитар ба васоиту равишҳои фикрронии мураккабиаш бештар маҳсуб метавон донист.

Б) тарҳи худро пайдо кардани зинаи минбаъда, нав: «аффеқтӣ-талаботӣ / дархостӣ»- и толибилми синнаш хурд, ки ба вай баамалбарории дархостҳои этиқӣ ва эмотсионалиро тариқи пайравӣ ва найл ба нияту мақсадҳои огоҳона матраҳгардида муяссару воқеӣ хоҳанд гардонд.

В) воқеигардонии падидоршавии шаклу қолабҳои ба андозае нерўманду тарҳашон собитӣ маҳруки амалу кирдори толибилми синнаш хурд, ки фунскӣ калидии онҳо низомоварии пояҳои шаклпайдокунии атвори меҳварии шахс / фард аст.

Вуруд ба фазои тадрис / парвариш дар таълимгоҳ, равишу вежаҳои нави ғаълмандӣ, ки бо мақоми хонандагон тавъаманд, дар ҳолати ботинан пазируфтани мавқеи мазкур ба рӯи кўдакон роҳи минбаъдаи ташаккули шахсияташонро боз месозад.

Вале рушди шахсияти кўдак амалан бо роҳу усулҳои гуногун татбиқ карда мешавад, ки аввал, онро сатҳи омодагии вай ба раванди таълим, дуюм, системаи таъсироти педагогии аз ҷониби кудак пазируфташуда муайян менамоянд.

Бо майлу хоҳиши таҳсил, огоҳӣ ёфтан аз навгониҳо, завқу ихлосмандӣ нисбат ба донишҳои нав кудакон ба мактаб ҳозир мешаванд. Ҳамчунин шавқу

рағбати онҳо нисбати донишандӯзӣ бо муносибати онҳо ба раванди таълим ҳамчун фаъолияти ногузиру ҷиддӣ ва барои ҷамъият муҳим робитаи зичу ногусастанӣ дорад. Нуктаи мазкур муносибати самимиву софдилонаи кудаконро ба ҷараёни таълиму тадрис шарҳу тавзеҳ медиҳад.

Ҷусторҳои илмӣ дар ростои пажӯҳиши ҷанбҳои шаклгирию инкишофи атвори шахсӣ/фардии толибилмон то ҳол анҷомёфта бо назардошти муқарраркунии қонуниятҳои умдаю қуллии маҷрои зикршудаи мавқеъпазирии шахсифодакунии матлабҳоро ҷиҳати таҳияи равишҳои усулии дастрасии натиҷаҳои интизориро барои мураббӣ/муаллимон муяссар мегардонанд.

Шаклпазирии ҳислатҳои матлубу мақбули шахсият / фардият маънои онро дорад, ки дар таълимгирандагонии синнашон хурд ҷамъи маҳрукҳои рафтору амалқарди барои сотсиум созгору мақбул парварида шуданд. Мулоҳизаронӣ сари ҷавҳари раваншиносонаи он ба нуктаи тақвияи водор менамояд, ки ин навъи ҳамгироии унсуру рукнҳои фароҳамомада аз мотивҳо / асосҳо, таҳрикҳо, намуду васоити амалқарду кирдор ва мавқеъпазирии иҷтимоъпазиранда ҳастанд.

Возеҳ аст, ки дар ин маҷро тамрини толибилмони синнашон хурд воқеъ гардида, шаклгирии ҳислатҳои матлубу интизорӣ дар қолабҳои созгори амалқунию кирдорҳо падидор метавонад шавад, ки таҳрикдиҳандаи онҳо мотивҳои тарҳашон мувофиқ аст.

Дар ҳоли аз ҷониби фард ёд гирифта шудани равишу қолабҳои мақбули амалу кирдор ва ҳамчун мутавозӣ бо ин кор — дар вай импулси интеоризатсияшуда, яъне аз ботин барояндаи зобитавӣ падидор гардад, сабтшавии сабки матлуби амалқарду кирдор сурат хоҳад гирифт.

Тарбияи устувории сифатҳои ахлоқию психологӣ кӯдак созмондиҳии муайяни ҳам соҳаи анғезавӣ, ҳам рафтори ўро тақозо мекунад. Дар мавриди анғезиш бошад, мустаҳкамӣ ҳислат ба 2 вазъ бастагӣ дорад: 1) дар тарбиятгиранда/таълимгиранда дарҳости сабку тартиби амалқунӣ дар мутаносибӣ бо фитраташ падидор мегардад; 2) пазироии ў аз маҳруки амалқарду рафтор чун зобита, идеал ва ў барои соҳиб шудан ҳаракат мекунад.

Мулоҳизарони болоро тавзеҳ бояд диҳем, зеро то ҳол дар ҷусторҳои равияшон педагогӣ кам будани таъкиди пайваस्ताмоии фаъолмандонаи толибилми синнаш хурд ба маҷрои тадрис пайгирӣ мешавад. Ёдрас кардани зобитаҳои ба толибилмон овардашаванда, ки бисёр вақт аёнӣ ҳастанд ва тамаркузи саъю ҳаракати фаъолмандонаи онҳо бо нияти андӯштани зобитаҳои сабтшуда бамаврид аст, зеро намунаҳои мазкур тибқи тадқиқот шартӣ муҳиму асосии тарбияи самаранок махсуб меёбад

Дар замони муосир аксар вақт мураббӣёну муаллимонеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки тибқи ақидашон яке аз усулҳои босамари тарбия маҷбуркунии кӯдакон чиҳати тобеъият ба талаботи онҳо мебошад, вале онҳо дарк намеkunанд, ки ташаккулу рушди ахлоқии шахсият бо роҳи маҷбуркунии имконнопазир мебошад [108, с. 105-110].

Фаъолнокии иҷтимоии мактаббачагони хурдсол дар мактаб зимни рафторҳое зоҳир мешаванд, ки риояи қоидаҳои барои хонандагон ҳатмӣ, кӯшиши ёрӣ расонидан ба ҳамсолон чиҳати иҷрои қоидаҳои зикршуда равона шуда бошанд. Ҷанби дигар фаъолмандии толибилми синнаш хурд – равонию рӯҳӣ, ҳампоя бо фаъолмандии иҷтимоъпазиронаи пешрафту раванқ ёфта, зимнан, вайро бо ҳидояти одами синнаш калонтар барои амиқрафти худшиносӣ рӯҳбаланд хоҳад намуд. Арзишмандии солимӣ дар ин зинаи умр баҳснопазир аст, маҳз фаъолнокии ҷисмонӣ боиси самаранокии рушди фаъолнокии рӯҳӣ ва иҷтимоии кӯдакон буданаширо муайян месозад. Ҷоиз ба қайд аст, ки шахси калонсоли аз фаъолнокии ҷисмонӣ маҳрумшуда фаъолнокии рӯҳӣ ва иҷтимоиро соҳиб буда метавонад ва бо мушкilotи ҳаёт метавонад мубориза барад. Кӯдакон бошанд, аз рузҳои аввали ҳаёт (ҳатто то тавлид) бояд солим бошанд, зеро фаъолнокии ҷисмонии онҳо кӯшишу ҳаракаташонро аз чиҳати зеҳнӣ ва шахсӣ муайян месозад. Фаъолнокии иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба мавҷудияти як қатор шароит ва қабл аз ҳама ба таҷрибаи иҷтимоии онҳо робита дорад.

Ҷусторҳои илмӣ муқарраротеро ифода карданд: ҷигунагии таҷрибаи толибилмони зинаи ибтидоӣ дар маҳруки иҷтимоъпазирӣ аз ҷандин қисми

фаъолиятмандии онҳо дар маҷрои зиндагӣ – маърифатпазирӣ, марбут ба аксиология, иртиботҷӯӣ ва тарзи рафтор фароҳам меояд. Ба ибораи Сафарова З.: «таҷрибаи иҷтимоии кӯдак – на он чизҳост, ки ӯ медонаду дар хотир дорад, зеро мутолиаву азёд кардааст, балки он чизҳост, ки ӯ аз сар гузаронидааст. Таҷрибаи мазкур доиман фаъолият ва рафторҳои ӯро муайян месозад, бинобар ин, зарурат аст, ки муаллим рафтори таъкидшударо самти дуруст бахшад ва ислоҳ созад» [122, с. 221-224].

Равоншиноси барҷаста С.Л. Рубинштейн нигоштааст: «Шарти аввалини ҳаёти инсон – инсони дигар аст. Меҳвари асосии ҳаёти ҳар як инсонро муносибат бо одамони дигар ташкил медиҳад. Ба чӣҳо кодир будани инсон комилан бо он муайян мегардад, ки ӯ ба кадом муносибатҳои инсонӣ майлу кӯшиш дорад, нисбат ба одамон кадом муносибатро барпо карда метавонад» [105, с. 128]. Аз ин ҷо, ба хулосае метавон расид, ки ба ташаккули фаҳмиши нақши фаъолонаи иҷтимоии инсон чигунагии аз ҷониби омӯзгор ба хонандагон пешниҳод гардидани принципҳои инсонгарой ва муносибати боэҳтиромона ба атрофиён таъсир мерасонад.

Айёми хурди мактабӣ дар муносибат байни хонандагони хурдсол нисбати ҳамдигар тағйироти ҷиддиву назаррас рух медиҳад. Дар ин синну сол пайванди коллективӣ зоҳир шуда, афқору ақидаи ҷамъиятӣ, талабот нисбати якдигар, баҳо додан ба якдигар шакл мегиранд. Зимнан самтгирии шахсияти онҳо таҳия гардида, бошиддат азхуд кардани талаботи ахлоқие сурат мегирад, ки на танҳо омӯзгор, балки аз ҳамсабақон пеш мегузоранд, ҳиссиёту эҳтиёҷоти ахлоқан нав пайдо мекунанд [108, с. 105-110].

Кӯдакони синни хурди мактабӣ шахсоне мебошанд, ки малакаву маҳорати муоширатро фаъолона азхуд мекунанд ва дар ин синну сол ба таври пуршиддат барқарор кардани робитаҳои дӯстона рух дода, фаро гирифтани малакаҳои таъсироти мутақобилаи иҷтимоӣ бо гурӯҳи ҳамсолон ва маҳорати пайдо кардани рафиқони нав яке аз вазифаҳои муҳими рушд маҳсуб меёбад [95, с. 144].

Барои рушди шахсияти кудакони синни хурди мактабӣ чунин далеле муҳим аст, ки баробари дохилшавӣ ба мактаб, вай ба коллективи ҳамсолон ворид мешавад. Албатта, кудакони синни томактабӣ низ, алалхусус, агар онҳо дар кудакистон тарбия гиранд, дар байни кудакони дигар ба воқеа мерасанд ва раванди иҷтимоишавии онҳо осон чараён мегирад.

Немов Р.С. дар иртибот бо матлаби мо мушоҳида кардааст: «Дар муқоиса бо гурӯҳи омодашудаи кудакони муассисаҳои томактабӣ коста шудани робитаҳои коллективӣ ва муносибатҳои мутақобилаи кудакони синни хурди мактабӣ баробари ворид шудан ба мактаб ба назар мерасад, ки сабаби асосӣ навад будани муҳит, коллектив ва фаъолияти таълимист, ки барои кудакон ношиносу навад мебошад» [95, с. 144].

Муносибатҳои мутақобилаи хонандагони хурдсолро бештар омӯзгор тариқи ташкили раванди таълим барпо карда, ба шаклгирии мавқеъҳо ва муносибатҳои байни кудакон дар синф саҳмгузори менамояд. Вале ҳам аз рӯйи хосияти фаъолият, ки зимни он мавқеи кудакон ташаккул меёбад, ҳам аз рӯйи хусусияти муносибатҳои мутақобилаашон байни гурӯҳи томактабӣ аз коллективи синф тафовут калон ба назар мерасад.

Мақсаднокии умумии таълимро дар хонандагони хурдсол фаъолияти умумии таълимӣ ба вуҷуд меорад [107, с. 256-262].

Вобаста ба ин, дар кудакони синни хурди мактабӣ самтгирии ҷамъиятии шахсият, шавқу рағбат ба корҳои кудакони дигар ва корҳои синф пайдо мешавад. Аввал самтгирии ҷамъиятии хонандаи хурдсол танҳо дар майли кудак ба ҷамъияти ҳамсолон, дар хоҳиши ҳама корро якҷоя иҷро намудан, иҷро кардани он корҳое, ки дигарон мекунанд, ифода меёбад. Дар ин бобат тақлидкориҳои аёни хонандагони хурдсол (ҳангоме ки, як нафар даст бардошт, дигарон низ ба ӯ пайравӣ мекунанд, ҳандаи як кас тамоми синфро меҳандонад, агар як нафар ягон мисолро дарёбад, дигарон кӯшиш мекунанд, ки ҳамин гуна мисолро оваранд) гувоҳӣ медиҳад [107, с. 256-262].

Воридшавии кудак ба коллективи мактаб барои ташаккули шахсияти ӯ аҳаммияти бузург дорад. Пайгирона дар толибилмони ин син зобитаҳои

пешрафтаи тамоюли иҷтимоъпазирии шахсиятро шаклдиҳанда чун оқибати таассур аз синф / коллектив матраҳ мегардад ва он аломати боризи касони нафъҷӯияшон ба маҷмӯи манофеи ҳайати мазкур, яъне коллектив махсуб метавон донист.

Барои ҳамроҳшавӣ ба ҷамъияти кўдакони дигар хонандаи синни хурди мактабӣ фаъолнокии махсус, майлу рағбат зоҳир менамояд, ба корҳои ҷамъиятии синф шавқу завқ пайдо мекунад, барои муайянкунии мавқеаш дар коллективи ҳамсолон кўшиши зиёд ба харҷ медиҳад. Вале ворид шудан ба муҳити нави коллектив ва рушди самтгирии иҷтимоии шахсияти хонандаи хурдсол ба таври фаврӣ сурат гирифтани ғайриимкон аст. Иҷтимоишавӣ раванди тўлони мебошад, ки бо роҳбарии омўзгор роҳандозӣ мешавад, чараёнест, ки онро бо роҳи мушоҳидаву таҳлили рафтору кирдори хонандагон синну соли гуногун пайгирӣ кардан лозим аст.

Дар ҷомеаи муосир, замоне ки дар соҳаи иҷтимоӣ, равандҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, экологӣ ва ғайра шиддатнокӣ ба назар мерасад ва бештар хусусияти бухронӣ пайдо мекунад, инсон маҷбур аст, ки фаъолнокии иҷтимоиашро дар бисёр самтҳо тақвият бахшида, донишу маҳораташро барои зистан ва рушд ёфтан истифода барад. Ибтикорчӯӣ, пешоҳангӣ, тарҳи дақиқи ниятҳо – чунинанд нишонаҳои атвори шахсияти ба камолот тамоилгирифта ва онҳо алҳод молики арзишмандии бебаҳс шуда истодаанд. Байни инҳо хосияти маҷмӯӣ, муттаҳидшуда аз чанд унсур - фаъолмандии иҷтимоъпазирандаи шахс / фард доништа шудааст ва маҳруки матлуби он фароҳамовардаи лаёқатмандии инсон / шахсият дар арсаи татбиқшавӣ ва муваффақгардӣ дар сотсиум хоҳад шуд. Тамоюли бознигарию модерникунонии таҳсилоти ба арзишҳои миллӣ рӯйоварда дар радифи функсияҳои таълимгоҳҳо ҳамин матлабро дар назар дорад, ки фаъолияти муаллимон барои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ташаккул додани шахсияти хонандагон нигаронида шуда, тақондиҳии шогирдонро ба ҳастии ибтикорчӯёна ва бознигарию тағйирдеҳии воқеият, зухури истиқлолияти муайян дар корбарӣ, татбиқсозии иқтидору зарфияти худ дар маҳруки фаъолият амалӣ гардонида бошанд. Дар «Стратегияи миллии рушди маорифи

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» таъкид гардидааст: «Таҳсилот ҳамчун захираи низомофаранда, фаъолияти муҳимтарини иҷтимоӣ мебошад. Он пойгоҳи инкишофи иқтисодиёти кишвару ҷомеаи шахрвандиро созмон дода, ташаккули ҷанбаҳои зеринро бояд таъмин созад: - хувияти миллӣ ҳамчун шарти муҳимтарини мустақамкунии давлатдорӣ; - муттаҳидшавии ҷомеа дар шароити афзудани гуногунии он, дар заминаи болоравии сатҳи масъулияти шахрвандӣ, ҳамдигарфаҳмиву боварии намоёндагони гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, мазҳабӣ ва этникӣ ба ҳамдигар; - ҳамфикрии миллӣ дар арзёбии марҳалаҳои асосии ташаккулу рушди ҷомеа ва давлат; - ватандӯстӣ, ки ба муҳаббат ба Ватан, ҳимояи манфиатҳои миллӣ асос ёфтааст; - идеалҳо ва арзишҳои ҷомеаи шахрвандӣ: адолат, озодӣ, некӯахлоқӣ, анъанаҳои оилавӣ; - рақобатпазирии шахсият, ҷомеа ва давлат; - арзишҳои бехатарии шахсӣ, ҷамъиятӣ ва давлатӣ». Дар идома меҳонем: «Натиҷаи асосӣ дар ин парадигма ноилшавӣ ба мақсади стратегияи маориф – дар асоси ғояҳои демократия ва давлати ҳуқуқбунёд, дар мувофиқат бо арзишҳои миллӣ ва умуминсонӣ тарбия кардани насли комёби шахрвандони давлат, ки соҳиби донишҳо, малакаҳо ва салоҳиятҳои ба замон мувофиқ мебошанд» [136, с. 231].

Мусоидати таълимгоҳҳо бо нияти парваридани толибилмон то дараҷаи шахрвандони фаъолманду иҷтимоъпазирӣ барои амалиётҳои масъулият ҳискунада, нафърасонандаи ҳамагон, зоҳиркунадаи мустақили дар ибтикороташон, риоякунадаи меъёрҳои ҳуқуқи худ ва дигарон муҳимму зарурист. Аз ин ҷо, маҷрои шаклдиҳӣ ва ривочи минбаъдаи ҳосияти аҳаммиятноки таълимгирандагон – фаъолманди иҷтимоъпазир дар радиҳои функсияҳои умдаи маҷрои тадрис ва парвариш ҷой дорад. Шаклгирии фаъолмандии иҷтимоъпазирона дар таълигирандаи зинаи ибтидоии мактабӣ бояд вайро дар маҳруки табдилшавӣ ба узви сотсиум / шахсияти тамоюлаш ба нафъҷӯи сотсиум созгор ҳидоят карда бошад.

Дар маҳруки воқеигардонии вазифаи номбаршуда ағлаби таълимгоҳҳои таъйиноташон тадрис ва тарбия мекушанд, то дар қаринаи корбарихояшон таҳриқдиҳии маҷрои ба иҷтимоъ воридшавии толибилмонро боз ҳам бештар

тақвияту такон дода бошанд. Таълимгирӣ дар зинаи ибтидоии мактабӣ нуктаи таълиғии нахустин барои поягузории шаклпазирии фардияти ифшокунандаи ғаёломандӣ, худмухтории матлуб, ибтикорчӯӣ, креативнок буда, инҳо бояд дар маҳруки пайвастишавӣ ба сотсиум воқеият пайдо кунанд. Гарчанде зинаи ибтидоии таълимгоҳ муяссар намегардонад, ки шахс / фард ба ҳайси ғоил / субъекти комилан иҷтимоишуда ақл гирад, бо вуҷуди ин, поягузории маҳруки ин протсесс мумкин мебошад.

Дар муомилоти илмҳои гуногун концепти «ғаёломандии иҷтимоӣ / ғаёломандӣ дар сотсиум» пайгирӣ метавонад шавад. Тафсирунии он дар қаринаи ҳастороҳи илмӣ педагогҳо чунин фарогириро рӯйкард намуд: яке аз ҷанбҳои характери инсон/шахсият/фард; протсесси падидоршавии дараҷаи озодаманишӣ, барангезандаи пешрафти шахсият, қисми сохтосози маҷрои парваришу тадрис. Концепти мазкур дар қаринаи ҳозираи муомилоти илмӣ педагогика бадалшавии мазмунию тафсириро мутаассир гардид.

Академик М. Лутфуллозода дар таълифоти хеш оиди муаммои мазкур нигоштааст: «Ғаёломандии иҷтимоиро ҳамчун ғаёломандии ҷамъиятию сиёсӣ шарҳ додан мумкин аст, чунки иҷтимоишавӣ сифати мураккаби ахлоқӣ-иродавӣ буда, дар он шавқу рағбат ба қори ҷамъиятӣ, масъулиятшиносӣ ҳангоми иҷрои супоришҳо, иҷрокунандагӣ ва ташаббускорӣ, серталабӣ ба худ ва рафиқон, омодагӣ барои ёрмандӣ ба дигарон зимни иҷрои супоришҳои ҷамъиятӣ, мавҷудияти маҳорати ташкилӣ ҳамчун шудаанд» [74, с. 500].

Петровский А.В. навиштааст: «Ғаёломандии иҷтимоиро ҳамчун мавқеи ғаёломонаи ҳаётии инсон баррасӣ кардааст, ки дар присипнокии ғоявии ӯ, исроркорӣ дар ҳимояи ақидаҳои худ, ягонагии сухан ва амал ифода меёбад» [100, с. 256].

Равоншинос Х.Д. Дамаданова дар таҳқиқоти хеш чунин таъкид мекунад: «Ғаёломандии иҷтимоӣ – мақсади ботинӣ, самтгирӣ ба ҳатти муайяни рафтор аст, ки аз сифатҳои ҷаҳоншиносона, ахлоқӣ ва психологӣ шахсият бармеояд ва муносибати субъективӣ ёро ба ҷомеа инъикос менамояд» [28,с.62].

Доктори илмҳои педагогӣ, профессор И.Ф. Харламов нигоштааст: «Инкишофи ғаёлнокии иҷтимоии хонандагонро ҳамчун раванди таъсироти мақсаднок муайян кардааст, ки дар натиҷаи он хонандагон таҷрибаи иҷтимоиро азхуд карда, ба низоми арзишҳои ҷамъиятӣ ғаёлона муносибат мекунад, дар онҳо низоми устувори муносибат ба ҷанбаҳои воқеият шакл мегирад, ки дар рафтору кирдорҳои мувофиқ зоҳир мешавад» [146, с. 460].

А.В. Мудрик бо таъкиди «протсессии серпахлуи инсоншавӣ» будани ғаёломандии шахс дар иҷтимоъпазирӣ навиштааст: «Воридшавии бевоситаи фард ба муҳити иҷтимоӣ, маърифати иҷтимоӣ, муоширати иҷтимоӣ, фарогирии малакаҳои ғаёлияти амалӣ, аз ҷумла, дунёи ашӯҳо, ҳамчунин тамоми маҷмӯи вазифаҳо, нақшҳо, меъёру ҳукуку уҳдадорихо, азнавсозии олами атрофро пешбинӣ менамояд» [89, с. 175]. Дар идома ӯ қайд кардааст: «Ба таври идеалӣ инсон аз ҷиҳати иҷтимоӣ ғаёл қобилият дорад, ки агар ба ҷомеа набошад, ба ин ё он вазъияти ҳаётӣ муқобилат намояд. Аммо, мо мебинем, ки аксар вақт ҷавонони амалан бо сотсиум омехташуда ба ғаёлнокие омода ва ё қодир нестанд, ки барои муқобилат ба муҳит ва таъсирот ба он зарур аст. То кадом андоза бузург шудани чунин ихтилоф ба он типии ҷомеае, ки инсон инкишоф меёбад, ба он типии тарбия вобаста аст, ки ҳам барои ҷомеа, ҳам ба муассисаҳои алоҳидаи таълимии он хос мебошад» [89, с. 176].

Л.С. Славина оид ба ҷараёни иҷтимоишавии хонандагони хурдсол ба тариқи зайл андешаронӣ мекунад: «Ҷаёлнокии иҷтимоии шахсият қисми таркибии тарбия аст. Дар ин маврид зери тарбия падидаи қонунию объективии ҳаёти ҷомеа, раванди томи ташаккули шахсият фаҳмида мешавад, ки ҷиҳатҳои ҳамбастаи он – таҳсилот, таълим, инкишоф ба низоми муайяни муносибатҳо ворид шудаанд» [128, с. 5-10].

В. Сластелин нигоштааст: «Ҷаёлнокии иҷтимоиро ҳамчун муносибати объективӣ муайяншуда ва омодагии иҷтимоию психологии шахсият барои ғаёлият баррасӣ кардааст, ки дар амалҳои дахлдори рафтор зоҳир гардида,

фаъолияти мақсадноки эҷодию иҷтимоист, ки воқеияти объективӣ ва ҳуди шахсиятро дигаргун менамояд» [133, с. 96].

Дидгоҳи нав оид ба фаҳмиши фаъолнокӣ аз нуқтаи назари субъектӣ будани он дар илми педагогикаи замони муосир ташаккул ёфта истодааст. Муҳтавои он чунин аст: шахс / фард маршрути амалияи ҷавҳараш инфиродӣ, фоил / субъектӣ буда, саъй дорад, то зарфияту иқтидорашро воқеӣ гардонад. Дар ин росто ҷой додани вай дар шароити ба меъёрҳои педагогӣ созгоргардида ифшою воқеисозии зарфияту иқтидормандии ўро барангезиш хоҳад дод.

В.А.Сластенин дар қаринаи тафсиринамӯи фаъолмандии иҷтимоъпазирона ду зовия: субъектӣ-фаъолиятпазирона фоил / субъектро дар ду мавқеъ ташреҳ додааст: «1) ҳамчун субъекти фаъолият, ки барои азҳудкунии он ва дигаргунсозии эҷодкорона қобилият дорад; 2) ҳамчун субъекти фаъолият, ки стратегия ва тактикаи фаъолияти ҳаётии ҳудро тарҳрезӣ карда метавонад. Барои ҳудтатбиқкунии инсон ҳамчун созанда, ташкилкунанда, сарфкунандаи ҳаёти ҳуд созмони дохилии субъект, ки сохторҳои психологиро дарбар мегирад имконият медиҳад. Ҳамчунин муҳит, раванди муташаккилонаи муносибатҳо, меъёрҳо, донишҳо оид ба танзимкунандаҳои дохилии рӯҳии фаъолияти ҳаётии инсон ҳамчун танзимгарони беруна кўмак мерасонанд» [130, с. 192].

Профессор В.С. Мухина оид ба масъалаи мазкур чунин ибрози ақида мекунад: «Фаъолнокии иҷтимоиро ҳамчун эҳтиёҷи шахсият барои тағйирдиҳӣ ё ҳифзи асосҳои ҳаёти инсон дар мувофиқат бо ҷаҳоншиносӣ, самтгириҳои арзишии ҳуд баррасӣ намудааст» [92, С. 182-186].

Муаммои раванди иҷтимоишавиро *М.И. Рожков мавриди таҳқиқ қарор дода, таъкид месозад*: «Қараёни фаъолнокии иҷтимоӣ сифатест, ки «ба ҳар як инсон хос мебошад, аммо зимнан фаъолнокӣ аз ҷиҳати ҳаҷм, хусусият, самтгирӣ, шакл, сатҳ гуногун буда метавонад» [102, с. 264].

А.Н. Джуриинский чунин мешуморад: «Раванди инкишофи фаъолнокии иҷтимоиро ба як давраи ҳаёти инсон мансуб доништан мумкин нест, он тамоми

хаёт чараён мегирад» [29, с.72]. Таъкид кардани марҳалаи бештар шиддатноки он – солҳои кӯдакиву наврасиро фаромуш набояд кард.

Ҳамчунин *А.Н. Джуринский* дар таълифоти хеш, ба тарзи зер менигорад: «Инкишофи ғаъолнокии иҷтимоии шахсияти хонандаро ҳамчун раванди мақсадноки муттасили воридшавии ӯ ба низоми робитаҳои ҷамъиятӣ ва натиҷаи аз ҷониби ӯ азхуд шудани рафтори иҷтимоӣ дар асоси инкишофи ғаъолнокии худ ҷиҳати қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти шахсӣ ва ҷамъиятӣ муайян кардааст» [29,с.59].

Муаммои ташаккули ғаъолнокии иҷтимоии шахсият ҳамеша бевосита ё мустақиман дар маркази диққати файласуфон, педагогҳо, психологҳо ва ҷомеашиносон қарор дорад. Афкори фалсафӣ ва психологию педагогӣ ғояҳои ташаккули шахсияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ ғаъолро инкишоф додааст, ки дар таҳқиқоти Я.А. Коменский [54, с. 242-276], Ж.Ж. Руссо [106, с. 416], А. Дистервег [30, с.374], К.Д. Ушинский [139, с. 516], А.В. Луначарский [68, с. 734], П.П. Блонский [12, с. 314] ва дигарон инъикос ёфтаанд.

Азназаргузаронии ҷусторҳои илмӣ психологҳо ва педагогҳо эътимоди моро дар бобати норасоии пажӯҳиши рукни сохтори концепти ғаъолмандӣ дар иҷтимоъ таъвият дод, зеро дар меҳвари ҷусторҳои тадқиқгарон бештар масъалаи шаклдиҳии ин хосияти шахсӣ дар толибилмони зинаи миёнаву болои мактабӣ ҷой дода шудааст, ба масъалаҳои ташаккули ғаъолнокии иҷтимоӣ дар синни хурди мактабӣ ҳамчун марҳалаи ибтидоии воридшавии баҷагон ба низоми нави муносибатҳо бо воқеият таъқиқот ба таври нокифоя ба роҳ монда шудааст.

Мулоҳизаронӣ дар ростои ҷустуҷӯи васоити шаклдиҳии маҳруки ғаъолмандии толибилмони зинаи ибтидоӣ дар пайвастишавӣ ба сотсиум, яъне иҷтимоъпазирӣ водор мекунад, то анвои хислатҳои созгори он дарёфта шаванд. Тадқиқгарон зимнан аз эҳсоси раванакёфтаи шахрвандӣ, худмухторӣ, пояҳои этикӣ, тамоил ба муошират ва ҷандин хусусиятро ёдрас кардаанд. Ҷунончи, таъкиди марбут ба ҳисси шахрвандӣ: «Ҳар як шахрванд бояд субъекти воқеии сиёсати давлатӣ гардида, дар фазои коммуникатсионӣ,

тамоми сатҳҳо (минтақа, кишвар, олам) ғаёлона ширкат варзад. Маҳз мавқеи пешсафонаи ҳаётӣ, мансубият ва ибтикори хайрхоҳонаи ҳар як шахрванд шарту омили ногузири рушди ҷомеаи шахрвандии пешрафтаву давлати демократии ҳуқуқбунёд мебошанд» [46, с.217]. Рукнҳои усулии маҷрои тадрису тарбия бошанд, ғаёломандию мустақилият эътироф шудаанд: «Вазифаи омӯзгор дар он нест, ки ба хонандагон донишҳои тайёрро диҳад, балки, ғаёлияти зеҳнии онҳоро роҳнамоӣ намояд. Хонандагон бояд аз рӯйи имконият мустақилона меҳнат кунанд. Омӯзгор бояд ба ин меҳнати мустақилона роҳбарӣ карда, барои он маводро фароҳам орад» [46, с.217]. Шаклгирию собитшавии мавқеъпазирӣ дар ҳаёт низ ба шахс / фарди дар сотсиум ғаёломанд хос буда, воқеишавии он дар тамосу иртиботи вай бо фарогирию арзишпазирии сотсиум, зодгоҳ ва умуман, ҷаҳон падидор хоҳад шуд.

Истилоҳи «мавқеи ҳаётӣ» - ро ба таври зайл тавсиф менамоянд: «Мавқеи ҳаётӣ – самтгирии ботинӣ, тамоюл ба хатти муайяни рафтор аст, ки аз сифатҳои ҷаҳоншиносона, ахлоқӣ ва психологӣи шахсият бармеояд ва муносибати субъективӣи ўро ба ҷомеа инъикос менамояд» [107, с. 256-262]. Он самту тарҳи амалӣ дошта, дар рафтору кирдории воқеии инсон зоҳир меёбад ва мавқеи ҳаётӣ метавонад ду тарз: ғаёл ва ғайриғаёл бошад. Меҳвари мавқеъпазирӣи пешравандаро дар ростии зиндагӣ бартарии хайрхоҳиву некбинӣ ба қаринаи ихотакунанда, ибтикороти ҳамешагӣ баҳри беҳтарнамویی он аст.

Дар сурати мавқеъпазирӣи акси ғаёломандӣ, инсон / шахс омода аст, то диду назарҳо, тамоюлотӣ арзишпазирона, зобита, алгоритм, моделҳои аз тарафи дигарон аллакай шаклдодаи амалкарду кирдорро бидуни таҷзияву мулоҳизаронӣ пазируфта, бо маҳруки «хатти муқовимати заиф» ҳаракат дорад. Ин тарзи мавқеъишғолнамоӣ инкори ибтикорҷӯиву зоҳиркунии ташаббусро ифода карда, шахс ногузир аз доираи сахмгузорӣ дар дигаркунии воқеияти ихотаҳастияш берун мешавад.

Мутавозинии зуҳури ғаёломандӣ ва мавқеъпазирии ибтикорчӯёна на ҳама вақт муяссар мегардад. Ба иборати дигар, мавқеъпазирии шахс дар иҷтимоӣ маънои мусоҳилакории куллиро нашошта, аслан он ба диди танқидӣ ба воқеият таъя менамояд, дар ин росто дархосту талаботи пайваста падидоршавандаи вай ҷиҳати идрок, шинохтан, ғуруравӣ ба ҷавҳари рӯйкарду ҳаводиси зодгоҳаш, ҷаҳон мавриди назар мебошанд. Ҳамчунин мавқеи ғайриғаёли иҷтимоӣ маънои беғаёлиятиро надорад ва онро кӯдаконе низ ишғол карда метавонад, ки мудом баҳои «аъло» мегиранд, ҳамаи дастуру вазифаҳои аз тарафи роҳбару омӯзгорони муассисаи таълимӣ гирифтаашонро бе каму кост иҷро мекунанд, ба иборае хеле бисёр кор мекунанд. Мазмуну моҳияти мавқеи мазкур дар гумону тарсу ҳаросу шубҳа аз маълумоти нав, оину қолабҳои тафаккур, рад кардани ташаббускорӣ ва ғайра ифода ёфтаниш мумкин аст.

Муносибати муфид ба тозақориҳои пешқадаму созандаро мавқеи ғайриғаёл нисбати низ ҳамроҳӣ карда метавонад, вале замоне, ки онҳо табиатан иҷозат дода шуда бошанд ва барои онҳо зарурати мубориз будан, ҷуръат доштан, масъулиятро шинохтан зарурат набошад.

Ҳамчунин қайд бояд кард, ки шахсияти бештар бошуур, бештар ғаёл одатан нисбат ба шахсияти ғайриғаёл дар зиндагӣ ба қомеъҳои зиёдтар ноил мегардад. Бо амалҳои мусбии шахсият робита доштани мавқеи ғаёли иҷтимоӣ, дар маромнокӣ, қатъият дар ҳифзу ҳимояи андешаҳои хеш муайян мегардад. Ҳузури он маҳдудкунии муайян, ҷилавгирии баъзе майлу рағбатҳои қудратманд, риояву пайравии бошууронаро ба мақсадҳои муҳим пешгӯӣ мекунад.

Ҷиғунагии маҳруки иртиботи инсон / шахс дар маҷрои ғаёломандии вай нисбат ба дигарон таъя дорад ба диду назарҳо, пояҳои аслӣ, ормону мафкураи сотсиум шаклу тарҳ мепазирад. Агар падидоршавии нишонаҳои ин маҳрук дар толибилмони синни хурд пайгирӣ шавад, ба ҳархела будани дар заминаи вежагиҳои ҳамбаста бо синни онҳо, ҷиғунагии захираи таҷрибаҳо, худмуҳториву пурғайратӣ муътақид метавонем шуд.

Созгории зинаи ибтидоии таълимгохро барои шаклгирии мавқеъпазирии фаъолмандонаи бачагон ағлаби тадқиқгарон ишора доранд, сабаби асосӣ дар он аст, ки бинобар оғоз гардидани фаъолияти таълимӣ хонандагони хурдсол худашонро калонсолтар эҳсос мекунанду барои мувофиқат доштан ба интизориҳои атрофиён, падидор намудани зарфияти худ дар маҷрои фаъолмандии ҳоси калонсолон ҳаракатҳо доранд. Дар толибилмони зинаи ибтидоии таълимгоҳ рағбату тамоилот барои нафърасонӣ ба сотсиум падидор шуда, онҳо мекӯшанд, то бар уҳдаи худ амалисозии супоришҳои хусусияташон ҷамъиятиро вогузор карда бошанд.

Донишазхудкуниву шавқи доништан ба хонандагони хурдсол хос буда, кӯшиши устуворӣ дар назди калонсолону ҳамсолон ба рушди фаъолнокии иҷтимоии онҳо хеле хуб мусоидат менамояд [118, с. 190-194].

Ба монандии фаъолмандии иҷтимоъпазирона ва креативнокӣ низ ишора шудааст. Ҷавҳари креативнокиро тамоюл ба фаъолнокӣ дар офаринандагӣ, созандагӣ фароҳам оварда, зимнан, агар ин нисбат ба хатмкунандаи таълимгоҳ мулоҳизиронӣ гардад, чунин маъно дорад, ки шахс / фард шавқманди ҳиссагузорӣ дар қаринаи воқеияти сотсиум ва пешравии он аст. Бо вучуди ҳатмияти тамоюлу рағбат дар шаклгирии маҳруки матлуби фаъолмандии креативӣ, фақат он басанда нест. Дар ин росто муҳиммияти бофарҳангӣ, риояти меъёрҳои этикӣ ва ҳислатҳои матлуби дигари иҷтимоӣ бебаҳс аст. Инак, тафсиркунии фаъолмандии толибилмонро дар мавқеъпазирии иҷтимоӣ огоҳонаю креативӣ чун маҳруки рафтору муносибати онҳо дар ҷодаи маърифатҷӯӣ бо нияти дурнамои пурсамари татбиқи собитшавӣ ва ифшои худ дар ҳаёт возеҳ мегардонад.

Шаклпазирӣю равнақи фаъолмандии шахс / фард дар маҷрои сотсиум, мавқеъпазирии вай маъмулан дар ростои мутааллиқшавиаш ба маҳруки чунин амалиёт воқеӣ метавонад шавад, ки ҳомили таҷрибаи ҷамъовардаи сотсиум дар анвои вусъатноки фаъолият аст.

Инак, ҷашмандози дараҷаи арзёбии концепти фаъолмандии иҷтимоъпазиронаи шахс болоравии муҳиммияти онро дар ҷусторҳои илмӣ

психология ва педагогика собит намуд. Ин тамоюл бо амикрафти даъватҳои муосир дар сиёсат, экология, иқтисодиёт ҳамбастагӣ дошта, ҳамагон ва дар айнаи ҳол ҳар шахс/фарди ҷомеа ро водор месозад, то ҳосияти дар ин вазъ даркорӣ – ғаъолмандии иҷтимоӣ ва мавқеъпазириро дар ин росто падидор карда бошад.

Тақвияти гуногунҷанбаи ғаъолнокии иҷтимоӣ барои шахрванди муосир талаботи ҳатмист. Дар ин қарина рисолати мактаб дар он аст, ки сифатҳои шахрванди аз ҷиҳати иҷтимоӣ ғаъолро дар мактаббачагон тарбия намояд. Дар таҳқиқоти намояндагони соҳаҳои гуногуни илм, аз ҷумла, педагогони маъруф мафҳуми «ғаъолнокии иҷтимоӣ»-ро мушоҳида кардан мумкин аст, ки онро аз ҷойгоҳҳои гуногун омӯхта, ҳамчун ҳислати шахсият, қувваи таҳриқкунандаи инкишофи шахс, унсури таркибии раванди тарбия шарҳ медиҳанд.

Нуқтаи назари педагогҳо ба маънидоди мафҳуми “ғаъолнокии иҷтимоӣ” аз нигоҳи субъектӣ будани он ҳушоянд аст, ки инсон ҳамчун ҳамлунандаи таҷрибаи инфиродӣ баррасӣ гардида, хоҳишу кӯшишу ғайрати ӯ барои ошкор сохтани неруяш таъкид мешавад ва мавқеи омӯзгору мактаб дар самти мазкур аз муҳайё кардани имконияти мусоиди педагогӣ барои ифшо сохтани иқтидори мазкур муайян карда мешавад.

1.2. Хусусиятҳои иҷтимоӣ-педагогии ташаккули мавқеи ғаъоли шахсияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ

Назди хонандагон муассисаҳои таълимии муосир дастурҳои амиқеро доир ба меъёру аломатҳои ғаъолнокии иҷтимоиро мегузоад, ки иҷрову амалӣ намудани онҳо барои кӯдакони синни хурди мактабӣ ногузиранд.

Л.С. Выготский нигоштааст: «Кӯшиши ёрмандӣ ба ҳамсолон ва калонсолон; ғамхорӣ ба қорҳои коллектив, аъзои оила, ҳайвонот, атрофиён; донишҳо, малакаву маҳорати ашъвӣ-амалиётӣ: таълимию маърифатӣ, коммуникативӣ, хоҷагидорӣ-маишӣ; мавқеи ғаъолна дар низоми муносибатҳои субъект-объектӣ; маҳорати банақшагирии ғаъолият ва амалкунӣ мувофиқи

нақша (ичрокунандагӣ), зоҳир кардани суботкорӣ, ташаббус дар иҷрои кори ба нақша гирифта; зоҳир намудани мустақилият ва масъулият; фаҳмишу тасаввуроти ташаккулёфта дар бораи зарурати ҷаҳолнокии иҷтимоӣ: самтгириҳои арзишӣ, низоми муносибатҳо ба худ ва одамон» [158, с. 243-285].

Даъватҳо ва афзалиятҳои дар Стандарти нави таҳсилот сабтгардида, ки пайомади воқеияти нави дар сотсиум зухурнамуда махсуб мешаванд, бояд ба натиҷаҳои матлубу интизорӣ расонанд, ки дар радифи онҳо тақондиҳии тамоюлҳои созгоршавӣ ба ин маҷрои иҷтимоишавӣ, шаклгирии анвои атвору хулқ аз ҷониби толибилмони синни хурд аст. «Ҷаҳолнокии иҷтимоии хонандаи хурдсол дар мактаб зимни рафторе зоҳир мешавад, ки ба дастгирӣ ва иҷрои қоидаҳои барои мактаббача ҳатмӣ, қўшиши ёрмандӣ ба ҳамсол ҷиҳати риояи ин қоидаҳо равона гардидааст» [158, с. 243-285].

Маркова А.К. тафсири мотивҳо / ангезаҳои толибилмони синни хурдро анҷом додааст: 1) маърифатӣ; 2) иҷтимоӣ:

1. «Ангезаҳои густурдаи маърифатӣ, ки аз самтгирии мактаббачагон ба фарогирии донишҳои нав иборатанд. Онҳо ҳамчунин аз рӯйи сатҳҳо фарқ мекунанд. Ин сатҳҳоро амиқии шавқу рағбат ба донишҳо муайян менамоянд. Аз ҷумла, шавқмандӣ ба факту падидаҳои нави ҷолиб, ё шавқу рағбат ба ҳосияти муҳими падидаҳо, ҳулосаҳои нахустини дедуктивӣ, ё шавқмандӣ ба қонуниятҳои дар маводи таълим, ба присипҳои назариявӣ, ғояҳои калидӣ ва ғ.

2. Ангезаҳои таълимию маърифатӣ, ки аз самтгирии мактаббачагон ба азхудкунии воситаҳои дарёфтани донишҳо иборатанд: шавқмандӣ ба тарзҳои азхудкунии мустақилонаи донишҳо, методҳои маърифати илмӣ, воситаҳои худтанзимкунии кори таълимӣ, ташкили оқилонаи меҳнати таълимии худ» [81, с. 314].

Рағбат ва ҳавсалаи худомӯзӣ, аз иқдомгирии хонандагон ба таҳкими ҷаҳолияти мустақилонаи роҳҳои донишомӯзӣ марбут аст.

Ҳама намуди ангезаҳои маърифатӣ барои ислоҳ кардани муаммоҳои хонандагон дар раванди таълим кумак намуда, ҷаҳол гардидани равандҳои маърифатӣ ва ташаббуқориро сабаб мешаванд, заминаи шавқу завқи инсонро

барои салоҳиятноки, «ҳамсафи замон будан», мутобиқат бо талаботи замон ва ғайраро муайян месозанд [81, с. 314].

Тафнифоти мотивҳо/ангезаҳо аз лиҳози вусъат:

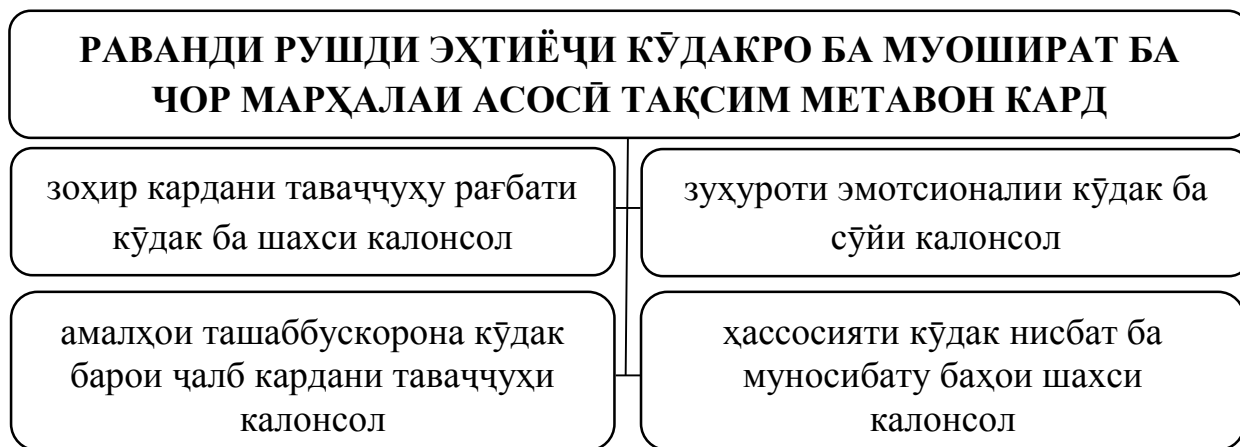
1. Мотивҳо / ангезаҳои вусъатёфта: нафъбахшӣ ба Ватан, сотсиум, софдилона иҷрокунии уҳдадорӣҳо ва вазифаҳо, идроки зарурати фарогирии таҳсил ва шинохтани масъулият. Майли омодагии комилро нисбати касби интихобшуда ангезаҳои фароҳи иҷтимоӣ метавонад ифодагарӣ карда бошад.

2. Кӯшишу ғайрати соҳиб шудан ба мақоми муайян, эътибор дар чараёни муносибат бо атрофиён, ноилшавӣ ба таҳсин, сазовор гардидан ба афзалиятро рағбатҳои маҳдуди иҷтимоӣ, ба истилоҳ ангезаҳои мавқеӣ аз ифода менамоянд. Ангезаҳои таъкидёфта бо ниёзҳои инсон ба ҳамкорӣ, кӯшиши қонеъ будан аз раванди муносибат, барпокунии тамосу иртибот бо дигарон, мутаассирии тарафайни эҳсосот вобастаанд [81, с. 314].

Ҳиссае аз мотивҳо / ангезаҳо «баҳри рифоҳ» унвон гирифта, мазмуни он саъю ҳаракат барои “офарин”-и муаллимон, аҳли хонавода, ҳамсабақон, яъне ба иқрори бачагон тақондиҳандаи онҳо ба амалкунӣ «тақвияти тамоюлаш мусбат» аст. «Гоҳо рағбати мавқеӣ дар саъю кушиши хонанда барои соҳиб шудан ба мақоми аввал, яъне беҳтарин будан зоҳир меёбад, ки дар вазъияти мазкур сухан оид ба «ангезаи обрӯву нуфуз» меравад. Ҳисси шинохти вазифа, пояи мустаҳками коллективизм, масъулият барои иҷрои қорҳои ҷамъиятиро ангезаҳои иҷтимоӣ, баҳусус, рағбатҳои фароҳи иҷтимоӣ таъмин месозанд» [81, с. 314].

Аз назари муҳиммият барои иҷтимоӣ мотиви аффилиатсия мавқеи хоса гирифтааст. Он аз ҷиҳати маъноӣ муҳтаво аз аносири ҳархела созмон ёфтааст: тамоюл ба тамос бо дигарон, чун узви гурӯҳ собит шудан, муаассирии мутақобил бо муҳит, ёрмандӣ ба одамон ва пазируфтани ёрмандии онҳо. В.С. Мерлин дар иртибот бо ин нигоштааст: «Дӯстӣ барпо намудан ва дилбастагӣ эҳсос кардан. Аз одамон хушҳол будан ва якҷоя бо онҳо зистан. Ҳамкорӣ ва муошират бо онҳо. Дӯст доштан. Ба гурӯҳҳо ҳамроҳ шудан» [86, с. 256]. Бинобар ин, баҳамой (аффилиатсия) намуди муайяну мушаххаси таъсири

мутақобилаи иҷтимоӣ мебошад, ки мазмуну мундариҷаи онҳо аз муошират бо инсонҳои дигар иборат буда, ба ҳарду ҷониб қаноатмандӣ меорад. Раванди рушди эҳтиёҷи кудакон ба муошират дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. – Амсилаи рушди эҳтиёҷи кӯдакон вобаста ба муошират

Дар кӯдакони синни яксола майлу хоҳиши устувор барои муошират бо атрофиён пайдо мешавад: онҳо нисбати дигарон рағбат пайдо мекунанд, ҳарчанд ки онҳо малакаи бозӣ карданро надоранд. Аз соли дуҷуми ҳаёт ҳудуди муошират бо ҳамсолон тавсеа меёбад, барои кӯдакони 4-сола бошад, фаъолияти мазкур ба эҳтиёҷоти асосӣ табдил меёбад. Ҳамчунин мустақилнокӣ ва ташаббускории онҳо афзоиш меёбад, яъне рафтор бештар ба таври ботинӣ сурат гирифта, чун худмуайянкунӣ (самодетерминатсия) амал мекунад [86, с. 256].

«Ҳамин тавр, моҳияту мундариҷаи эҳтиёҷ барои пайваستшавӣ (аффилиативӣ) дар марҳалаҳои гуногуни раванди инкишоф (онтогенез) муҳталиф метавонад бошад: тӯли ҳафт соли аввали ҳаёти кӯдак аз эҳтиёҷ барои мароқи хайрхоҳона то эҳтиёҷ нисбат ба якдигарфаҳмиву ҳис намудани дигарон рушд меёбад. Эҳтиёҷи таъсироти мутақобила бо ҳамсолон дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ фаъолияти пешбаранда гардида, мавқеи устувори муоширати наздиктарин рушд меёбад. Муоширати дохилигурӯҳӣ бо ҳамсолон дар синни наврасӣ тадриҷан вайрону хароб шуда, равобит бо шахсони ҷинси муқобил, инчунин бо одамони калонсол баробари пайдо шудани вазъияти мураккаби ҳаётӣ қавӣ мегардад» [86, с. 256].

Иванов П.В. дар иртибот бо ин навишта буд: «Барои кӯдак муошират бо ҳамсинфӣ хеле муҳим аст, аммо меъёрҳои муайяни интиҳоби «дӯстон» вучуд

доранд. Мувофиқи маълумоти таҳқиқоти чомашиносӣ меёрҳо чунинанд: тамоспазирии баланди кӯдак, намуди хуби зоҳирӣ, мақом дар синф ва ғ. Аммо меёри асосӣ пешрафти хуб аст. Зимни гузаронидани таҳқиқот, масалан ба саволи «Ту паси парта бо кӣ нишастан мехоҳӣ?» маъмулан аксари хонандагон шахсеро ҳампарта интиҳоб мекунанд, ки пешрафти хуб дорад» [39, С. 27-30]. Эҳтимол меравад, ки рағбати шахс ба аффилиатсия ҳамаҷониба аст, яъне ба кулли одамон новобаста аз тааллуқи чинсӣ, синнусол, гендериву этникӣ мансубият дорад. Вале вобаста ба сатҳи тарбия, шароити иҷтимоишавӣ, намуди фарҳанг хосият ва мундариҷаи эҳтиёҷи аффилиативӣ фарқ мекунад.

Ҳамбастагӣ ҷиҳати муҳимми ангезаи аффилиатсия мебошад. Ба монанди он ки, дараҷаи муваффақиятнокии аффилиатсия на танҳо ба шахсе, ки нисбати ин намуди рағбат майл дорад, балки ба ҳамдастаи имконпазири ӯ низ вобастагӣ дорад: шахси аввал бояд шахси дуҷумро оид ба хоҳиши робита барпо кардан огаҳӣ дода, ҷолиб будани ин муносибатро таъкид намояд. Номувозинатӣ дар пешниҳоди интиҳоби нақшҳо, тағйир додани нақши ҳамроҳ ва бадал додани ӯ ба сарчашмаи қаноатмандии эҳтиёҷоти хеш барои рушди рағбати аффилиативӣ осеб расонида, ҳатто онро тамоман бенизом кардана мумкин аст. Аз руи афкори шахси ба он майлдошта ҳадафи асосии аффилиатсияро ҳамчун кашфи пазируфтани, дастгирӣ ва арҷгузорӣ номидан мумкин аст.

Олим - равониносо С.Л. Рубинштейн ду раванд ва ё тамоюли ангезаи аффилиатсияро муайян карда, чунин менигорад: «умед ба аффилиатсия, интизории ҳусни таваҷҷуҳ, якдигарфаҳмӣ дар муошират ва тарси рад шудан, яъне тарс аз он, ки муошират ташаккул намеёбад ё расмӣ мешавад». [105, С. 19-21]. Ҳамоҳангии ин равандҳо боиси ба вучуд омадани чор намуди ангезаҳои аффилиативӣ мегардад:

1) Ҳассоснокии паст нисбати рад шудан, дараҷаи баланди эътимод ба аффилиатсия, дар бештари мавридҳо рағбат ба аффилиатсия ҳамвора қонъ карда мешавад. Дар чунин маврид инсон то дараҷаи саркашӣ (шилқинӣ) хоҳиши муоширатпазирӣро ошкор месозад.

2) Эҳсоснокии баланд ба радшавӣ, эҳтиёҷи сатҳи паст ба аффилиатсия: дар бештари мавридҳо эҳтиёҷ ба аффилиатсия қаноатманд нашуда мемонад ё пурра рад мешавад.

3) Дарачаи пасти ниёз ба аффилиатсия ва ҳассосияти баланд нисбат ба рад шудан: аксаран амалиёти такондихандае, ки барои аффилиатсия муҳиманд, таъсири сусти мусбӣ ё манфӣ доранд ва дар чунин мавридҳо инсон танҳо буданро беҳтар мешуморад.

4) Зинаи баланди боварӣ нисбати аффилиатсияву ҳассосият ба рад шудан: дар аксари ҳолат эҳтиёҷ ба аффилиатсия қонеъ ё рад карда мешавад. Низои ботинӣ дар инсон шиддат мегирад ва зуд ба вучуд меояд: вай баробари ба муошират майл доштаниш, ҳамзамон аз он канораҷуӣ мекунад. Ин намуди рағбат ба андешаи равоншиносии арманӣ А.А.Меграбян заминаи ангезишии рафтори барҷастаи бароҳатӣ (конформ) буда, нишондихандаи ангезаи вобастагӣ аст: тез- тез татбиқ гардидани пазириҳои мусбиву манфӣ омили асосии дар шахс инкишоф ёфтани майл ба вобастагӣ мегардад [105, с. 423].

Дар заминаи ҷусторҳои илмӣ се маншаи шаклгирии мотивҳо / ангезаҳои маърифатӣ ба ғаъломандӣ муқаррар гардидаанд:

- ҷигунагии маводи тадрисшаванда аз лиҳози муҳтаво ва маъно;
- ғаъломандӣ дар дарсомӯзӣ ва маърифатҷӯӣ, вежагию дараҷанокии он;
- тамосҳо ва иртиботи байни таълимдиханда ва таълимгиранда.

Барои тасдиқи андеша иловатан иқтибос аз Т.М. Умарова меорем: «Мундариҷаи ҳар як дарс, ҳар мавзӯро танҳо ҳангоми иҷрои шартҳои зерин барангезанда метавон кард:

- назардошти хусусияти эҳтиёҷоти хонандагон;
- дастрас, аммо ба таври кофӣ мураккабу душвор;
- таъба ба донишҳои гузашта, иттилооти навро дарбар гирифтани;
- самтгирӣ ба ҳалли муаммоҳои маърифати падидаву объектҳои олами атроф, азхудкунии методҳои ин маърифат» [6, с. 359].

Муҳимияти мукаммалан фаро гирифта шудани муҳтавои маводи дар тадрис корбастшуда аз тарафи толибилмон бебаҳс мебошад. Равнақу

пешрафти фаълмандӣ мутавозӣ бо пешрафти худӣ он аст, яъне дар сурати пайваст нашуда мондани толибилмон ба маҷрои заҳмати донишомӯзӣ маҳол аст, ки мотивҳои ба ин вазъ созгор тақвият ёбанд. Дар мавриди ба таври мустақилона ба фаъолият оғоз намудани хонандагон ангезаҳо ба вучуд меоянд ва тақвияту таҳкиму инкишоф меёбанд. Агар, худӣ фаъолияти таълимӣ дар хонандагон шавқу рағбатро бедор сохта тавонад, метавон интизор шуд, ки тадричан эҳтиёҷот ва ангезаҳо ба фаъолияти мазкур низ пайдо шуданашон аз эҳтимол дур нест [6, с. 359].

Чалбкунӣ анвои фаъолият дар шакли гуруҳӣ зимни машғулият бешубҳа, барангезандаи шаклгирӣ мотивҳо / ангезаҳои донишомӯзӣ метавонад бошад. Чигунагӣ маҳруки мунтахаби шаклҳои гуруҳӣ қорбарӣ вобаста аст ба чандин омил: чандсола будани бачагон, ҳосияти инфиродӣ онҳо, ибтикороту ниятҳои муаллим. Бартари шаклҳои гуруҳӣ қор як навъ сабуқкунӣ маҷрои тамаркуз намудани диққати толибилмонро ба донишфарогирӣ аст: вақте таълимгирандаи алоҳида ба гуруҳи ҳамсабақони сари иҷроӣ супориш заҳматкашанда пайваст мешавад, маъмулан, вай аз саҳмгирӣ дар қори умум ва иҷроӣ ҳиссаи ба дӯшаш вогузоршуда саркашӣ наменамояд.

Дар ин росто протсесс ва анъанаи баҳогузори фаълмандӣ муҳассилин низ арзишманд аст. Зимнан таҷзия ва боадолатона тафсир намудани чигунагӣ сифатнокии қор, ҳатмӣ будани тамаркузи тавачҷуҳ ба паҳлуҳои арзанда, тафсили пешрафт дар азхудкунӣ маводи таълимиву ислоҳу таъкиди норасоӣҳо бояд иҷро қарда шаванд. Тариқи ҳолҳо баҳогузори қардан дар фаъолияти арзёбиқунандаи омӯзгорон бояд қойи дуҷумдараҷаро ишғол намояд ва ин шакли баҳогузори маҳсусан дар давраи таълим бидуни баҳо риоя қарда шавад [6, с. 359].

Робитаву муносибатҳои омӯзгорон бо хонандагон манбаи дигари ташаккулу рушди ангезаҳо маҳсуб меёбад. Қанбаи асосӣ фаъолияти омӯзгорон дар қараёни таълим аз фароҳам овардани фазои аз ҷиҳати эмотсоналӣ фараҳовар (рифоҳӣ), омода намудани фазои солим барои муносибатҳои неқбиниона байни аъзоёни коллектив, зуҳури неқбини педагогӣ

нисбати ҳар як хонанда иборат аст, яъне муаллим аз ҳар як шогирд натиҷаҳои баландро интизор буда, аз онҳо умеди калон дораду ба малакаву маҳораташон эътимод мекунад.

Дар маҳруки ифодакунии боварӣ ба зарфияту тавоноии шогирдон, муоина ва таъкиди камбудию нуқсонҳои маҷрои инкишоф бояд ҷой дошта бошад. Ҷоиз ба ёдоварист, омӯзгор бояд шахсияте бошад, ки нисбати касбу фаъолиятш шавқу рағбати барҷаста дорад, ба хонандагон меҳру муҳаббати беандоза дошта, барои онҳо намунаи ибрат аст.

Муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки якчанд роҳу воситаи ташаккули ангеизиши мусбат нисбат ба фаъолияти таълимӣ вучуд дорад. Барои рушди ангезаҳо на фақат як роҳу усул, балки ҳама василаву роҳҳоро дар низоми махсус бояд истифода кард, зеро ҳеҷ кадоми онҳо барои инкишофи кулли хонандагон мавқеи ҳалкунанда доштаниш ғайриимкон мебошад. Рағбате, ки барои хонандаи алоҳида мувофиқу самаранок аст, барои кӯдаки дигар чунин буданиш номумкин аст. Маҷмуъан, ҳамаи роҳу воситаҳо барои ташаккули ангезаҳои таълим барои хонандагони хурдсол омили босамар шуданишон аз эҳтимол дур нест [72, с. 75].

Ангезаи иҷтимоӣ тавассути эҳтиёҷ ба муошират ва таъсири мутақобил ҳамчун қисми асосии таркибии фаъолнокии иҷтимоии хонандагони синни хурди мактабӣ ифода меёбад. Хонандаи хурдсол ҳангоми муошират на танҳо дигарон, балки ҳудашро муаррифӣ мекунад ва таҷрибаи ҳаёти иҷтимоиро дар бар мегирад [76, с. 19]. Тамоил ба тамоспазирӣ метавонад дар шакли эҳтиёҷи шахсӣ барои дӯст, муносибати дӯстона дар заминаи алоқаҳои мутақобилаи коллективона зухур кунад.

Профессор В.С. Мухина нигоштааст: «Зимни эҳтиёҷи кӯдак барои муошират рағбати вай ба пазирай (аввал аз ҷониби калонсолон, сипас ҳамсолон) рушд меёбад, ки тадриҷан дар даъвоҳои ӯ барои пазиро шудан ифода меёбад. Дар соҳаи муошират эҳтиёҷи дар раванди инкишоф азхудшудаи эътироф аҳамияти махсус дорад, ки раванди мусбии рушди шахсиятро муайян

менамоад: он кўдакро барои ноилшавӣ ба чизҳое ҳидоят мекунад, ки барои фарҳанги мансубиятдоштаи кўдак муҳиманд» [92, с. 456].

Интизории бачагон барои мақбулу пазируфташавӣ дар зинаи ибтидоии таълимгоҳ ҳамчун ҷамъи ҳавоси вай дар ин маҳрук шакл мегиранд. Бача бо интуитсия мефаҳмад, ки масалан, «ухдадорӣ» чист?. Онҳо аз кирдорҳое фахр мекунанд, ки калонсолон писанддида донистаанд ва аз рафторе, ки калонсолон нодида мегирад, ҳиҷолат мекашанд. Ҳиссиёти мазкур бешубҳа ба кўдакон таъсир мерасонад ва минбаъд ба инкишофи шахсияти ӯ шароити мусоид фароҳам меорад.

Баробари бо шахсони калонсол ва бачагони калонтар ҳамчун намуна муошират карданашон хонандагони хурдсол ба эътироф шудан аз ҷониби калонсолону наврасон рағбат пайдо мекунанд. Ба шарофати даъво барои пазиришавӣ ӯ меёрҳои рафторро хуб иҷро мекунад – ҳаракат мекунад, ки рафтораш дуруст бошад, майл ба донишомӯзӣ пайдо мекунад, зеро медонад, рафтори хубу донишҳои ӯ мавриди таваҷҷуҳи доимии одамони калонсолон қарор мегирад [92, с. 456]. Хонандагон ба ҷараёни муносибатҳои мураккабу душвор дар синни хурди мактабӣ шурӯъ мекунанд ва дар онҳо муносибати дилбастагӣ ба ҳамсолон ва муносибати рақобатҳои омезиш меёбанд. Иддао барои комёб шудан байни ҳамсолон минбаъд қабл аз ҳама, дар ҷараёни машғул будан ба фаъолияти таълимӣ руи қор меоянд.

Ба андешаи В.С. Мухина «Дар фаъолияти таълимӣ эҳтиёҷ барои эътироф шудан дар ду ҷанба зоҳир мешавад: аз як тараф, кўдак мехоҳад, ки «мисли ҳама бошад», аз тарафи дигар – «аз дигарон беҳтар бошад». Кӯшиши «мисли ҳама будан» дар шароити фаъолияти таълимӣ бо сабабҳои гуногун ба миён меояд. Якум, бачагон фарогирии малакаҳои барои ин фаъолият ҳатмӣ ва донишҳои махсусро меомӯзанд. Омӯзгор тамоми синфро назорат карда, ҳамаро водор мекунад, ки ба намунаи пешниҳодшуда пайравӣ кунанд. Дувум, бачагон аз қоидаҳои рафтор дар синфу мактаб огоҳ мешаванд, ки ба ҳамагон ва ба ҳар кас дар алоҳидагӣ дахлдоранд. Сеюм, дар бисёр вазъият кўдак ҳатти рафторро мустақилона интихоб карда наметавонад ва дар ин ҳолат ӯ ба

рафтори бачагони дигар така мекунад. Дар синни хурди мактабӣ ва алалхусус, дар синфи якум ба кӯдак вокунишҳои барҷастаи конформӣ (тағйирёбии рафтор зери таъсири дигарон ё вазъият) ба вазъияти барояш ношинос хос мебошанд» [92, с. 456].

Ба гуфтаи А.А. Степанова: «зарур аст, ки муносибати шахси калонсол дар бобати комёбӣ ё нокомии хонанда на дар заминаи муқоисаи ӯ бо бачагони дигар тарҳрезӣ шавад, зеро «дар кӯдак ҳамзамон самтгирӣ барои ноилшавӣ ба комёбӣ ва якҷоя бо ин дуршавӣ аз бачагони дигар пайдо шуда метавонад. Ин дар рафтори ӯ зоҳир мегардад: бахилӣ, рақобатхоҳӣ ҳамсафари типии муносибатҳои бачагон шуда метавонанд» [14, с. 361-362].

Ба ақидаи А.В. Мудрик: «Барои кӯдаке, ки ба эътироф шудан иддао дорад, эҳсоси хурсандӣ аз муваффақияти каси дигар, ҳамдардӣ дар ҳолати номуваффақ будани ӯ душвор мегардад. Ба ғайр аз фаъолияти таълимӣ, дар вазъияти дигаре, ки кӯдак ҳамчунин ба худсобиткунӣ кӯшиш менамояд барои муоширати бачагон зарур аст. Ангезаи мусобиқапазирӣ таассуроти шадиди эмотсионалиро ба вучуд меорад: дар ҳолати хатову нокомиҳо кӯдак то гирякунӣ зик мешавад, барои ҷуброни нокомӣ аз ягон чиз манманӣ мекунад ё каси муваффақтарро таҳқир карданӣ мешавад; дар ҳолати комёбии худ ба вачд омада, боз болоназарӣ мекунад. Ангезаи мусобиқапазирӣ ба эҳсоси худхоҳӣ нигаронида шудааст, он кӯдакро барои такмили қобилияту маҳорати худ таҳрик дода, дар айнаи ҳол эҳсоси изтиробро дар ӯ ба вучуд меорад. Ҳаёти ботинии кӯдак аз шиддату изтироб пур мешавад» [87, с. 191].

Бинобар ҳамин, лозим аст, ки муносибати калонсолон дар вазъияти комёб ё ноком шудани хонандагон на дар қиёс бо кудакони дигар тарҳрезӣ карда шавад. Дархосту интизории пазируфташавӣ таҳкурсеӣ барои маҳруки минбаъдаи мотиву тамоили иҷтимоӣшавӣ аст. «Ангезиш ба ноилшавӣ, даъво ба нуфуз, дӯстӣ, эҳтиром, шуҳрат мавқеи пешбар ифода меёбад ва он дарку рефлексия шудааст ё нашудааст» [87, с. 191].

Муайянкунии таркиби фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол заминаи асосии назариявӣю методологии фаҳмиш оид ба самтгириҳои

арзишии шахсият маҳсуб меёбад. Арзишноки созмони равоӣ мебошад, ки аз ягонагиву ҳамбастагиву самти барои шахс муҳими воқеият, ин ё он ҷанбаи ҳаёт, воситаҳои дарк, муайяну собит намудани худ, дарёфти «Ман»- ҳеш дар низоми муносибатҳо бо одамони атроф иборат мебошад. Механизми ибтидоӣ ва зарурии психологӣ арзишмандӣ мебошад, ки майлу хоҳиш, самтгирии инсонро дар ягон соҳаи ҳаёти барояш муҳим худтатбиқшавии имконпазирро муайян месозад.

Сафарова З.Р. нигоштааст: «Кӯшиш барои ҷустуҷӯ ва татбиқи мазмуни ҳаёти худ аз ҷониби инсон самтгирии арзишии модарзодист, ки ба ҳамаи одамон хос буда, мутахарриқи асосии рафтору рушди шахсият мебошад» [120, с. 296-299].

Муайянкунии тамоилҳои арзишии ҳамаҷиҳатаи мусоидаткунанда ба пешрафти толибилмон дар зинаи ибтидоии таҳсил бо тақия ба принципҳои маҷроии педагогии тадрису таълим сурат гирифтааст. А.В. Зосимовский, В.А. Петровский ва пажӯҳишгарони дигар тамоилҳои арзишпазиронаи зайлро баён намудаанд: «озодӣ, фарҳанг, муҳаббат, вичдон, ҳаёт, зебоӣ, инсон, муошират» [11, с. 3-12].

Дар бобати тамоилҳои арзишпазиронаи таълимгирандагон А.К. Маркова низ ҷунин навиштааст: «Раванди самтгирии хонандагон ба арзишҳои умумиинсонӣ мураккабу пурихтилоф ва дар айнаи замон қонунӣ буда, шароитро барои инкишофи минбаъдаи худ фароҳам меорад ва як навъ сабабгори худҳаракатӣ мебошад» [83, с. 308].

Шаклдиҳандаи мавқеъпазирӣ толибилмони синнашон хурд бо навсозии маҳруки дархосту талабот, инчунин мотивҳо ҷун қисми арзишманди сохтори ғаъолмандӣ дар иҷтимоъ марбут аст. Ҷусторҳои илмӣ бавучудоии маҷмӯи мотивҳои навро пеш аз воридшавӣ ба мактаб собит намудаанд. Онҳо ҳамбаста бо маҳруки нави ғаъолиятмандӣ, яъне донишомӯзӣ буда, аломати падидоршавию равнақи мотиви маърифатҷӯист. Бар зами ин, шаклгирии амалкарди ихтиёрӣ дар маҳруки батартибдарой, муназзамӣ, созгоршавии мотивҳо / ангезаҳо воқеӣ мегардад. Барои ҳамин, барои қудакони синфҳои

ибтидой афзоиши ихтиёрии рафтор хос мебошад, ки ба эҷоди дастурҳои ботинии ахлоқӣ ва пойгоҳи ибтидоии масъулиятшиносӣ вобастагӣ дорад.

Ба падидоршавии ғаъломандии иҷтимоъпазиронаи толибилмони синнашон хурд тартиби мотивҳои зайл сабаб метавонад гардад:

1) **Мотивҳои марбут ба худшиносӣ ва худсобитнамӣ** дар муҳитҳои хархелаи сотсиум, онҳо иҷтимоӣ мебошанд.

2) **Ангезаҳои эътибори шахсӣ**, ки кӯшиши соҳиб шудан ба нақши муайянро дар ҷомеа ифода мекунад, яъне майлу хоҳиши ба ангезаи худтакмилдиҳӣ асосёфта.

3) **Ангезаҳои дастовардҳои шахсӣ**, ки ба амалисозии эҳтиёҷ барои худифодакунӣ равона гардидаанд.

4) **Ангезаҳои маърифатӣ**, ки ба қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти маърифатӣ равона шудаанд.

5) **Ангезаҳои инфиродӣ**, ки барои бартараф сохтани низоъву ихтилофоте равона шудаанд, ки бо носозии байни таҷрибаи инфиродӣ, ангезаи ботинӣ ва меъёру қоидаҳои берунаи иҷтимоӣ педагогӣ алоқаманд мебошанд.

6) **Ангезаҳои ахлоқӣ** (ангезаи ҳисси хушахлоқӣ, шинохти вазифа).

Л.И. Божович нигоштааст: «Ғуногунии муносибатҳои хонандаи хурдсол бо воқеияти атроф бо ду навъи ангезахое муайян карда мешавад, ки бо ҳамдигар робитаи ҷудонашаванда доранд, аммо аз ҷиҳати баромад фарқ мекунанд» [16, с. 352].

Дар бобати таснифи мотивҳо ва нисбатдиҳии онҳо ба гурӯҳи якум Л.И. Божович навиштааст: «Ин ангезаҳои ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама, ба вазъияти зиндагии кӯдак дар оила, мавқеи ӯ дар мактаб, мавқеи ботинии худӣ ӯ вобастаанд; онҳо дар худ майлу кӯшишҳо, эҳтиёҷотеро таҷассум кардаанд, ки аз тамоми вазъияти зиндагии ӯ бармеоянд ва бо самтгирии асосии шахсияти ӯ алоқаманданд» [17, с. 352].

Мотивҳо / ангезаҳои ҷамъиятӣ тибқи муоинаи онҳо доираи назарраси анвои вежагиҳоро фарогиранд: тамоюлнокии толибилмони синнашон хурд барои ноилшавӣ ба “офарин”-и омӯзгор, падару модар, соҳиб шудан ба

эҳтирому нуфуз байни рафикон, таъмин кардани мақоми шоиста ва ғайраро баён месозанд. Намудҳои гуногуни ғаёлияти бачагони синни хурди мактабро ангезаҳои ҷамъиятӣ ҳамчун шаклҳои зоҳир шудани ғаёлнокии иҷтимоӣ фаро мегиранд. Сабаби ин, таҷассуми маънои иҷтимоӣпазирона дар тамоми анвои ғаёлияти толибилми синни хурд бар ду поя – объективӣ ва шахсӣ / субъективӣ ҷой хоҳад дошт. Афзудани аҳамияти мотивҳои зикргардида дар маҷрои тадрису тарбия бахснопазир аст, ки бо мавқеъгирии таълимгирӣ чун ғаёлияти пешраву умдаи бачагон дар системаи мубодилои вай тавзеҳ метавон дод.

Л.И. Божович афзудааст: «Ангезаҳои гурӯҳи дуҷуми ангезаҳоеро дарбар мегирад, ки асосан дар раванди ғаёлияти таълимӣ ба вучуд меояд. Ба гуруҳи мазкур шавқу рағбатҳои гуногуни таълимӣ, ризоиятмандии кӯдак аз кӯшишу ғайрати хеш, ғаёлияти шиддатноки зехнӣ, бартараф кардани душвориҳо муталлиқанд. Муҳимияти ангезаҳои мазкури ғаёлияти таълимӣ бо он муайян мегардад, ки ҳуди раванди донишазхудкунӣ низ ба мундариҷаи ғаёлнокии иҷтимоии хонандаи хурдсол мувофиқат мекунад, зеро донишомӯзӣ на танҳо ҷаҳонбинии онҳоро тавеъа мебахшад, шуури онҳоро далелҳоро қонуниятҳои нави илмӣ бой мегардонад, балки бо ҳамин восита дар оянда узви манфиатовар гардидани хонандаи хурдсолро имконпазир мегардонад» [15, с. 352].

Тақомули худ ба ҳайси мотив / ангеза /низ муҳим маҳсуб мешавад. Зимнан ду мотиви ҳамбаста – худтақомул ва худмуайяншавӣ дар радифи мотивҳои «идрокшуда» барои толибилмони зинаи ибтидоӣ ҷой дошта, бо дурнамои нияту ибтикорот бештар иртибот зухур мекунанд, гарчанде зиндагии муҳассилини зинаи ибтидоии таълим дар маҷрои ҳозираю воқеӣ сурат гирифта истодааст. Аз ин бармеояд, ки мотивҳои муайянкунии худ (маҳруки давомдиҳии таҳсил, муайянкунии касб) ва тақомули худ (тамоил ба зинаҳои баландтари пешрафту раванг) тақозо доранд, то маҷрои тадрис ҳидояткунанда он бошад, ки хонанда ҳаракати худро ба пеш, ҳар рӯз бо донишу маҳорат ғанӣ гардонидани худ, ҳаракати худро аз бедонишӣ ба сӯйи

донишмандӣ «бинад». Ин имконпазир аст, агар хонанда дақиқ фаҳмад, ки чихоро аллакай медонад ва ё алҳол намедонад, кадом корхоро бояд омӯхт, дар бораи кадом чизҳо огаҳӣ пайдо кард, чихоро ёд мегирад, васоиту равишҳои азхудкардааш чигунаанд ва боз кадом маҷмӯи усулҳоро бояд соҳиб шавад. Аз ин ҷо, муҳимияти хоссаи тарҳи возеҳи нияту ҳадафҳо, ифодаи вазифаҳо дар маҷрои таълим афзудааст. Ҳамчунин, рағбати шинохти вазифа (долг) дар рушди фаъолнокии иҷтимоии шахсият хеле муҳим арзёбӣ мешавад.

Л.И. Божович таъкид месозад: «Дар кӯдаки 6-7 сола ба вучуд омадани ба истилоҳ «идораҳои ахлоқӣ» боиси тағйироти сохтори соҳаи ангежавии ӯ мегардад, ки ба ташаккули ҳисси вазифашиносии ӯ – ангежаи асосии ахлоқӣ мубаддал мешавад, ки кӯдакро бевосита ба рафтори муайян бармеангезад. Кӯшиши риояи талаботи шахсони калонсол, ҳамчунин қоидаву меъёрҳои азхудшуда барои кӯдак дар шакли наवे, категорияи ҷамъбасти зоҳир мешавад, ки бо калимаи «бояд» ифода метавон кард. Ин дастури (инстансия) якуми ахлоқиест, ки кӯдак ба он пайравӣ карда, он барояш на танҳо дониши дахлдор (махз ҳамин тавр рафтор бояд кард), балки таассуроти бевоситаи зарурати махз ҳамин тавр, на балки дигаргуна рафтор кардан аст. Дар ин мутаассиршавӣ ба ақидаи муаллиф, дар шакли ибтидоии ҷанинӣ эҳсоси вазифашиносӣ нухуфтааст» [17, с. 352].

Падидоршавии вежагиҳои ба марҳалаи синнусолӣ иртиботдошта дар субъектҳои маҷрои тадрису парвариш – муҳассилини зинаи ибтидоӣ дида мешавад. Яке аз ин вежагиҳо идроку шинохти олам аз зовияи ашёву фаъолиятпазирӣ ва ҳассосият маҳсуб мешавад. Дар маҳруки собиткунии фардияти худ онҳо ба қаринаи тамосҳои сотсиум ҳамроҳ гардида, креативнокӣ, зеҳният, ҳиссиётро падидор мекунанд.

Ҳамчун хусусияти шахсият фаъолнокӣ пешбинӣ менамояд, ки хонанда ҳангоми субъекти фаъолият гардидан, ба рушди худ бо назардошти арзишҳои умумиинсонӣ, талаботи ҷомеа муносибат менамояд. Аз ин рӯ, ифодакунанда ва навъе падидоргари вазъи тамоили муҳассил ба таълим ва чигунагии иртиботаш ба фаъолият махз нишондиҳандаи дараҷаи фаъолмандии вай

мебошад. Марказонидани диққат, равнаки фикрронӣ, тамоилу шавқмандӣ, ибтикорчӯӣ – ҷанбаҳои мутаносибшудаи ин ҳолатанд. Ба объекти ғайолмандӣ ҷӣ тавр таъсиррасонии субъекти ғайолмандии иҷтимоъпазиронаро инҳо таъйин хоҳанд кард: хостагирӣ нисбат ба объектҳо; таъйинкунии нияту мақсад; бадалшавии объект дар идомаи ғайолият дар маҳруки дарёфти алгоритми масъала. Шакли муайянеро пазируфтани ғайолмандии толибилмон ҳамроҳ бо маҷрои шаклпазирии шахсият / ғардияти онҳо сурат гирифта метавонад: нахуст бозтакрор ва тақлид, баъдан зинаи ҷустору иҷро кардан ва ниҳоят, зуҳури креативнокӣ.

Ғайолмандӣ дар сурати татаввур пазируфтани ба маҷрои корбарӣ муассир аст, зимнан, протсессии шаклгирии шахсият низ тақвияту суръат гирифта метавонад. Ғайолнокии ӯ ҳамчун субъекти ғайолият на фақат ғайолиятро, балки сатҳу хусусияти онро ифода карда, ба ҷараёни ҳадафгузорӣ ва идроки рағбату воситаҳои ғайолият низ таъсир мегузорад.

Новобаста аз хусусиятҳои тақомули инфиродӣ ва сатҳи омодагӣ хонандагонии хурдсол ба синнии муайян расида, дар ҳамон мавқеи дахлдоре қарор мегирад, ки дар ҷомеаи мазкур қабул карда шуда, амал мекунад. Ҳамин тариқ, ӯ ба низомии шароити объективӣ ворид мешавад, ки хусусияти ҳаёту ғайолияти ӯро дар марҳалаи мазкур муайян месозад. Дар мувофиқа бо ҷунин шароите, ки барои кӯдакон ҳаётан муҳим аст, ӯ худро дар мавқеи баланди ишғолкарда ҳис карда, аз ҷиҳати эмотсионалӣ осудагиро ҳис менамояд.

Осон намудани раванди иҷтимоишавии хонандагонии хурдсол яке аз ҳадафҳои асосии таълим дар синфҳои ибтидоӣ мебошад, нишондиҳандаҳои муҳими иҷтимоишавии кӯдаконро бошад, сатҳи ғайолнокии иҷтимоии онҳо муайян месозад. Гарчанде ҷустуҷӯҳои илмӣ дар бобати бавучудоварии шароити даркорӣ ҷиҳати воқеигардонии дархостҳо ва матлабҳо, рӯйнамои зарфияти толибилмони синнашон хурд дар ҷанбаи креативнокӣ анҷом дода шудаанд, вале кам будани онҳоро аксари муаллифони эътироф намудаанд. Илова бар ин, қайд кардан бамаврид аст, ки таваҷҷӯҳи асосии олимону муҳаққиқон дар замони муосир ба ҳалли муаммои ташаккули ғайолнокии

ичтимоишавии наврасону хонандагони синфҳои болоӣ нигаронида шуда, масъалаҳои ташаккули ғаълонокии иҷтимоии хонандагони хурдсол ҳамчун марҳалаи ибтидоии воридшавии ба низоми нави муносибатҳо бо воқеият ба таври нопурра мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Қобили тазаккур аст, ки дар таҳқиқи муаммои мазкур хатмӣ будани ғаълоияти таълимӣ барои тамоми категорияҳои хонандагон сарфи назар шуда истодааст. Ғаълоияти иҷтимоишавии хонандагони хурдсол, ки ғаълоияти пешбар махсуб меёбад таваҷҷуҳи махсусро талаб мекунад.

Сатҳи ғаълонокии иҷтимоии хонандагони хурдсолро таҳлил намуда, чунин хулоса баровардан мумкин аст: ҳар як ҳафтумин хонандаи синфҳои ибтидоӣ дар сатҳи паст ё сифри ташаккули ғаълонокии иҷтимоӣ қарор дорад, 49,3% - хонандагон бошанд дар сатҳи миёна. Сабабҳои ин вазъият кадомҳоянд? Қабл аз ҳама, ҷоиш ба зикр аст, ки омӯзгор мавқеи нави иҷтимоии кӯдакро, ки хонанда шудааст, ба эътибор намегирад, ба ғаълонокии вай дар шароити таҳаввулпазирии иҷтимоӣ диққати ҷиддӣ зоҳир намекунад, ворид шудани хонандагони хурдсолро ба намудҳои наву гуногуни ғаълоияти арзишманди иҷтимоӣ сарфи назар менамояд.

Олим – равошиноси гурҷӣ Ш.А. Амонашвили таъкид мекунад: «Бачагӣ – ҳаракат ба пеш аст, он раванди қатънашавандаи калоншавӣ мебошад. Кӯдак меҳаҳад, ки калон шавад. Хусусият, самтгирии ҳаёти ҳаррӯзаи ӯ доимо ин майлу кӯшиши калоншавиро исбот мекунад Бачагӣ вақтгузаронӣ ва ҳаёти хушҳолона нест. Шахси калонсоле, ки то кадом андоза мушкил будани зиндагӣ ба бачагон, ҷӣ қадар бисёрпахлӯ ва пурмазмун будани ин зиндагиро нодида мегирад, дар тарбияи онҳо метавонад ба иштибоҳ роҳ диҳад» [2, с. 224].

Сафарова З.Р. қайд кардааст: «Оғози давраи мактабии ҳаёти кӯдак зинаи муҳимтарини ташаккули ташкилаҳои шахсии барои иҷтимоӣ арзишманд мебошад, ки дар ғаълоияти барояш пешбар зоҳир мешаванд» [121, с.14-17]. Баробари он ки, шакли пешбари ғаълоият дар синни хурди мактабӣ таълим ва ё омӯзиш махсуб меёбад, бозӣ чун анъана барои кӯдакон муҳим боқӣ мемонад.

Барои ҳамин, фаъолнокии иҷтимоиро бо воситаи ташкил ва баргузори бозиҳои гуногуни дидактикӣ низ ташаккул додан мумкин аст.

Барои ташаккулу инкишофи фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол якҷанд намуди бозиҳо мавҷуданд, ки мусоидат мекунанд:

- 1) Бозихое, ки иштирок ё меҳнати калонсолонро фарогиранд.
- 2) Бозихое, мазмуни ватандӯстона ва интернатсионалӣ доранд.
- 3) Бозиҳои ҳаракатнокӣ дорои мундариҷа, қоидаҳои муайян.

Бозиҳои тақондиханда ба меҳнатписандӣ мусоидаткунандаи шаклдиҳии ақоид дар бобати қору пайкори якҷояи одамон буда метавонанд. Ҳамзамон, онҳо тақвиятдиҳандаи масъулиятпазирӣ барои фаъолият ва қонешавӣ аз самараи амал мебошад. Ҳама намуди бозӣ инъикоскунандаи ҳаёти атроф мебошад ва барои ҳамин, ҳангоми роҳбарӣ намудан ба бозиҳо омӯзгор бояд ба амиқтару равшантар инъикос гардидани муносибати байни одамон эътибор диҳад. Вазифаи асосии омӯзгор дар рафти бозӣ аз истифода бурдани тамоми воситаҳои таъсири педагогӣ ба рушди хонандагон нигаронидашуда иборат мебошад [121, с. 14-17].

На танҳо дар вақти фаъолияти меҳнатӣ, балки дар раванди фаъолияти бозӣ аксари хонандагон ноустувории шавқу рағбатро намоиш медиҳанд ва онҳо гоҳе як нақш, гоҳе дигарашро интихоб мекунанд. Вале, дар бозихое, ки меҳнати калонсолонро тасвир менамоянд, ин рафтор аз ҷониби кудакони дигар ба таври манфӣ баҳогузорӣ мешавад, яъне ба ақидаи онҳо чунин набояд бошад, сартарош ба меҳмонӣ ё мағоза рафтаниаш мумкин нест; одамон ба поезд ё автобус бо ғуноҳи ҳазиначӣ набояд дер монанд, ки ба кучое рафта, фурӯхтани чиптаҳоро ба каси дигар насупоридааст ва ғ. Аз ҷониби хонандагони хурдсол торафт амиқ дарк гардидани моҳияти асосии меҳнат ҳамчун воситаи ғамхорӣ нисбати одамони дигар, онҳо дар бозӣ ба нақши интихоб кардашон бо масъулияти бештар муносибат карданро меомӯзанд ва ин ҳолат бештар дар диққатнокӣ ба қори иҷрошаванда, эродҳои танқидӣ ба онҳое ифода мегардад, ки дар вақти қор ба кучое рафтаанд ё хуб қор намекунанд.

Ба ташаккули сифатҳои иродавии хонандагони хурдсол ин навъи нави бозихо мусоидат карданаширо наздик ба эҳтимол медонанд. Баробари иҷрои нақши калонсолон, хонандагони хурдсол кӯшиш менамоянд, ки дар ҳама маврид ба ӯ тақлид ва ё пайравӣ намоянд. Барои қудакон хусусиятҳои касбҳои гуногунро омӯзгорону волидайн шарҳ дода, тибқи намунаи ибрати шахсӣ рафтореро намоиш медиҳанд, ки лоиқи пайравӣ бошад ва бозӣ бояд хусусияти инъикоси ҳаёти воқеаҳо пайдо карда тавонад. Нисбати бозихо қудакон ҳамчун фаъолияти ҷиддӣ муносибат мекунад, бинобар ин таассуроте ки тавассути бозӣ ба онҳо расонида мешавад, барои ташаккулу рушди шахсият аҳаммияти махсус касб мекунад [121, с. 14-17].

Дар зинаи ибтидоии таҳсилоти мактабӣ шаклпазирии эҳсоси ватанпарварии бачагон ва таҳаммулпазирии онҳо нисбати намоёндагони миллати дигар шурӯъ мешавад. Яке аз воситаҳои самараноки рушди ҳисси ватандӯстӣ ва интернационалистии хонандагони хурдсол бозӣ махсус ёфта, он ба ташаккули муносибатҳои муайян ба ашёҳои муҳити атроф, ба воқеаҳои падидаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат карда метавонад. Ташаккули тасаввурот дар бораи Ватан, хусусиятҳои зиндагӣ, меҳнати калонсолон, муносибат бо халқҳои дигар дар ҷараёни бозихо на танҳо ба таври дақиқ ва устувор ҷараён мегиранд, балки бою рангин мешаванд, эҷодкоронаву ҷандинкарата қорбаст шуда, оянда рушди заминаи рафтору ақидаҳои хонандагон таъмин намуда, барои пойдор мондани мусоидат менамоянд.

Барои таъмини ҳадафҳои болоӣ бозихоеро, мисли «саёҳат ба кишвари бегона» истифода намудан мумкин аст, ки дар ҷараёни бозӣ қудакон бо меҳмонону сайёҳони хориҷӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Инчунин, иштироки қудакон дар иду ҷашнҳои миллии бо сарулибоси ба ягон миллат хос мувофиқи мақсад мебошад, чунки дар ҷараёни онҳо бачагон бо расму оину анъанаву маросими халқҳои дигар шинос шуда метавонанд. Вақти баргузор кардани иду ҷашнҳо, инчунин дар раванди бозихо унсурҳои рӯзгори миллий, масалан, ба лӯхтакҳо пӯшонидани либоси миллии ягон халқ мувофиқи мақсад мебошад. Ҳиссиёти мазкур ба ташаккули эҳсоси «оилаи ягона» мусоидат карда метавонад.

Афсонаҳои халқӣ, шиносӣ бо санъати мусиқии халқӣ, тамошои диафилмҳо, филмҳои ба синну соли кудак мувофиқ, мукотибаву муошират ба ҳамсолони миллаташон гуногун ба мундариҷаи бозиҳои эҷодӣ таъсир расонида метавонад. Ташаккули тарбияи ватандӯстро тибқи шиносӣ бо табиат, анъанаҳо, таърихи халқи худ, «гузаштаи қаҳрамонона»-и халқ низ роҳандозиву амалӣ кардан мумкин аст.

Ҳамзамон, барои ташаккули фаъолнокии шахсият ташкил ва гузаронида-ни бозиҳои коллективии варзишӣ низ хеле муҳиманд, ки хусусияти мусобиқавӣ доштани онҳо фаъолияти хонандагонро таҳрик бахшида, боиси зухури сифатҳои ҷуръатнокӣ, мардонагӣ ва суботкорӣ дар ноилшавӣ ба ҳадаф мегарданд, вале, дар хотир бояд дошт, ки шиддатнокии мусобиқаҳои варзишӣ набояд байни бозингарон низоъ барангезад ва аз ҳам ҷудо созад. Ҳар як иштирокчии бозиҳои коллективонаи серҳаракат ба афзалияти кӯшишҳои умумӣ, дӯстона ҳамон вақт эътимод ҳосил мекунад, ки агар бозии мазкур барои бартарафсозии монеаҳо ва ноилшавӣ ба мақсадҳо равона гардида бошанд. Аз рӯйи қоидаҳои бозиҳои коллективона ба таври ихтиёрӣ пазируфтани маҳдудияти амалҳо ва зимни саргармии якҷоя дар раванди бозӣ интизоми хонандагон тақвият пазируфта, пойдор мешавад. Муқобилати як бозингар ба бозингари дигар, як даста бо дастаи дигар ҳосил чараёни бозӣ буда, назди бозингарон вазифаҳои гуногуне гузошта мешаванд, ки қабули қарорҳоро ба таври фаврӣ талаб менамоянд. Бинобар ин дар муддати кӯтоҳ ҳоалту вазъияти бозиро баҳогузори намуда, амалу ҳулосаи дурустро интиҳоб ва иҷро кардан лозим аст. Ҳамин тавр, бозиҳои ҳаракатнок ба худшиносӣ ва ташаккули иҷтимоишавӣ мусоидат меkunанд [121, с. 14-17].

Фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол ва ифшо гардидани он хусусиятҳои худро дошта, ба марҳалаи ибтидоии системаи нави муносибатҳо ворид шудани кӯдакон, яъне, бо воқеият робитаи қавӣ дорад. Солҳои аввали мактабӣ маҳз ҳамон даврае мебошанд, ки самтгирии шахсият, шавқу рағбатҳо, тамоюлҳои он шакл мегиранд. Асоси муҳимтарини назариявӣ методологии муайянкунии таркиби фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол мафҳум

оид ба самтгириҳои арзишии шахсият буда, таҳти истилоҳи арзишмандӣ механизми психологии ибтидоиву заруре фаҳмида мешавад, ки майлу кӯшиш, самтгирии инсонро ба худтатбиқшавии ҳадалимкон дар ин ё он соҳа муайян месозад.

Дар Стандарти нави таҳсилот низ сабт гардидааст, ки корбарӣ бо риояи муқаррароти он шаклдиҳии хислатҳои шахсият / фардият/- ро суръат бахшида, комёбиро дар маҳруки иҷтимоъпазирии толибилмони зинаи ибтидоии таҳсил таъмин хоҳад кард. Ба гувоҳӣ ва қаринаи нуктаи интиҳой тарҳи муҳим на танҳо ба ангеzaҳои маърифатӣ, балки хусусиятҳои иҷтимоии таълиму тадрис мутааллиқанд, ки тавассути эҳтиёҷ ба муошират ва таъсири мутақобила ифода меёбанду ҳиссаи умдаи маҳруки шаклпазирии фаъолмандии муҳассилин дар маҷрои иҷтимоъ хоҳанд буд.

Дар ростои тамосу муоширатпазирӣ толибилмон эътирофи ҳуду ҳамсабақонро ёд мегиранд, аз таҷрибаи сотсиум баҳраманд гардида, ба қонунияти зиндагӣ дар он пайравӣ мекунанд. Пояҳои собитӣ мансубият ба коллектив, масъулиятпазирӣ барои натиҷаи корбарии тамоми коллектив, шаҳрвандияти шахсияти толибилмии хонандаи хурдсолро бо мотивҳои иҷтимоипазирӣ таъмин хоҳанд кард.

Хулосаи боби якум

Масъалаҳои марбут ба шаклдиҳии фаъолмандии иҷтимоъпазиронаи муҳассилини зинаи ибтидоии таълимгоҳ дар радифи ҷусторҳои илмии мубрами педагогикаву психология қарор гирифтааст. Дар қаринаи мазкур рисолати мактаб дар он аст, ки сифатҳои шаҳрванди аз ҷиҳати иҷтимоӣ фаъолро махсусан дар хонандагони хурдсол бояд тарбия намояд.

Омӯзишу таҳлили таҳқиқоти сершумор нишон медиҳанд, ки ҳангоми дохилшавии кӯдак ба мактаб як қатор ангеzaҳои нав падид омада, бо маҳруки нави фаъолияти вай – донишандӯзӣ дар таълимгоҳ марбутанд. Дар ин росто шаклдиҳии мотиви маърифату омӯхтан бояд воқеӣ гардад. Баробар бо ин, матраҳшавии хатти дурнамои шаклгирии мотиватсияҳо, дараҷабандии он,

созгору мутаносибӣ пайдо кардани мотивҳо сурат гирифта, равнақи соҳаи ихтиёрии амалҳо низ тадриҷан муяссар хоҳад шуд.

Зохиршавии фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол махсусияти ба худ ҳосе дорад, ки ба марҳалаи ибтидоии пайваستшавии кӯдакон ба низоми нави муносибатҳо, бо воқеият вобастаанд. Дақиқсозии муҳтавои шаклдиҳии фаъолмандии иҷтимоъпазирона дар толибилмон аз лиҳози ҳам назарӣ, ҳам методологӣ дар меҳвари чусторҳои илмӣ қарор гирифтааст. Мубрамии бавучудории идроку фаҳмиши маҳруки тамоюлҳои арзишпазиронаи шахс коҳиш наёфтааст, зеро он механизми нуқтаи таъҷибии психологист, ки кӯшиш, самтгирии инсонро ба худтатбиқшавии имконпазир дар ин ё он соҳа муайян месозад.

Дар фазои руҳбаландии эмотсионалӣ, кифоягии дараҷаи фаъолиятмандӣ зимни мутаассиршавии дутарафа бо дигарон шаклгирии фаъолмандии иҷтимоъпазиронаи толибилмони синнашон хурд матлуб хоҳад буд. Таҳрикдиҳандаи вазъии эмотсионалиии дахлдор инҳо буда метавонанд: рӯйдодҳои рағбатангез, масалан, ҷашнгирии идҳо, фестивал, озмунҳо, маҳфилҳо. Онҳо ҳамгирошавии саъю кӯшиши ширкаткунандагони маҷрои тарбияро таҷассум намуда, муттасил, навапардозона, босубот маҳсуб меёбанд.

Хулоса, барои рушди фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол бояд як қатор шартҳои психологию педагогӣ риоя шаванд:

- пазируфтани арзишмандии фаъолмандӣ дар ҷомеа;
- ҷойгир кардани толибилмон дар иқлими таҳрикдиҳандаи фаъолмандӣ;
- баҳри худро татбиқ намудани толибилмон офаридани муҳити креативӣ;
- бунёди вазъии мусоидаткунанда ба тавлиди мутаассиршавии эҳсос;
- шаклдиҳии лаёқатмандии созмондиҳӣ дар толибилмон.

Инсон ҳамчун шахсият танҳо дар муҳити гуруҳ (коллектив) ташаккул меёбад. Омили таъминкунандаи шаклгирии фаъолимандии иҷтимоъпазиронаи толибилмони зинаи ибтидоии таълимгоҳ қорбареи муттафиқона баҳри ноилшавӣ ба нияту ибтикорот, демократизми идоракунии синф, равнақи коллективизм бар пояи инсонпарварӣ, шаклдиҳии тавоноии созмондиҳии қорбарӣ маҳсуб мешаванд.

БОБИ 2. ШАРТҲО ВА ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛИ МАВҶЕИ ФАЪОЛИ ШАХСИЯТ ДАР МУҲИТИ ТАЪЛИМӢ

2.1. Восита ва шароитҳои педагогии ташаккули мавҷеи фаъоли шахсияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ

Вазъи имрузаи дунё, ки пешгуинашаванда аст, назди мактабу маориф вазифа мегузорад, ки муассисаҳои таълимӣ бояд фазои муайяну махсуси таълимиро муҳайё созад, ки дар он масъулияти ҳатмии ташаккули шахсияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ созгоршаванда ва худмуайянкунии иҷтимоӣ-касбии хонандагон ба таври асливу амалан татбиқ карда шавад.

Дар санади давлатии «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», ки 29.09.2020 таҳти № 526 қабул гардидааст оид ба ин масъала чунин таъкид меравад: «Вазифаҳои асосии мактаби муосир ошкор намудани қобилияти ҳар як хонанда барои зиндагӣ дар ҷаҳони технологияҳои баланду рақобатнопазир омодабуда ва тарбияи шахси ватандӯст мебошад. Барномаҳои таълимӣ дар мактаб бояд тавре сохта шаванд, ки хатмкунандагон мустақилона ҳадафҳои ҷиддии дар назди худ гузошташонро қабул ва амалӣ намоянд, вазъиятҳои гуногуни зиндагиро моҳирона эътино намоянд» [136,с.92]. Бешубҳа, ин ҷо сухан бевосита оид ба фаъолияти иҷтимоишавии хонандагон дар муҳити имрӯзаи муассисаҳои таълимӣ меравад. Ҷараёни воридшавии шахсро ба ҳаёти иҷтимоӣ, яъне ҷомеа бо воситаи омӯхтану азхуд кардани меъёрҳои рафтор дар ҷамъият, шиносоии ӯ ба арзишҳо, дарки шахсият ҳамчун як ҷузъи ҷамъият, масъулият дар назди одамон ва ғайраро мафҳуми “иҷтимоикунонии фард” фаро мегирад.

Бинобар таъкиди академик М. Лутфуллозода: «Иҷтимошавӣ аввал дар оила, дар байни ҳамсолон, дар синфҳои ибтидоӣ оғоз мегирад, сипас дар мактабҳои таҳсилоти миёна идома меёбад» [74, с. 500].

Раванди иҷтимоишавии хонандагон пеш аз ҳама ҳамроҳ намудани ӯро ба низоми муносибатҳои иҷтимоӣ дар назар дошта, меъёрҳо ва арзишҳои ҷомеаро амалӣ менамояд, ҳамчунин, хонанда мустақилонаву бошууруна аз

худ кардани маълумоте, ки дар натиҷаи мушоҳидаи рафтори калонсолону атрофиён омӯхтааст, дарк намуданро оғоз менаояд.

Чустучӯ ва дарёфти роҳу усулҳои бехатар гардонидани таъсири нуфузи сабабу омилҳои манфии иҷтимоишавии табиӣ (таъсири воситаҳои ахбори умум дар ташаккули шахсият, таъсири гурӯҳи ҳамсолон ба шахсият, рафтори девиантӣ (ғайримеъёрӣ, ғайриахлоқӣ), пайванд доштан бо интернет, муҳити носозу носолим, майхорагиву нашъамандӣ ва ғайра) масъалаҳои муҳими соҳаи педагогика дар замони муосир маҳсуб меёбанд. Дар баробари ин, таҷрибаву амалия собит месозад, ки айни замон омузгорони муассисаҳои таълимӣ масъалаи қаблан зикргардидаро сарфи назар намудаву ба мадди эътибор нагирифта, ба хонандагон фақат маҷмуи донишҳои тайёру муайянро интиқол менамоянд. Нақши муаллимон, аз як ҷониб, хусусиятҳои давраи кудакиву наврасӣ, аз тарафи дигар, вазъияти пешгуинашавандаи рушди ҷамъияти имруз, аз ҷониби дигар таъсири манбаъҳои иттилоотӣ бисёр ҷанбаҳои иҷтимоишавии қудаконро барои сарфи назар шуданаш имконият медиҳанд. Бо назардошти нуктаи мазкур Ш.А. Амонашвили: чунин таъкид месозад: «Раванди таълим дар мактаб, ки бештар хусусияти монополиро касб намудаасту ба ҳаёти қудак таъсир расонида, тавассути низоми қатъии муайяншудаи синфӣ-дарсӣ идома дорад, дар он омузгор ҳамчун интиқолдиҳандаи ягонаи иттилоот, субъекти муошират боқӣ мемонад» [5, с. 256].

Барои коста шудани шавқу рағбати хонандагон ба ҷараёни таълим ва коҳиш ёфтани самаранокии он шароити баамаломада мусоидат карда метавонад: вақтҳои охир шумораи наврасоне, ки аз таҳсил даст кашида, ба муҳити ғайрииҷтимоӣ ворид мешаванд, торафт зиёд шуда истодаанд. Бартараф ва ислоҳи масъалаи зикршуда ба ақидаи муҳаққиқон, омода ва таъсис додани муҳити солими таълимӣ шуда метавонад, ки дар он хонандагон маҷбуранд мавқеи ҷаъоли шахсият иҷтимоиро соҳиб шаванд ва худро ҳамчун субъекти ҷаъолияти таълимӣ ба таври пурра ошкор созанд. Андешаҳои мазкур дар бораи омода намудани муҳити иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар муассисаи таълимӣ, ҷалб намудани хонандагон ба ҷараёни муоширати

байнишахсиву байнифарҳангӣ, аз ҷумла муоширати интерактивӣ мебошад, ки «дар он ҳар кас бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ баҳс кардан, исбот кардан ва асоснок кардани мавқеи худро ёд мегирад» [5, с. 298].

Фазои махсуси таълимӣ муҳити иттилоотӣ - коммуникатсионӣ мебошад, ки ба истифодаи густурдаву босамари технологияи иттилоотӣ бунёд ёфтааст. Пажуҳишгари рус И.Г. Захарова қайд мекунад: «Муҳити иттилоотӣ-коммуникатсионӣ низоми мураккабест, ки ҷузъҳои асосии зеринро дар бар мегирад: захираҳои зехнӣ, фарҳангӣ ва методӣ, ки дорои дониш ва технологияҳои кор бо онҳо (ҷустуҷӯ, нигоҳдорӣ, коркард, татбиқ), интиқолдиҳандагони иттилоот сабт шудаанд; сохторҳои ташкилӣ, ки фаъолият ва рушди муҳити зистро дар ҷараёни таълим таъмин мекунад; воситаҳои технологияҳои коммуникатсионӣ, ки ҳамкориҳои байни субъектҳои раванди таълим ва дастрасии кушодро ба фазои захираҳо таъмин мекунад» [33, с. 188].

Дар муассисаҳои таълимӣ фазои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ, одатан, дар се сатҳ ва ё дараҷа ривож меёбад. Сатҳи якум, ки сатҳи асосӣ ба шумор меравад, медиатека дар пасвастагӣ ба шабакаи Интернет мебошад. Дар сатҳи дуюм рушди иҷтимоишавии хонандагон аз ҳисоби фаъолияти мунтазаму муназзами омӯзгорон ба вуқӯъ меояд. Сатҳи сеюм бошад, дастовардҳои шахсии хонандагон боиси ташаккули иҷтимоишавӣ мегардад. Равандҳои эҷодиро дар муассисаҳои таълимӣ муҳити иттилоотӣ-коммуникатсионӣ фаъол намуда, интиҳоби мувофиқи захираҳоро оид ба татбиқи ғояҳо дар ҳамҷоягӣ бо воситаҳои зарурӣ барои фаҳмишу ҷамъбасти натиҷаҳо таъмин менамояд ва ба ин восита имконияти замиравиро барои дарки воқеияти атроф, рушд ва иҷтимоишавии фаъоли шахсро ба вуҷуд меорад. Дар фазои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ ҳамчун воситаи муошират, шиносӣ, иҷтимоишавӣ ва шиносоии шахсият бо арзишҳои фарҳангии ҷаҳонӣ забони информатика амал мекунад ва ин бошад, шароити мусоид фароҳам меорад, ки забони фанни информатика ба фаъолияти коммуникатсионии ашёи ворид карда шавад, зеро ба давраи хеле ҳассоси инкишофи нутқи хонандагони хурдсол мувофиқат менамояд.

Чараёни иҷтимоишавии хонандагони хурдсол ба истифодаи технологияи муосири таълим асос ёфтааст ва он имкон медиҳад, ки натиҷаҳои муайян ба даст оварда шавад: таҷрибаи мусбии иҷтимоишавии хонандагони хурдсол – таҷрибаи ҳамкории мутақобила, муошират, ғаёлияти муштарак ва ғ.

Алҳол меҳоҳем баъзе технологияҳоро, ки ба иҷтимоишавии мактаббачагон нигаронида шудаанд мавриди баррасиву омӯзиш қарор дода бошем:

Технологияи «Тренинг-коммуникатсия». Шакли муайяни ғаёлияти педагогӣ омӯзишу таҳқиқи муошират мебошад, ки ҳадаф аз истифодаи он дар хонандагон тариқи таъсирасонии амалии равонӣ чанбаҳои гуногуни таҷрибаи мусбии коммуникативиро эҷод кардан мебошад: якдигарфаҳмӣ, мурочиат, рафтор дар вазъиятҳои гуногуни душворӣ, таҷрибаи муошират ва ғайра.

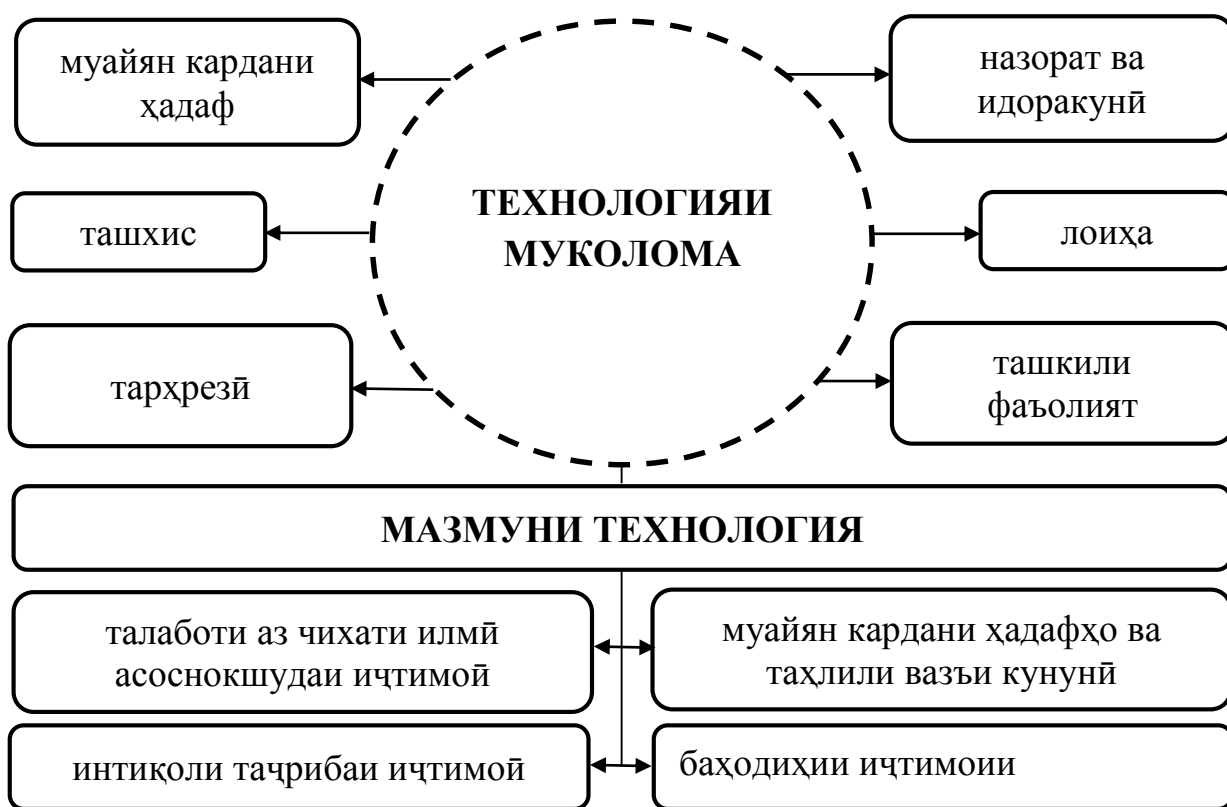
Технологияи «**Кори эҷодии гурӯҳӣ**». Олим - педагоги рус О.В. Иванов технологияи кори эҷодии гуруҳиро тадқиқ ва пешниҳод намудааст. Технологияи кори эҷодӣ яке аз усулҳои самарабахши таълим ва ташаккули хонандагон мебошад, ки ба ғаёлияти мусбӣ, худмуаррифӣ, эҳсосоти созгор, маҳорати кор дар гурӯҳ асос ёфтааст. Ҷаёлияти эҷодкоронаи гуруҳӣ, иштироки ихтиёриву озодонаи хонандагон, интиҳоби дилхоҳонаи шаклҳои ғаёлият, ҳамфикриву ҳамкории муаллимону хонандагон, инкишофу рушди коллектив таҳти таъсири роҳбарони боистеъдоду эҷодкор ва ғайра моҳияти асосии технологияи кори эҷодиро ташкил медиҳанд.

Ҳамкории шахсони калонсолон ва бачагон таҳкурсии технологияеро созмон дод, ки ғаёломандии креативиро дар шакли гурӯҳӣ тақон дода, онҳо дар эҷодиёт, интиҳоби маҳруки он, таҷзия ва таҳлили пайомадҳо ширкат меварзанд. Ҷояҳои концептуалӣ (назариҳо), принсипҳо: муносибати ғаёлонаи гуруҳӣ ба чараёни таълим: банақшагириҳои гуруҳӣ, ташкили ғаёлияти коллективона, эҷодиёти коллективӣ, аз ҷиҳати эмотсионалӣ комилу солим будани чараёни ғаёлият, гузаронидани мусобиқаҳо ва ғайраҳо асоси технологияи мазкурро ташкил медиҳанд.

Технологияи «Муаммои кори гурӯҳӣ». Технологияи мазкурро «кор бо ғаёлияти нутқии хонандагон дар вазъияти душвор» низ ном мебаранд.

Моҳияти технологияи мазкур муоширати хонандагон нисбат ба объекти беруна нигаронида шуда, муҳиммияти муаммо дар дарки объекти муошират, ташкили ин ё он намуди муносибати арзишманд нисбат ба объект махсуб меёбад. Бинобар, вазифахоро ба намудҳои маърифатӣ, ташкилӣ (нигаронидашуда) ва аксиологӣ (ба арзиш нигаронидашуда) ҷудо мекунанд.

Технологияҳои муколама. Технологияи муколама технологияест, ки ба рушди шахс нигаронида шуда, барои амалӣ кардани траектория ва ё ҳаракати инфиродии таълим шароити мусоид фароҳам меорад ва хусусиятҳои фардию шахсии хонандагонро мадди назар медорад. Мубоҳиса – рақобати зехнӣ шакли маъмулу паҳншудаи технологияи муколама махсуб меёбад, ки қобилияту малакаи ҳимояи ғайилонаи ақидаву андешаи шахсиро ташаккулу инкишоф медиҳад. Мизҳои мудаввар, мактубҳои иттилоотӣ ва ҳуҷуми ақлӣ ба навҳои гуногуни технологияи мазкур дохил мешаванд дар расми 2 оварда шудааст.

Расми 2. – Амсилаи технологияи муколама ва мазмуни технология

Омӯзгор ва хонандагон иштирокчиёни асосии раванди таълим дар муҳити иттилоотӣ - коммуникатсионӣ ба шумор мераванд. Дар асоси ҳамкорӣ ва

шарики баробархукукии иттилоотӣ муносибатҳои байни онҳо бояд ҷараён гиранд.

Принсипҳои асосии бунёди муҳити иттилоотӣ - коммуникатсиониро ба тариқи зайл муайян мекунанд:

1. **Принсипи иттилоотӣ-таълимӣ** – бо ёрии истифодаи воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ дар омӯзиши фанҳои гуногуни таълимӣ.

2. **Принсипи функционалӣ** – азхудкунии фанҳои алоҳидаи таълимӣ тавассути истифодаи воситаҳои иттилоотӣ- коммуникатсионӣ сурат гирифта, пешгӯи меравад, ки дар ҷараёни он хонандагон бо истифода аз технологияи информатсионӣ вазифаи коммуникатсиониро иҷро мекунанд: андеша ва нуқтаи назарашро тасдиқ, мавқеашонро баён месозанд.

3. **Принсипи вазъиятнокӣ** –дар ҷараёни дарс иҷрои нақшофарӣ: мактубнависихо тариқи интернет, намоиши мултимедиявӣ, филм-слайдҳо ва ғайра.

4. **Фаъолияти муштаракӣ коллективӣ** – усули махсуси ташкили ҷараёни таълим мебошад, ки дар рафти он хонандагон бо якдигар фаъолона муошират мекунанд ва шартӣ он муваффақияти ҳар як аъзои гурӯҳ муваффақияти ҳамагон маҳсуб меёбад.

5. **Амсиласозӣ** –миқдори дониш дар шакли ҳамгирой, мутамарказ, намунавӣ пешниҳод карда мешавад: диаграммаҳо, ҷадвалҳо, нақшаҳо, гистограммаҳо ва ғайра.

Чунин хусусиятҳои методологии принсипи амсиласозӣ дар муҳити иттилоотӣ – коммуникатсионӣ муайян карда шудаанд:

1. Машқҳо бояд хусусияти иттилоотӣ-нутқӣ дошта бошанд, яъне машқҳо бо пешниҳоди натиҷаҳо тавассути технологияҳои иттилоотӣ тавъам мегиранд.

2. Фазаи коммуникатсионӣ ба муҳити иттилоотӣ коммуникатсионӣ бо воситаи дарсҳои ҳамгирошудаи информатика ва дигар фанҳо аз соҳаҳои гуногуни таълим, инчунин амалияи иҷтимоӣ «ғарқ шудан» ба муҳити иттилоотӣ коммуникатсионӣ мебошад: шиносӣ бо қори марказҳои иттилоотӣ, агентии таблиғотӣ ва ғайра [98, с. 53].

Усули лоиҳа ҳамчун роҳи муассир сохтани ҳама гуна намуди фаъолияти иҷтимоишавии бомуваффақияти шахсият дар муҳити иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ нақши муҳимро касб мекунад: усули лоиҳа ба хонандагон имконият медиҳад, ки фаъолият, таҳияву тарҳрезӣ, идоракуниро чунон ба нақша гиранд, ки натиҷа ба таври самаранокии баланд (оптималӣ) ба даст оварда шавад.

Таваҷҷуҳи хонандагонро ба раванди омӯзиши иттилоотӣ хусусиятҳои татбиқу риояи амалии принципҳои тавсифшуда фаъол месозад ва иқтидори таълимиву тарбиявии дарсро низ ба таври мукамал самаранокӣ мебахшад. Идоракунанда ва роҳандози асосии раванди таълим дар чараёни дарс муаллим боқӣ мемонад, вале нақшу мақоми ӯ ба таври намоён дигаргун мешавад. Фаъолияти хонандагонро ҳангоми дарс танзим намуда, таъсир ва ҳамкориҳои хонандагонро ҳамоҳангӣ бахшида, ба онҳо истифодаи воситаҳои технологияҳои иттилоотиро меомӯзонад ва ба ин роҳу восита қобилияти хонандагонро барои интихоби дуруст дар вазъияти мушаххаси иҷтимоӣ, муҳити ғаниву серроҳаи иттилоотӣ ба таври дуруст роҳандозӣ мекунад. Зимнан, маҳруки амалкарди толибилмон нафъҷӯиву рағбатҳояшон мебошанд, дар тамосҳо онҳо креативнокиро бартар медонанд ва ин фароҳамоварандаи шароит барои иҷтимоъпазирии шахсият мебошад.

То имрӯз дар ҷусторҳои илмӣ шарту омилҳои психологӣ-педагогии шаклдиҳии фаъолмандии толибилмони синни хурд дар маҳруки иҷтимоигардӣ арзёбӣ шудаанд, ки мансубият ба сотсиум, пазируфтани масъулият, зухури мустақилият байни онҳо асосианд. Сифатҳои мазкур дар синни хурди мактабӣ ташаккулу парварида шуда, минбаъд рушд меёбанд. Ба монанди, аҳамияти ташаккули ҳисси масъулиятшиносӣ ва мустақилиятнокӣ дар ҳамаи стандартҳои ҷаҳонии давлатии таҳсилот, аз ҷумла, стандартҳои таҳсилоти ҷумҳурии мо низ маҳорати мустақилона кор, таҳсил, идора кардан, субъекти ҳаёти худ буданро зикр менамояд.

Нисбати чунин сифатҳои хонандагон як зумра педагогон, аз ҷумла, А.С. Макаренко таъкид кардааст: «Аллакай дар синни хурди мактабӣ

худтанзимкунӣ дар ноилшавӣ ба мақсад – иҷрои бомасъулият, иҷрокунандагӣ, боинтизомӣ метавонад ташаккул дода шавад. Зимнан худӣ мақсадро дар ин давра калонсолон пешниҳод мекунанд ва кӯдак онро мепазирад ва ё рад мекунад» [76, с. 96].

Шаклдиҳии дараҷаи матлуби масъулият аз ҷониби Н.П. Маркова [82, с. 22] бо таъя ба натиҷаҳои бадастовардаи Л.Н. Борисова [19, с. 97-105], Л.С. Славина муқаррар карда шуд: «Инҳо фаҳмиш, азхуд кардани қоида; таҳкими иродаву ҳислат; ташаккули малакаву маҳорати муайян, таассуроти эҳсосӣ аз иҷрои вазифаву супориш, дарки аҳамияти он на танҳо барои худӣ шахс, балки барои одамони дигар, қабули баҳои аз ҷониби калонсолону ҳамсолон мебошанд. Хонандагони хурдсол ба тӯфайли воридшавии ғайлона ба шабакаи мураккаби муносибатҳои иҷтимоӣ сифатҳои мазкурро азхуд карда метавонанд» [128, с. 207].

Яке аз шартҳои муҳими ташаккули ғайлонокии иҷтимоии хонандаи хурдсол муоширати педагогӣ мебошад. «Муоширати педагогӣ шакли таъсироти мутақобили таълимӣ, ҳамкориҳои омӯзгор ва хонандагон мебошад. Бо истифодаи тамоми маҷмӯи воситаҳои лафзӣ, тасвирӣ, рамзӣ ва бинӣ (кинетикӣ) он вазифаи коммуникативӣ, персептивиро амалӣ менамояд» [101, с. 120].

Н.К.Крупская дар бобати нуқсонҳои тамосу муоширатпазирӣ педагогӣ навиштааст: «Сухбатҳои сершуморе, ки бо бачагону волидайнӣ онҳо гузаронида шуданд, гувоҳӣ медиҳанд, ки бачагонро бештар на душворихӯи маърифату донишомӯзӣ, балки мушкilotи муошират – бо омӯзгор ва ҳамсинфони азоб медиҳад. Паси ноқомӣҳо дар таълим аксар вақт ноқомӣҳо дар муошират меистанд» [61, с.312]. Психологи маъруф А.А. Леонтев қайд менамояд: «Муаммои таълим пеш аз ҳама, муаммои психологияи муошират аст ва ҳалли он бидуни мурочиат ба муқаррароту ҳулосаҳои психологияи муошират ғайриимкон мебошад» [63, с. 34-39].

Солҳои аввали мактабӣ маҳз он давраест, ки самтгирӣ шахсият, шавқу рағбатҳо, тамоюлҳои ӯ шакл мегиранд. Дар маҳруки рушди шахсияти

толибилми синни хурд тамосҳои вай дар заминаи этикӣ бо сотсиум тақозокунандаи таваҷҷуҳи хосса мебошанд. Таассурпазирӣ, тамоюл барои шунидани таҳсин, кушодагӣ, тамоюли эътимод, пайравӣ ва ихлос, шавқмандӣ ба ҳосилкунии донишҳо ва татбиқи онҳо - чунинанд вежагиҳои синнусолие, ки зимни тарбияи дорои пояҳои этикӣ бояд дар мадди назар бошанд. Баробари назардошти хусусиятҳои синнусолӣ зарурату эътиборро ба шаклгирии «Ман»-и кӯдак бояд ба назар гиранд. Иванов Д.А. навиштааст: «Омӯзгор воситаи таъсиррасонӣ ба образе мебошад, ки пайваста дар шуури хонандагон ҳамчун образи худӣ вай ташаккул меёбанд. Рушди ахлоқии шахс ҳадафи асосии фаъолият дар ин самт мебошад, ки ба тасаввуроти шахсӣ асос ёфта, бо воситаи тарбияи ҳиссӣ татбиқ мегардад» [36, с.39].

Муҳаққиқ Е. С. Заирбек таъкид намуда буд: «Барои фаҳмиши эмотсионалии дониш ва татбиқи бошуурунаи он фароҳам овардани вазъияте зарур аст, ки дар истифодаи амалия мусоидат мекунад. Муваффақ шудан асосан ба интиҳоби усулҳои кор вобаста мебошад, бинобар ин фаъолиятро тибқи низоми муайян тарҳрезӣ бояд кард. Усулҳо метавонанд: баёни омӯзгор, суҳбат оид ба мавзӯи муайян, аз рӯйи асари мутолиашуда, муҳокимаи вазъият, далелҳо аз ҳаёти мактабӣ, ҳамчунин иҷрои машқҳои бошанд, ки ба таври мунтазам барои тақмили мундариҷаи машғулият ташкил ва гузаронида мешаванд» [33,с.72].

Шакл пазируфтани маҳруки равнақи фаъолмандии иҷтимоӣ ба як қатор шароит марбутанд.

Нахуст, ҳатмӣ будани идрок ва истиқболи аҳамияти фаъолмандии иҷтимоӣпазирона ба ҳайси арзиш.

Тафсири академик М. Лутфуллозодаро роҷеъ ба арзиш меорем: «Арзишҳо – ашё, объектҳо ва падидаҳои барои инсон муҳим мебошанд, ки ба ӯ нигаронида шудаанд, эҳтиёҷоти ӯ, интиҳоби афзалиятноки ӯро барои инкишофи шахсияташ қонеъ мегардонанд» [69, с. 338].

Мафҳуми “шаҳрвандӣ” дарбаргирандаи силсилаи тавсифоти мутааллиқ ба идеалҳо, сиёсат ва этика – эҳсоси ифтихори ватандорӣ, пайвастшавӣ ба

фаъолияти муфиди ҷамъиятӣ, росткорӣ дар пешаву касб, бартар донишони манофеи ҷомеавӣ аз нафъҳои худ ва монанди инҳо эътироф шудаанд. Тафсилоти шарҳи ин концепт – шахрвандият ташкилаи интегралӣ баҳри ҳулосабарорӣ роҷеъ ба тарбиятдидагии инсон / шахсият. Мавҷудияти ин эҳсос дар ниҳоди фард поягузори шаклгирию раванқи силсилаи барои сотсиум муҳимми узви он – ватанпарварӣ, тамоси пайваста бо аъзои дигари сотсиум, мутааллиқ будан ба он, идроки зарурати ибтикорот баҳри нафъи ҷомеа хоҳад шуд.

Дар ин росто саҳми мураббӣ / муаллим чунин метавонад бошад: таҳрику тақвиятдиҳӣ дар тарбиятгирандагон / толибилмон эҳсоси шахрвандият тавассути арзишпазирии он, раванқдиҳии ифтихор аз ватандорӣ ва ватанпарварӣ, поягузории арзишпазирии онҳо дар маҳруки башардӯстӣ, парваридани ҳисси арҷгузориву ҳурмат ба таърихи миллати мансубиятдоштаи худ.

Дар ҷусторҳои илмӣ даркор будани дарёфту фароҳамоварии шароити ба матлабҳои педагогӣ созгор барои нишондиҳии нуқтаҳои таъҷибӣ ҷиҳати мутобиқгардонии нафъҷӯиҳои шахс / фард ва сотсиум таъкид гардида, натиҷаи интизорӣ шаклпазирии тарҳи навгароёнаи парваришу тадрис бо нияти тарбияти эҳсоси шахрвандият аст. Ошкорост, ки дар муҳтавои кулли фанҳои тадрисшаванда, ҳосса адабиёт, забони модарӣ, таърих ва ҳоказо имконияти бештар мавҷуданд. Ба шуури шахрвандии мактаббачагон ва ташаккули ҳамчун арзиш пазируфтани он дар маҷмӯъ таълим додани фанҳои мазкур таъсир мерасонанд.

Дуюм, фазои фаъолонаи таълимӣ ва мавҷуд будани он ногузир мебошад. Чун таъсироти мутақобила, макони фарох баррасӣ кардани фазои таълимӣ мумкин аст, чунки ба он табиати махсуси психологӣ, эътимод, пазируфтани инсон хос мебошад, яъне фароҳам овардани муҳите, ки дар он «ҷавшан» - и муҳофизии равонӣ бартараф мешавад. Инсон аз як тараф барои таъсиррасонии одамони дигар омода мешавад, аз тарафи дигар – бо худ фазои таъсироти мутақобиларо ғаниву рангину фарох мегардонад. Ҳисси комёбӣ дар

иштирокчиён нуқтаи олии чунин сатҳи таъсироти мутақобиларо ташкил медиҳад ва дар чунин фазои солим шахс озодиро эҳсос менамояд [61,с.162].

А.В. Мудрик нигоштааст: «Қувваҳои тарбиявӣ дар гирди “марказҳои шаклгирӣ”-и муайяни созандаи ҷамъ мешаванд. Тарҳрезии “маркази шаклгирӣ” дар пойгоҳи ҳама гуна муассисаҳои таълимӣ сермахсул ба назар мерасад» [87, с. 191].

Сеюм, бояд фазои креативноки равангдиҳандаи татбиқшавии шахсӣ матлуб мубошад. Ҳосилшавии иҷтимоъпазирӣ, рефлексия, таҳлилу таҷзия ва барпокунии тамосҳо бо ҷотсиум дар шахс / фард пайомади матлуби татбиқ кардани худ дар маҳруки ғайолмандии барои иҷтимоъ мақбул аст. Маҷрои худтатбиқнамоӣ поягузори маҳруки амалияи ифодакунии худ дар воқеиятгардонии ниятҳо маҳсуб мешавад.

Консептҳои эҷод ва креативнокӣ дар амалия ва доираи муоширати маъмурият таълимгоҳҳо ва ҳаёти кормандони онҳо басомади зиёд доранд. Зухуроти раванги креативнокӣ, корбарӣ бо тарзи гурӯҳии эҷодӣ яке аз тарафҳои умдаи машғулиятҳо дар таълимгоҳ мебошанд. Бо тақозои суръатгирию вазъи зиндагии имрӯза дар радифи вазифаҳои омӯзгорон фароҳамоварии фазои креативнокию равангдиҳӣ он дар муҳассилин аст, ба иборати дигар, онҳоро корбарӣ дар ду маҳрук зарур аст: мусоидат барои берункашии лаёқати креативии ҳар нафар ва ёрмандии муттасил ба тақвияти тамоили онҳо ба креативнокӣ.

Алимухамедов М.Р. дар иртибот бо масъалаи мазкур чунин матраҳ навиштааст: «Ғайолияти таҳқиқотии таълимӣ ва берун аз таълимӣ имконияти бештарро барои гузаронидани кори муназзам дар ин самт фароҳам меорад. Ба сифати мисол, дар мактаб ташкил ва гузаронидани маҳфили сексияҳои гуногуни мазмуни эҷодидошта, илмӣ-таҳқиқотӣ, лоиҳавӣ, зеҳнӣ, инчунин гузаронидани ҷорабиниҳои гуногун: озмунҳо, бозиҳои олимпиву сабақҳои зеҳнӣ; олимпиадаҳо ва ғайраҳо мувофиқи мақсад арзёбӣ мегарданд» [1, с. 76].

Чорум, ҷой доштани шароити таъсирпазирӣ эмотсионалӣ, мисол, таҳаммул карда тавонистани комёбӣ ё нокомӣ зарурат дорад, ки молики як

катор хусусият мебошад. Барои бунёди захираи ғаёлнокии инсон дар ғаёлияти минбаъда пирузӣ ё нокомӣ, ки коллектив аз сар мегузаронад, нақши калидӣ доранду хеле заруранд. Дар инкишофи наврас, ҷавон ва шахси калонсол эҳтиёҷ ба таассуроти нав, ки дастоварди на танҳо хонандагони синни хурди мактаб аст, метавонад нақши муҳим дошта бошад.

Шаклпазирии ғаёломандии иҷтимоии толибилмони синнашон хурд ҳангоми тақвияти рӯҳияи созгор дар ҷанби эмотсионалӣ, созмондиҳии тарҳи кори тарафайн байни ширкаткунандагон мувофиқатро ба нияти ин маҷро таъмин хоҳад намуд. Дар ин росто баргузории силсилаи чораҷӯӣҳои ҳархела, яъне озмунҳо, ҷашнгирии идҳо дар таълимгоҳ тадбири воқеист. Нерӯи муттафиқсозандаи ин гуна чораҷӯӣҳо ҳамроҳ бо ҷустору навҳоӣ, исрору ибтикор дар қору пайкор буда, ширкаткунандагони он дар шаклдиҳии ғаёлиятмандии иҷтимоъпазиронаи толибилмон саҳми маҳсулноқ гирифта, мансубияти онҳоро ба кулли ҷомеаи мактабӣ падидора мекунанд. Ба зарфияти иқтидори шаклпазирии ғаёломандии иҷтимоии толибилмон ҷигунагии тамосҳои онҳо бо узвҳои дигари коллектив иртибот дорад.

Мубодилаи иттилоот, созгоркунии мақсадҳои умумӣ, амалӣ намудани назорати якдигар, қобилияти дарки ҳолату ангезаҳои кирдори одамони атроф ва воқуниши муносибро нисбат ба онҳо хонандагони хурдсол ҳангоми ғаёлияти якҷоя ташаккул медиҳанд. Дар ҷараёни таъсироти мутақобила бо ҳамсинфону ҳамсолон хонандагон таҷрибаи пешбарӣ ва тобеъшавиро азхуд мекунанд, қобилияти ташкилотчиғашонро рушд мебахшанд.

Қорбарӣ дар маҷрои пешрафти коллектив бо назардошти мутаассиршавии эмотсионалии толибилмон бо воридкунии навоариҳо зарур доништа мешавад. Қиёсан назар карда шавад, мутаассиршавии гурӯҳии толибилмон аз вуруди навоарию ибтикорот нисбат ба шахсони ҷудогона афзунтар мебошад. Ин ба ду омил иртибот дорад.

1) Қисме аз онҳо рӯйдодҳои навро чун навоариҳою ибтикорот метавонанд пазируфта бошанд;

2) дар иртибот бо чигунагии маҳруки идроку фаҳмидан дар сатҳи коллектив, қонуният муқаррароти аз ҳам мутассиршавии тарафайни узвҳои он пайомаду самарай муассиршавӣ аз вуруди навҳо ҳаргуна – назаррас ё андак метавонад бошад.

Веревкина В.А. нигоштааст: «Вазъияти махсуси эмотсионалии мобайнӣ ҳангоми ғайриинтизор будани таъсирот ба вучуд омада метавонад ва вобаста ба мундариҷаи иттилоот ҳолати мусбат ё манфиро ба миён оварда, инсонро ба таъсири он бетараф гузоштани имконпазир аст. Ба ғайриинтизори рафтори одамон зимни интихоби ин ё он амалҳо, қабули қарори зарурӣ ғайриинтизорӣ будани вазъияти ба таври кофӣ шинос таъсири амиқ расонида метавонад» [22, с.81].

Матлубу мақбул будани таассурпазирии навсозона дар радифи дархостҳои фитрии одамон чой дорад, зеро дар он нуқтаи тақвияи фароҳамоварандаи раванқи шахсияти вай дар маҳруки воқеиятҳои дархостҳо ва ниятҳои иҷтимоӣпазиронаи вай мебошад. Назаркунӣ ба ин муқаррарот аз зовияи психологӣ фаҳмиши мавқеи таҳриқдиҳандаи шавқмандию тамоилҳоро равшан мекунад. Тавлиди ҳисси қонеъ будан ва нишот, шаклгирӣ раванқи ғайриинтизори иҷтимоӣпазирона пас аз гузаронидани машғулият дар заминаи пояҳои зикршуда ва найли натиҷаҳои интизорию матлуб ба миён хоҳад омад.

Шаклдиҳию раванқи ғайриинтизори толибилмон дар маҳруки нафърасонии ҷомеа, дар зинаи даркорию кофӣ собит гардонидани он бо мушкилиҳо ҳамроҳ буда, ҳидояткунии шахсияти дар маҳруки шаклгирӣ қароргирифта ба чунин тарзи рафтор на ҳамеша тавассути тафсири афзалияти он ба даст меояд. Матраҳсозии лоиҳаи бисёрмақсад бештар матлуб буда, дар ин маҳрук ҳар як мақсад дорои ҳаҷму муҳлат худ буда, ба таври силсилавӣ ба якдигар бояд чун нуқтаи тақвияи хизмат карда бошанд, яъне мақсади наздик пояи мақсади миёна ва ҳоказо.

Шабехи тамоми одамони дигар, толибилмони синнашон хурд дараҷаи ба худ ҳосил шавқмандию рағбатнокӣ буда, ин омил низ метавонад дар

шаклпазирии матлубу интизории фаъолмандии иҷтимоъпазиронаи онҳо бошад. Агар чун мотивҳои умдаи фаъолиятпазирӣ шавқмандию рағбат ба инобат гирифта шаванд, бояд муҳассилини зинаи ибтидоии таълимгоҳ аз лиҳози объективӣ чигунагии маҳруки тамоилу шавқмандиашонро шиносанд ва фаҳманд.

Муҳаққиқ дар бораи шавқу рағбат ҳамчун мақсади муайян ва кӯшиши хонандагон барои соҳиб шудан ба он суҳан меронад.

Соҳиб шудан ба шавқу рағбатҳо нисбати дониши одии роҳҳои қонеъгардонии эҳтиёҷоти худ, маводи бештаре мебошанд. Шахсияте, ки соҳиби донишҳои зиёд мебошад ба мусикӣ, адабиёт, варзиш шавқу рағбат дорад, тамоюлҳоро пурра дарк менамояд, аммо метавонад соҳиби сифатҳои шахсияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ фаъол набошад. Намунаҳои шахси болаёқате, ки ба соҳаҳои майяни илм, техника ва санъат шавқу рағбат зоҳир мекунад, метавонад фардгарою худбине бошад, ки ба рушди ҷомеа ва манфиатҳои он бетараф аст, имрӯзҳо низ маъмуланд. Дар бораи ӯ ҳамчун шахсияти рушдёфта, аз ҷиҳати иҷтимоӣ фаъол суҳан рондан оё мумкин аст? Ба назари мо, не. Аз ин бармеояд, ки на дарки эҳтиёҷ, на манфиатҳо худ ба худ бошууриву аз ҷиҳати иҷтимоӣ фаъол будани шахсиятро нишон дода наметавонанд.

Виготский Л. С. навишта буд: «Дар таҷрибаи кори тарбиявӣ зарурати ноил шудан ба дарки шавқу рағбати худ аз ҷониби шахсият вучуд дорад. Ин хоҳишу мақсадҳо бо шавқу рағбатҳои шахсият мувофиқат накарда наметавонанд, чунки танҳо бо эҳтиёҷоти одии моддӣ ё маънавии инсон, хоҳишу мақсадҳои ӯро маҳдуд наметавон кард» [24, с.91].

Поягузори дархостҳои шахс дар маҳруки тамоилу шавқмандии хусусияташ объективӣ пазируфташаванда талаботу ниёзҳои вай ба шумор рафтаанд. Баробар бо ин, гурӯҳе аз онҳо иртиботро бо вазъу аҳволи пешрафту қонунмандии умдаи системаи сотсиум нишон дода, ба маротиб чуқуртар маҳсуб мешаванд ва зимнан шахс / фард як ҷузъиёти пайваста ба он доништа шудааст. Аз ин бармеояд, ки зухуроти тақондеҳи пешрафту равнақи

фаълмандии шахс дар иҷтимоъ созгори манофеи сотсиуми ихотакардаи ӯ буда, ҳамин амр ба тарафи дигар – сотсиум низ нисбат дорад.

Аз ин ҷо, чустори чигунагии маҳруки ҳаракату ҳолати механизми дар дохил ҷойдошта аз идроки манофеи сотсиум ва фард / шахси ба он пайванд бармеояд ва моҳияти онро фаълмандии иҷтимоъпазирона фароҳам овардааст.

«Имконияти эҷодии шахсиятро якҷоя бо одамони дигар татбиқ бояд намуд, чунки инсон ҳамчун шахсият танҳо дар коллектив рушд ёфта метавонад. Коллектив шавқу рағбатҳои умумӣ дорад, ки эҳтиёҷ нисбат ба ташаккули онҳо зарурати риояи қатъии интизомро талаб мекунад. Дар ҳолати мувофиқат қардани шавқу рағбати шахсияту коллектив ва аз ҷониби шахс амиқ дарк гардидани ин мувофиқат, коллектив фаълнокии шахсиятро маҳдуд накарда, баръакс, ба инкишофи эҷодӣ ва фаъолияти эҷодкории хонандагон мусоидат мекунад ва заминаи мусоид фароҳам меоварад» [70, с. 464].

Зимни маҷрои парвариши фаълмандии иҷтимоӣ бояд ҳархелагии дараҷаи пешрафту раванқи шахсияти толибилмони синнашон хурд ба инобат гирифта шавад, ба иборати дигар, ҷузъҳои даркории фароҳамовардандаи фаълмандӣ бояд қорбасти қарданд. Омӯзгорро лозим аст, то маҳруки қорбариро ба нафъи ҷомеа байни шогирдон аз рӯйи принципи “саҳми ҳар нафар вобаста ба чигунагии иқтидору тавоноияш” роҳандозӣ қарда тавонад. Тамоилу завқро ба қорбарӣ қарои нафъи сотсиум бештар толибилмони зинаи ибтидоӣ падиқор меқунанд, қарчанде ҳоло исрор дар қўшиш ва андўхтаҳои таҷоруби онҳо қамтаранд.

Ба шаклгии маҳруки муносибати номатлуб ва раванқгии бепарвоӣ ба ҳамсабақон, таълимгоҳ, дар ниҳояти қор, ба сотсиум метавонанд аввалин ноқомҳои ва ноқарориҳо қун омили тақондиҳанда зўҳур қарда бошанд. Гузашта аз ин, саҳмгузории омӯзгор дар пешрафту раванқгии фаълмандии иҷтимоии толибилмони синнашон хурд тариқи диди тафриқавӣ дар супоридани вазоиф, ба иборати дигар – баинобатгии тамоилу маҳруки қўшиш, шаклпазирӣ масъулиятпазирӣ дар нафърасонӣ ба сотсиум амри баҳснопазир аст.

Шаклпазирии муваффақонаи фаъолмандии толибилмон дар сурати татбиқи тарзи демократикунонидаи иртиботу муоширати ба нияти педагогӣ мувофиқро таъмин хоҳад кард. Нияту ибтикороти омӯзгорон дар маҳруки равнақи фаъолмандии мавқеъпазирии иҷтимоии таълимгирандагон дар шакли ҳамроҳкунии онҳо ба амалиёти якҷоя метавонад падидор шавад.

Ҳавасманднамоии равнақи худмухтории толибилмони синнашон хурд аз тарафи омӯзгор, эҳтиромона истикболкунии мулоҳизаю андешаи онҳо созмондиҳии коллективи муттафиқро воқеъ гардонида, зимнан таҳриқдиҳандаи шаклпазирии фаъолмандии иҷтимоии онҳо хоҳад шуд. Худидоракунии онҳо низ дар ташаккули фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол аҳаммияти махсус касб мекунад.

Корбарии педагог чихати ба хонандагони хурдсол омӯзонидани маҳорати ташкилотчиғӣ шарти муҳимми ташаккули фаъолнокии иҷтимоии хонандагон маҳсуб меёбад. Дар маҷрои ёддиҳии маҳруки корбарии ташкилӣ ҷобачогузорию тақсимкунии уҳдадориҳои воғузоршаванда дар тавозун бо кувваю зарфияти толибилмон бояд анҷом дода шавад. Дар ин росто чихати тарбияти малакаю тавоноии инфиродии бачагон дар созмондиҳию бадастоварии мавқеи пешоҳангӣ корбурди тарзи бонавбату даврагӣ тағйирпазирии таркиби гурӯҳҳо дуруст хоҳад шуд. Лаёқатмандӣ дар тарҳрезии маҳруки нақшаҳо, амалисозии назораткунӣ, арзёбии чигунагии фаъолмандии шахсию инфиродӣ барангезандагони пешрафти тавоноии муттафиксозандагӣ ва дар ниҳояти кор, фаъолмандии иҷтимоъпазирона хоҳад гардид.

Дар ростои шаклдиҳию равнақгирии фаъолмандии иҷтимоии толибимони синнашон хурд маҳруки пешрафти худмухтории муайяни онҳо ҳам дар корбарӣ, ҳам дар фикрронӣ аҳаммиятнок ба назар мерасад, чунки барои фоил / субъект вазъу ҳолати фаъолмандӣ дар сафи шароити нахустдараҷа дониста шудааст. Дар ин росто ҷустору баҳсҳои илмӣ зимни айни як чиз дониستاني фаъолият / кор / амал ва фаъолмандии шахс низ анҷом дода шудаанд. М.Ш.Магомед-Эминов таъкид кардааст: «Фаъолият ва фаъолнокӣ воқеан, дар ягонагӣ зоҳир мешаванд, агар талабагон дар иҷрои кори ҷамъиятӣ бо майлу

хоиш, ихтиёри худашон иштирок намоянд. Дар ҳолате, ки кор на бо ангезаи шавқу завқмандии ботинӣ, балки ба туфайли водоркунии берунӣ иҷро карда шавад, он гоҳ ҳамчун ғаёлнокии шахсият тавсиф кардан мумкин нест» [75, с. 92-108].

Ҷаҳмову возеҳ будани меъёру қавоиди марбут бо амалкарди тарафайн бо одамони ихотакунанда байни маҳруки амалкардҳои тарафайни намудҳои дигар (онҳо бояд аз тарафи бачагон фаро гирифта шаванд) амри маъмулест. Ғайр аз ин мувофиқати қоидаҳои тамосгирӣ дар мактаб, ихотай ҳамсабақону рафқони ҳамҳавлӣ барои муҳассилин маъмулан, волотар аз тамосҳои дохилиоилавӣ меистанд. Кӯдаке, ки дар оилаи диндорон тарбия меёбанд, ногузир маҳруки тақомулашро бо тақя ба зобитаҳои муътақидоти динӣ матраҳ хоҳад намуд.

Ба ҳайси ғоил / субъекти маҷрои парваришу тарбиятдиҳӣ муҳассилини синнашон хурд чун фардият / шахсияти муттасил шаклпазиранда пазируфта мешаванд, ки интиҳобу дарки бошуурокаи амалҳояшонро роҳандозӣ менамоянд. Хислатҳои шахсӣ, эҳтиёҷот, шавқу рағбатҳо, мавқеи ғаёлокаи ҳаётӣ марҳила ба марҳила шакл мегирад, ки барои амалисозии таҳлили танқидии таъсирот, муносибатҳо, таъсироти мутақобил ёрӣ мерасонанд. Поягузории тақомули огоҳонаи шахсии худ, воқеигардонии худтарбиядиҳӣ, якҷоя амалкунӣ баҳри шаклдиҳии шахсият / фардияти худ паймади ифодакунии ниятҳо ва мақсадгузорӣ мебошад.

Равнақдиҳии толибилмони синнашон хурд дар маҳруки ғаёлмандии иҷтимоъпазирона дар замони ҳозира бояд таъам бо пайвастунии онҳо ба маҷрои тамосҳо бо одамони ихотакунанда сурат гирад. Самараи интизорӣ дар баробари вуруди онҳо ба сотсиум, яъне иҷтимоигардонии онҳо равнақдиҳии донишандӯзӣ, нияту кӯшиши худрушдёрӣ, татбиқи пурраи иқтидору зарфият хоҳад шуд. Шаклдиҳии мавқеъпазирӣ толибилмони синнашон хурд дар маҳруки пайвастшавӣ ба сотсиум корҳо дар маҷрои тарбия лозиманд, то ки онҳо ғаёлмандии доирааш вусъатнокиро падидор карда, на фақат бозиҳо,

балки амалу фаъолияти ҷиддии ҳақиқию мушаххасу бомасъулиятро бояд фарогирӣ намоянд.

Ҳамин гуна, фаъолияти якҷояи коллективи синф, ки бо мақсади умумӣ муттаҳид гардидааст, сабки демократии роҳбарии коллектив, рушди муносибатҳои инсонгароёна байни хонандагон, ба хонандагони хурдсол омӯзонидани маҳорати ташкилотчигӣ шартҳои муҳимтарини ташаккули фаъолнокии иҷтимоӣ маҳсуб меёбанд.

Дар маҳруки шаклдиҳии фаъолмандии иҷтимоӣпазиронаи толибилмони синнашон хурд муоширатдӯстӣ аз ҷониби педагог фарогирӣ таъсиргузори тавассути тадрис, муштаракамалкунии омӯзгор ва муҳассилин бағоят аҳаммиятнок буда, бояд тавассути баинобатгирии вежагиҳои синнусолӣ роҳандозӣ гардида бошад: кушодагӣ, ақсуламалҳо дар заминаи эҳсос, зарфияти мутаассиршавӣ, тамоилу саъйи беҳгардониҳои шахсияти худ, содагӣ дар гуфтугӯро изҳори ақида, тамоюл ба пайравӣ, рағбату саргармӣ ба иттилооти навапайдошуда ва ҳоказо.

Шаклпазирӣ фаъолмандии иҷтимоии толибилмони зинаи ибтидоии таълим иртибот дорад ба якҷанд шароити хусусияташон психологию педагогӣ:

- истикболи арзишмандии фаъолмандӣ дар иҷтимоӣпазирӣ аз тарафи толибилмон;
- ихотакунии толибилмон бо фазои мусоидаткунандаи худтатбиқшавӣ;
- дар шароити муассирии эҳсосӣ ҷой додани онҳо.

Инсон ҳамчун шахсият танҳо дар коллектив ташаккул ёфта метавонад. Вобаста ба ин, фаъолияти якҷояи синфе, ки барои ноилшавӣ ба мақсади умумӣ муттаҳид шудааст, сабки демократии роҳбарӣ дар коллектив, инкишофи муносибатҳои коллективи инсонгароёна байни хонандагон, ба мактаббачагони хурдсол таълим додани маҳорати ташкилкунӣ кафолати бомуваффақият тарбия гардидани шахрванди фаъол мебошанд.

2.2. Корҳои беруназсинфӣ ҳамчун омили муҳими ташаккули мавқеи фаъоли шахсияти хонандагонӣ хурдсол

Фаъолияти иҷтимоишавӣ чараёни ташаккули шахсият буда, маҳруки ҳаракати он бо пазириши арзишҳои иҷтимоӣгароёна, қавоид, зобитаҳои амалқард, лафзи модарӣ, маданияти ҳоси сотсиум, бозофаринии иртиботҳои иҷтимоӣпазирона марбут аст. Ба ҳайси узви сотсиуми ба он мутааллиқ шахс /фард шаклгирӣ ёфта, моҳияти иҷтимоишавӣ ва раванди онро ташкил медиҳад.

Дар шароити таҳия ва татбиқи амалии Стандартҳои давлатии таҳсилот муаммои иҷтимоиғардонии мактаббачагон аҳаммияти махсусан муҳимро пайдо мекунад. Синни хурди мактабӣ, ки давраи ҳассос мебошад, дар маҳруки инкишофдиҳии толибилмони зинаи ибтидоӣ силсилаи табаддулот дар рӯҳу ҳисм муоина метавонад шуд ва вай аз назари дигарону ҳудаш ишғолу ошкор менамояд. Дурустии талаботи иҷтимоии ба назди хонандагон гузоштаи ҷомеа, (бахусус, ҷомеаи муосир) мувофиқати талаботи мазкур ба дараҷаи воқеии инкишоф, ба таври объективӣ баҳо додан ва ё муайян кардани самтҳои асосии иҷтимоии хонандагон бидуни ба назар гирифтани ин дигаргуниҳо имкон надорад.

Ҳадафу вазифаҳои таълиму тарбия ва муаммои фаъолияти иҷтимошавиини хонандагон дар шароити кунунии кишварамон дар асоси ғояи миллии тарбиявӣ тартиб, қорбарӣ ва татбиқ қарда мешаванд. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Консепсияи миллии тарбия» рушди маънавию ахлоқӣ ва тарбияи шахсияти ҳисси шахрвандидоштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи ҳадафи олии таълиму тарбия шахрванди дорои ахлоқи баланд, созанда, босалоҳият, барои ояндаи мамлакат масъул, арзишҳои маънавию фарҳангии ҳалқи худ инъикос ғардидааст.

Чараёни иҷтимоишавӣ дар мактаб аз синни хурдсолӣ, яъне аз синфҳои ибтидоӣ оғоз шуда, то ҳатми муассисаи таълимӣ давом мекунад. Барои бомуваффақият иҷтимоишавиини талабагон тамоми шароитҳои заруриро фароҳам овардан яке аз вазифаҳои асосиву муҳимми мактаб дониста мешавад. Хонанда барои «бедард» ворид шудан ба ҳаёти қалонсол қиро бояд донанд,

барои ин вай бояд кадом ҳислатҳои шахсиро дошта бошад? саволҳои, ки муаллимон бояд аниқ бидонанд ва дарк намоянд.

Мувофиқи талаботи Стандарти давлатии таҳсилот иҷтимоишавӣ бояд таъмини шартҳои зеринро ба назар гирад:

– **қобилияти рушди маънавию ташаккулони**– «беҳтар шудан», яъне неруи созандагӣ дар фаъолияти таълимиву истеҳсолӣ, бозӣ, фанӣ, иҷтимоӣ, риояи принсипу меъёрҳои ахлоқӣ, таҳсилоти пайваставу мунтазам ва салоҳиятҳои маънавию ахлоқии умумибашарию татбиқ намудан;

– **тақвият бахшидани ахлоқ** – дар асоси майлу хоҳиш ва риояи анъанаҳои маънавии миллӣ, набарди муносибати ботинии шахсият (аз рӯйи вичдон);

– **коркарди асосҳои ахлоқ** – дарки зарурати донишомӯзӣ оид ба зарурати кирдори мушаххас, ки тибқи андешаҳо дар бораи некӣ ва бадӣ дар ҷомеа қабул шудааст;

– **шаклгирии асосҳои худшиносии ахлоқӣ (вичдон)** – истеъдоди хонандаи хурдсол барои инкишоф додани ўҳдадорӣҳои ахлоқӣ, худдорӣ аз ҷиҳати ахлоқӣ, серталаб будан нисбат ба иҷрои меъёрҳои ахлоқӣ, баҳогузориҳои маънавӣ ба рафтори хеш ва одамони дигар;

– қабул намудани арзишҳои асосӣ, анъанаҳои миллӣ ва этникӣ аз ҷониби хонандагон;

– тақвияти ҳисси эҳсосоти эстетикӣ-зебоипарастӣ ва эҳтиёҷ, арзиш;

– инкишофи асосҳои шахсияти шахрвандии хонандагони хурдсол;

– масъулиятшиносӣ, эътимоду эътиқод дар назди Ватан;

– бавучудоии ҳамбастагии шахрвандиву ҳисси ватандӯстӣ;

– инкишофи маҳорату малакаҳои ташкилу татбиқи ҳамкорӣ бо омӯзгорон, ҳамсолон, волидону калонсолон дар ҳалли муаммоҳои муҳим;

– рушди муносибати дуруст дар байни аъзоёни оила ҳамчун асос ва пойдевори ҷомеаи тоҷик;

– муносибати эҳтиромона бо волидон, муносибати бошууруна, ғамхорӣ нисбат ба калонсолону кўдакони хурдсол ва усули ташаккули он.

Функсияҳои маҷмӯии парваридану шаклдиҳии шахсият / фардияти иҷтимоъпазирандаи толибимон бояд тавассути ба инобатгирии вазъи фазои миллӣ, вежагиҳои созмондиҳии маҷрои тадрису парвариш, талаботи хонандагону волидони онҳоро метавонанд муассисаҳои таълимӣ муайян созанд.

Фаъолияти беруназсинфӣ қисми муҳим, ҷудонашавандаи раванди таҳсили хонандагони синни хурди мактабӣ мебошад. Имрӯзҳо асосан бо хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар вақти фориғ аз дарс ҷиҳати қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти мактаббачагон ба фароғати пурмазмун, иштироки онҳо дар фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ, иттиҳодияву ташкилоти ҷамъиятии бачагон фаъолияти беруназсинфӣ ташкил ва роҳандозӣ карда мешавад.

Мақсади фаъолияти беруназсинфӣ: инкишофи шавқу рағбат, тамоюлҳои инфироӣ, қобилияти хонандагон, аз ҷониби онҳо андӯштани таҷрибаи шахсии иҷтимоӣ фарҳангӣ ҳангоми фориғ аз дарс.

Вазифаҳои асосии ташкили фаъолияти беруназсинфӣ инҳоянд:

- ошкорсозии шавқу рағбат, қобилият, имконияти хонандагон ба навъҳои гуногуни фаъолият;
- ёрӣ расонидан дар ҷустуҷӯи ман»; «худ»;
- фароҳам овардани шароит барои инкишофи фардии кӯдак дар соҳаи интиҳобшудаи фаъолияти беруназдарсӣ;
- инкишоф додани таҷрибаи фаъолияти эҷодкорӣ;
- инкишоф додани таҷрибаи муоширати ғайрирасмӣ, таъсири мутақобил, ҳамкорӣ;
- густариш додани доираи муошират бо ҷотсиум;
- тарбияи фарҳанги фаъолияти фароғатии таълимгирандагон.

Принсипҳои асосии ташкили фаъолияти беруназсинфӣ:

- мувофиқат ба хусусиятҳои синнусолии таълимгирандагон;
- идомаи фаъолияти таълимӣ тавассути технологияҳои муосири таълим;
- таъа ба анъанаҳо ва таҷрибаи мусбати ташкили фаъолияти беруназсинфӣ;

– интиҳоби озодона дар заминаи шавқу рағбат ва тамоюлҳои шахсии кӯдак;

– ба назар гирифтани эҳтиёҷоти маърифатии хонандагон ва дархости иҷтимоии волидайн;

– риояи давомнокӣ ва ояндадории таълим.

Барномаҳои фаъолияти беруназсинфӣ ба ташаккули шахсияти кӯдак бо воситаҳои санъат, эҷодиёт, варзиш равона гардидаанд. Зимни ташкили фаъолияти беруназсинфӣ (минбаъд – ФБ) бо роҳнамоии ҳуҷҷатҳои дахлдори меъёрий амал бояд кард. Байни онҳо:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф».
2. Стандарти давлатии таҳсилоти ибтидоӣ.
3. Консепсияи навсозии таҳсилоти иловагии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
4. Тавсияҳои методӣ оид ба рушди таҳсилоти иловагии бачагон дар муассисаҳои таълимӣ.
5. Дастурҳои вазифавии ҷонишини директор оид ба корҳои тарбиявӣ, педагог-ташкилотчӣ, роҳбари синф, педагоги таҳсилоти иловагӣ.
6. Талаботи санитарӣ - гигиенӣ нисбат ба муассисаҳои таълимӣ.

Ҳангоми тарҳрезии нақшаи фаъолияти беруназсинфӣ пешниҳодҳои коллективи педагогии мактаб, инчунин махсусият ва самтгирии муассисаи таълимӣ ба назар гирифта мешаванд.

Амсилаи фаъолияти беруназтаълимӣ барои беҳтаргардонии тамоми захираҳои дохилии муассисаи таълимӣ нигаронида шуда, пешбинӣ менамояд, ки дар татбиқи он кормандони педагогӣ иштирок мекунанд: роҳбарони синфҳо, педагог-ташкилотчӣ, педагог-психолог, педагогҳои таҳсилоти иловагӣ, китобдор, роҳбари осорхонаи мактаб.

– Роҳбари синф нақши ҳамоҳангсозро иҷро мекунад:

– бо ҳайати таълимию ёридиҳандаи муассисаи таълимӣ таъсироти мутақобилро ба роҳ меонад;

– барои инкишофи неруи мусбии шахсияти хонанда дар доираи фаъолияти коллектив раванди таълимии махсусро дар синф омода месозад, ки кулай ва муфид мебошад;

– системаи муносибатҳоро тавассути намудҳои гуногуни фаъолияти тарбиявии аҳли синф, аз ҷумла, бо кумаки мақомоти худидоракуни омода месозад;

– фаъолияти эҷодии хонандагонро, ки фаъолияти асосии иҷтимоӣ мебошад, роҳандозӣ менамояд.

Махсусияти фаъолияти беруназсинфӣ, ки дар шароити муассисаи таҳсилоти умумӣ кӯдак барои ҳамроҳшавӣ ба машғулиятҳо аз рӯйи тамоюл, донишдони воситаи нави фаъолият – фаъолият бидуни баҳогирӣ имконият пайдо мекунад, ки ноилшавиро барои комёбӣ ва ба туфайли он қобилияти кӯдакро новобаста аз пешрафти он ба фанҳои ҳатмии таълимӣ таъмин менамояд. Дар навбати аввал, ин ноилшавӣ ба натиҷаҳои шахсӣ ва фарофатнии (метапредметӣ) мебошад. Ин махсусияти фаъолияти берун аз дарсиро низ таъйин мекунад, ки дар рафти он таълимгиранда бояд на танҳо донишро фаро гирад, балки амалкунӣ, ҳискуни, қабул кардани қарорҳоро омӯзад. Мундариҷаи машғулият ба амалисозии шаклҳои гуногун, мисли экскурсияҳо, сексияҳо, маҳфилҳо, конференсияҳои илмӣ амалӣ, олимпиадаҳо, озмунҳо, концертҳо, мусобиқаҳо, лоиҳаҳо, амалҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ ва ғайра равона карда мешавад.

Машғулият дар мувофиқат бо барномаи тасдиқшуда, ҷадвали соатҳои нақшаи фаъолияти беруназдарсӣ гузаронида мешаванд.

Фаъолияти беруназдарсӣ ба таълимгирандагон имконияти интихоби доираи васеи машғулиятҳоро фароҳам меорад, ки ба инкишофи шахсияти мактаббача аз рӯйи самтҳо: маънавия ахлоқӣ, варзишию солимгардонӣ, умумифарҳангӣ, умумизехнӣ, иҷтимоӣ нигаронида шудаанд.

Самти маънавия ахлоқӣ – яке аз муҳимтарину асоситарни равияҳо буда, ба инкишофи самтгириҳои арзишнок, шинос шудан бо арзишҳои умумиинсонии фарҳанги ҷаҳонӣ, арзишҳои маънавии фарҳанги ватанӣ,

арзишҳои ахлоқию этникии халқи гуногунмиллати Тоҷикистон ва халқҳои дигари кишварҳои дунё асос ёфтааст.

Дар ин самт масалан, дар гимназияи №4 шаҳри Хучанд кори дақиқ ба роҳ монда шуда, шаклҳои фаъолият низ гуногунанд: экскурсияҳо дар ҷойҳои таърихӣ зодгоҳ, кори маҳфилҳои самташон кишваршиносӣ «Кишваре, ки дар он зиндагӣ мекунӣ», «Алифбои кишваршинос», ташкили соатҳои тарбиявии мундариҷаашон ҳуқуқӣ, шаҳрвандию ватандӯстӣ, «Дарсҳои мардонагӣ», намоишҳои сафкашӣ ва сурудхонӣ, вохӯриҳо бо собиқадорон, озмунҳои нattoқон, чорабиниҳо дар доираи «Поси хотир», ҷамъомадҳо, саҳмияҳо, шомҳои вохӯрӣ бо одамони касбу корашон ғайримуқаррарӣ. Барои пайгирии ин кор, натиҷаҳои бехтарини коллективу синфҳо дар рӯзномаи умумимактабӣ иттилооти ҷолибро нашр мекунанд.

Самти варзишию солимгардонӣ.

Вазифаҳои асосӣ:

- ташаккули тарзи солиму бехатарии зиндагӣ;
- истифодаи режимҳои бехтарини ҳаракат барои бачагон бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ, психологӣ ва ғ.;
- инкишофи эҳтиёҷ барои машғулшавӣ бо тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш.

Самти варзишию солимгардонӣ тариқи ташкили рӯзҳои Саломатӣ, бозиҳои серҳаракат, «Стартҳои хушҳолона», бозиҳои Олимпии хурд дар доираи лагери тобистонаи солимгардонӣ, кори маҳфил ва клуби «Шоҳмот», иштирок дар фестивали «Қаҳрамонон намемиранд», озмунҳои сатҳи шаҳрӣ, фестивали «Гӯштини миллӣ», соатҳои тарбиявӣ ва суҳбатҳо, викторинаҳо, баромадҳои гурӯҳҳои ташвиқотӣ оид ба ҳифзи саломатӣ, пешгирии осебгирии роҳу нақлиётии бачагон, вохӯрӣ бо кормандони тиб, татбиқи барномаҳои пешгирӣ амалӣ мегардад.

Самти умумифарҳангӣ ба нияту мақсадҳои зайл:

- шаклдиҳии тамоилоти арзишпазиронаи барои башарият умумӣ;
- шаклдиҳии мавқеъпазирии фаъолмандона дар зиндагӣ;
- поягузори маданиятнокии этникӣ.

Кори беруназдарсӣ – имконияти хуб барои ташкили муносибатҳои байнишахсӣ дар синф мебошад. Дар раванди фаъолияти гуногунҷанбаи беруназдарсӣ инкишофи шавқу рағбатҳои умумифарҳангии мактаббачагонро таъмин метавон кард.

Самти умумифарҳангӣ доираи васеи навъҳои фаъолиятро дарбар мегирад. Кори маҳфилҳои «Театри мо», «Фарҳанги миллии мо», студияи «Устохонаи рассомони ҷавон», ташкили экскурсияҳо, намоишҳои расмҳои бачагон, маснуот ва корҳои эҷодӣ, машғулияти маҳфили бадеии «Шаҳрак», навохтани асбобҳои мусиқӣ, гузаронидани соатҳои тарбиявии мундариҷаашон бадеию эстетикӣ, озмунҳои эҷодиёти «Шашмақом», иштирок дар фаъолияти консерти, озмунҳо ва фестивалҳои гуногуни сатҳи ноҳиявӣ, шаҳрӣ, ҷумҳуриявӣ.

Маҳз кори беруназсинфӣ барои бачагон имконияти воқеии бо санъат васеъ шинос шуданро фароҳам меорад.

Самти умумизеҳнӣ. Вазифаҳои асосии ин самт инҳоянд:

- ташаккули малакаҳои меҳнати илмию зеҳнӣ;
- инкишофи фарҳанги тафаккури мантиқӣ ва алгоритмӣ, таҳайюл;
- ташаккули таҷрибаи ибтидоии фаъолияти амалию дигаргунсозанда;
- фарогирии малакаҳои амалиёти ҳаматарафаи таълимӣ.

Самти умумифарҳангӣ имрӯзҳо дар гимназия ба воситаи кори маҳфилҳои фаннии «Омӯзиши шавқмандона», «Математикаи шавқовар», «Сухани сеҳрнок», «Грамматикаи хушҳолона», «Робототехника», «Витаминҳои зеҳн», ташкил ва иштирок дар бозихо, озмуну олимпиадаҳо, конференсияҳои зеҳнии сатҳи шаҳрӣ, иштирок дар фаъолияти лоиҳавӣ амалӣ карда мешавад. Ба он, ки хонанда чӣ тавр донишхояшро татбиқ карда метавонад, то кадом андоза дар қаринаи густурдаи мактабӣ салоҳиятнок аст, аз худмуайянкунии ояндаи ӯ вобастагӣ дорад. Аз рӯйи натиҷаҳои кор дар ин самт озмунҳо, намоишҳо, ҳимояи лоиҳаҳо ва ғайра баргузор карда мешаванд.

Самти иҷтимоӣ дар мактаби ибтидоӣ мавқеи хеле муҳим дорад. Ба мақсад мувофиқ будани ин самт дар ташаккули донишҳо, самтгириҳои шахсӣ ва меъёрҳои рафтор ифода меёбад, ки ба инкишофи маърифатӣ

эмотсионалии кўдак мусоидат мекунад. Самти иҷтимоӣ ба туфайли кори маҳфилҳои «Психология», «Дунёи ғаёлият», «Нутқ ва фарҳанги муошират», «Лоихасозиро меомӯзам», иштирок дар лоихаву саҳмияҳои иҷтимоӣ аз ҷумла, «Дафтарчаи Дӯстӣ», «Қалби нек», «Мавсими хайрия», «Шаҳри тоза» рушду такмил меёбад. Заминаи ташкили ғаёлияти беруназсинфиро дар доираи самти иҷтимоӣ ҳамчунин ғаёлияти ғоиданоки ҷамъиятӣ: ғаёлияти меҳнатӣ дар қитъаи наздимақтабӣ, иштирок дар шанбегихо, ободкунии гирду атрофи мактаб ташкил медиҳад.

Барои татбиқи ғаёлияти беруназсинфӣ дар гимназия шароити зарурӣ вучуд доранд: мактаби техникаи мусикавӣ, таҷҳизоти бисёррасонаӣ, китобхона, толори хониш, стадион, майдончаҳои бозиро дар ихтиёр дорад. Ҳамчунин, видеотека вучуд дорад, ки аз маҷмӯи дискҳо оид ба соҳаҳои гуногуни донишҳо (варианти электронии энциклопедияи бачагона, энциклопедияи интерактивии «Олами табиат», бозиҳо барои инкишофи хотир ва мантиқ, маҷмӯаҳо барои робототехника, пайваستшавӣ ба шабакаи Интернет) иборат аст.

Аз як тараф, ташкили ғаёлияти беруназсинфӣ барои муассисаҳои таълимӣ ва педагог ғаёлияти нав нест. Ба низоми кори роҳбари синф ҳамеша маҷмӯи чорабиниҳои тарбиявӣ ворид карда мешуд, ки ба амалисозии ин ё он вазифаҳои таълимӣ равона карда шудаанд. Аз тарафи дигар, имрӯз вазифаи асосии омӯзгороне, ки кори беруназсинфиро амалӣ мегардонанд, ташаккули шахсияти таълимгиранда маҳсуб ёфта, шартҳои принципалии худмуайянкунии ӯ дар ин ё он вазъияти иҷтимоӣ фарҳангӣ мебошад.

Барномаҳо дар маҳруки ғаёлиятмандӣ дар доираи берун аз синф се сатҳи интизории натиҷаҳо бояд ноил шаванд:

Сатҳи 1-ум: шаклгирии огоҳии толибилмон хонанда аз ҷиғунагии мавҷудияти сотсиум.

Сатҳи 2-юм: хонанда ба қадри ҳаёти ҷамъиятӣ мерасад.

Сатҳи 3-юм: мактаббача дар ҳаёти ҷамъиятӣ мустақилона амал мекунад.

Ҳамгирии таҳсилоти умумӣ ва иловагӣ, бешубҳа, ба шартҳои муҳими гузариш ба стандарти давлатии таҳсилот табдил шуда истодааст, зеро ба натиҷаи сифатан нава оварда мерасонад. Дар шароити нава имконият фароҳам омадааст, ки таҳсилоти умумӣ ва иловагии бачагон ҷузъҳои баробарҳуқуқ, ҳамдигарро пуррақунанда гардидаанд, ки ҷазои ягонаи таҳсилотро фароҳам оварда метавонанд. Дар ҷунин шароит назди мактабу маориф вазифаҳои сифатан нава гузошта шудаанд: барои мутобиқшавии бомуваффақияти мактаббачагон дар ҷомеа, ошкорсозии имконияти эҷодии онҳо, қобилият ва сифатҳои шахсият, мисли мавқеи ҷаълолаи шахсӣ, ташаббус, худҷаъолият, таҳайюл, ҳувият, яъне тамоми ҷизҳое, ки ба шахсияти инсон мансуб аст, бояд заминаи мусоид фароҳам оварад.

Дар гимназия тӯли солҳои зиёд низомии таҳсилоти иловагӣ (минбаъд – ТИ) бомуваффақият амал мекунад. Дар доираи ТИ гимназия бо як қатор муассисаҳои шахру микроноҳияҳо ҳамкорӣ дорад (Театри тамошобини навра, мактаби мусиқӣ, мактаби варзиши кӯдакону наврагон ва ғ.).

Заминаи ҷаъолияти беруназсинфӣ таълимгирандагонро таҷриба ва анъанаҳои қори тарбиявии беруназсинфӣ ташкил мекунад.

Натиҷаҳои мусбати ФБ (ҷаъолияти беруназсинфӣ) ба ақидаи мо инҳоянд:

- дар синфҳои ибтидоӣ пурра фаро гирифтани бачагон бо ФБ;
- пешниҳоди хизматрасониҳо дар 5 самт;
- вариантокии хизматрасониҳои пешниҳодшуда;
- саҳми педагогҳои таҳсилоти иловагӣ;
- таҷрибаи ҳамкорӣ бо муассисаҳои ТИ;
- комёбиҳо ва дастовардҳои хонандагон.

Натиҷаҳои интизорӣ:

- раванқдиҳии мавқеъпазирии ҷаъолмандона дар толибилмон;
- ҳосилшавии донишу таҷрибаи иҷтимоъпазирона дар толибилмон;
- дар толибилмон шакл додани арзишпазирии макбули сотсиум;
- дар онҳо парваридани эҳтиромкунии таълимгоҳ;

- аз ҷониби таълимгирандагон ба даст овардани таҷрибаи иҷтимоие, ки барои ҳаёт дар ҷомеа зарур аст.

Қайд бояд кард, ки мактаб баъди дарсҳо бояд олами эҷод, макони зоҳир ва ошкор кардани шавку рағбати худ, «ман»- аз ҷониби ҳар як кӯдак гардад. Муҳим он аст, ки кӯдак дар ин ҷо ҳуқуқи интиҳоб пайдо намуда, ҳамчун шахсият худро ифшо мекунад. Ин имкон медиҳад, ки фаъолияти беруназдарсӣ ба фазои мукаммали рушди мавқеи фаъолонаи шахсии хонандагон мубаддал шавад.

«**Тарбия** – низомии муассиру мақсадноку мушаххас ташкилкардашуда доир ба низомии анғезавию арзишии шахсияти кӯдакон буда, яке аз воситаҳои асосии таъмин намудани вазъияти зарурӣ барои фаъолияти иҷтимоишавии хонандагон ба шумор меравад. Ҳадафи асосии тарбия дар замони муосир парваридани субъекти ҷараёни иҷтимоишавӣ – инсонест, ки барои худмуайянкунӣ дар фазои фарҳангӣ, соҳиб шудан ба мавқеи мустақилонаву фаъолона дар ваъияти тезутунди таҷдидшавандаи иҷтимоӣ маҳорат дошта бошад ё дорад» [135,с.52].

Хосияти ваъи имрӯзаи фаъолият дар қаринаи педагогӣ ибтикорот барои шаклдиҳии шахсияти толибилмон дар маҷрои ҷойбадалкунии технологияи иттилоъдиҳандаю тавзеҳкунанда ба фаъолиятпазиранда ва дар маҳруки рушд ҳидояткунанда мебошад. Мубрамшавии ноилгардӣ ба тақвияти маърифатандӯзӣ ва креативнокии толибилмони имрӯза, шаклгирии тавоноии онҳо барои корбурди васоити иттилоотӣ назаррас шуда истодааст. Бартариҳои технологияҳои рушддиҳандаи шахсият / фардияти толибилмони синнашон хурд, дастрасӣ ба фазои рафоҳату ҳолӣ аз низоъ, воқеигардони зарфияти креативии онҳо меҳвари концептуалии маорифро созмон медиҳад. Таҳсилот бояд на маҳруки найли нияти таҷридӣ (абстракт), балки тамоилдошта ба шаклдиҳии шахсияти толибилмон бошад. Ибтикороти марбут бо технологияҳои тамоюлашон шахсиятӣ инкишофи тамоми паҳлӯҳои фардият, озодманишӣ ва креативнокии олибилмон аст.

«Эҳтиёҷ ба шахсиятҳои фаёлу иродашон қавӣ ки соҳиби малакаи созмон додани шахсияту амали хеш мебошанд, ташаббус нишон дода, душворихоро мустакилона бартарафу ислоҳу ҳал карда метавонанд дар шароити муосир зиёд гардида истодааст. Зарурати равона кардани эътибор ба танзими рафтори иҷтимоии кӯдакон дар ҳамин радиф ба миён омадааст» [98, с.73].

Инкишофдиҳӣ дар бачагони 6-7 сола мавқеъпазирии фаёлмандона дар маҷрои иҷтимоӣ масъалаи аввалиндараҷа буда, ибтикор дар ин росто бояд ба пешрафти тамоюлнокии якумхонҳо дар шароити нави иҷтимоӣ тақон диҳад. Иванов Д.И. навиштааст: «Мақсади муҳайё сохтани шароит ҷиҳати ошноӣ пайдо кардани хонандагон ва инкишоф додани тасаввуроту таассурот оид ба қоидаҳои мактаб ё инкишофи иродаву таҳаммул дар иҷрои амал аз оғоз то анҷом аст, ки дар ҷараёни фаёлияти таълимӣ бояд татбиқ карда шавад» [37, с. 182].

Мураккабии маҷмӯи методҳои тадрис дар синфҳои дуҷумла чорум боло меравад. Чунончи, инкишоф додани малакаҳои шифоҳӣ тавассути аносири маданияти гуфтор: формулаҳои асосии одоби гуфтор, ки ба вазъияти нутқ мувофиқанд, фарҳанги муколама, ифодаҳое, ки боодобона изҳор ва ҳимоя кардани нуқтаи назари шахсро ҳангоми баҳс имкон медиҳанд, дар машғулиятҳои фанни забони модарӣ роҳандозӣ карда мешаванд. Машғулиятҳои хониши адабӣ ба шаклгирию равнақи маданияти китобшиносию феҳристшиносӣ, қорбасти беҳтари технологияҳои иртиботӣ / коммуникативӣ низ созгоранд. Нияту ибтикор аз ин машғулият бар замми ин тамоспазирӣ бо ҳамсабақон ва насли калонсол, фаёлмандии иҷтимоӣпазирона, ба инобат гирифтани ақоиди дигарон; аз зовияи назарҳои ҳархела мавриди мулоҳизаронӣ қарор додани ашёву рӯйдодҳо, феноменҳо.

Тамаркузи диққат дар вусъатпазирии огоҳиҳои толибилмони синнашон хурд дар бобати табиат зимни машғулияти «Табиатшиносӣ»: роҷеъ ба объект, рӯйдодҳо, зухуроти ихотақунанда ва алоқамандии онҳо ҳосилкунории донишҳо; тамаркузи нерӯи зеҳнии онҳо ба муҳимияти риояти қоидаҳои

сотсиум: тарзи амалкарду рафтор дар истехсолот, кўча, нақлиёт ва ҳоказо. Ҳамзамон, шиноскунии онҳо бо тадбирҳои кафолатдиҳандаи бехатарӣ дар иртибот бо дигарон ва ашё; имконияти пешгирии падидаҳои номатлубе, ки таъсири манфӣ доранд; зимни ташкили дарс дар табиат ва берун аз он метавон татбиқ намуд. Чигунагии ин гуна машғулият ба ниятҳои равнаки қисми рафторпазирона, қисми мотиватсионӣ шахсиятӣ равона гардидааст.

Тамоми қору фаъолият оид ба фаъолияти иҷтимоишавӣ барои кўдакон аз ҷунин ҷиҳатҳо ёрӣ мерасонад:

- ҳосилкунии тасаввуроти дақиқ оид ба меъёру қоидаҳое, ки дар ҷомеа мавҷуданд; дарки андешаҳои одамони атроф, омӯхтан, эҳсос кардан;
- ошно шудан ва қабули арзишҳои ҷамъиятӣ: зебӣ, некӣ, хушбахтӣ ҳамчун шартҳои муҳими рушди маънавияи ахлоқӣ; огоҳӣ аз арзишнокии бебаҳси падидаҳои зухуроти рӯйи Замин.

Нияти тадрис фақат бо таълими фанҳо маҳдуд нест, балки барои ҳал кардани муаммоҳои хонандагон тавассути фанҳои таълимӣ ва фаъолияти дигари ғайрифанӣ (корҳои беруназсинфӣ) меоянд. Тақдири ояндаи хонандагон барои ҳамин, ба он вобаста мебошад, ки омӯзгорон то кадом андоза нек, хайрхоҳ, бодикқат, дар муошират бо кудакон то кадом дараҷа маҳорат доранд. «Хонандагонро ба иштирокчиёни фаъоли раванди таълим табдил додан, дар онҳо майлу хоҳишу кўшишро барои дастоварду ҳамкориҳо барангехтанро онҳо бояд ба таври амиқ дарк созанд» [76, с. 19].

Яке аз механизмҳои асосии иҷтимоишавии хонандагон муошират ба шумор рафта, он имкон медиҳад, ки бомуваффақият мутобиқшавӣ ба талаботи омӯзгор, барпо намудани якдигарфаҳмӣ бо ҳамсолон, пешгирии пайдоиши ҳислатҳои манфӣ дар ташаккули шахсияти хонандагон дар амал татбиқ карда шаванд. Бинобар ин вазифаи омӯзгорро ба тариқи зайл муайян мекунанд:

- муоинаи бодикқати хусусиятҳои фардии шахсият ва фаъолияти таълимии хонандагон;
- амиқу равшан сохтани воситаҳое, ки дар фаъолияти ӯ дар самти истифодаи маводи таълим бартарият доранд; ифшо сохтани эҳтироми

ҳақиқии ҳамсолон, кўшишу ғайрат барои дарк, пазируфтани аслияти инсон ва ашёҳо, тақвият бахшидани шавқу завқ барои дастоварду комёбихое, ки бидуни он пешравӣ дар таълим, иштиёқмандӣ ба маърифат имкон надорад.

Нуқтаи меҳвари шаклпазирии шахсияти толибилмони зинаи ибтидоии таҳсил сенситивнокии он буда, системаи асаби онҳо бо сабаби ҳассосият ба мутаассиршавӣ аз тадбирҳои педагогӣ омода аст. Матлуб аст, ки маҷрои зикршуда бар пояи ормонҳои инсонпарварӣ сураат гирад, он гоҳ зарфияту иқтидори фардии толибилмон падидор хоҳад гардид.

Муҳтавои машғулияти аз вақти дарс берунро дар ду самт: а) муайянкунии доираи масоили умдаи муҳтавои барномаи тадрису таълим; б) мусоидат ба шаклпазирию равнақи лаёқатмандии бачагон дар ростои ҷустуҷӯҳои илмӣ мулоҳизаронӣ бояд кард.

«Тарбияи шахсияти ҳаматарафа инкишофёфтаи кўдакони синфҳои ибтидоӣ мақсади асосии ташкил ва гузаронидани корҳои беруназсинфӣ ба шумор меравад» [22, с.63].

Мустақилияти корбариро дар толибилмон тавассути шакли анвои берун аз синф татбиқшавандаи машғулиятҳо метавон ривож дод, дар ин росто созгории он ба шаклдиҳии шахсият ва натиҷаҳои интизорию маҳсулноки иртибот дорад [1, с. 76].

Воситаҳои зерини инкишофи мустақилияти хонандагонро пешниҳод метавон кард, ки қабл аз ҳама, ба онҳо имконияти иҷрои корҳои мустақилонаро бештар фароҳам меорад, яъне зимнан ба онҳо бештар бовар карданро имкон медиҳад. Барои ноил шудан ба мақсад кўшиши мустақил буданро ангезиш додан мувофиқи мақсад мебошад. Вазъияти иҷтимоию психологиеро барои рушди хусусияти мазкури кудакон фароҳам овардан лозим аст, ки дар ин замина ба кўдакон кори масъулиятноке супорида мешавад ва ҳангоми иҷрои он онҳо аз тарафи кудакони дигар ҳамчун пешсаф шинохта мешаванд ва баробари ин дар сафи роҳбарӣ қарор гирифтанишон имконпазир

мегардад. Шаклҳои гурӯҳии таълим ва меҳнат барои татбиқи ин амал шароити хубро фароҳам оварда, барои татбиқ шуданаш имкон медиҳад.

Омӯзгор барои фаҳмиши мактаббачагон оид ба нақши ҷаёлонаи инсон бо истифодаи воситаҳои гуногун (сухбат, ташкили бозиҳо, иҷрои супоришҳои гуногун) фазои мусоидро муҳайё сохта метавонад. Ҳамзамон, истифодаи воситаҳои зикршуда барои самаранок шудани сатҳи мустақилиятнокӣ, инкишофи малакаи эҷодкории хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва муаффақияти таълимии онҳо мусоидат мекунад.

Мақсади корҳои беруназсинфӣ ҳамчун қисми таркибии кори таълиму тарбия дар мактаб аз ҷониби хонандагони худсол тақмил додани мустақилнокиву ҷаёлноки барои афзун шудани сатҳи таҳсилу таълим, инкишофи истеъдод, тавсеа бахшидани нуқтаи назар ва амиқ гардонидани дониш, тақмил бахшидани малакаву маҳорати ҷоиданок мебошад.

Аслан, бо назардошти хусусиятҳои синнусолии мактаббачагон корҳои беруназсинфиро тарҳрезӣ мекунанд ва мегузаронанд. Анҷомдиҳии амали мунтахаби мавод барои тадрис дар маҷрои корҳои берун аз синф иҷрошаванда бояд ба нуқтаҳои зайл таъя намояд: суҳбатҳои ҳамроҳ бо маводи намоишию тасвирӣ, нақлҳои ҷолиб, сайру саёҳат (виртуалӣ) ва мушоҳидаҳо, бозиҳо дар мавзӯҳои интихобшуда ва монанди инҳо бояд мавриди истифода қарор дода шаванд. Корҳои беруназсинфӣ вобаста ба шароити имконияти муассисаи таълимӣ, тамоюли шавқу рағбати хонандагон ва сатҳи омодагии омӯзгор шаклҳои гуногун дорад: ҷаёлияти ҳамҷоя ё гуруҳӣ, ки шумораи бештари хонандагонро фаро мегирад; кори гурӯҳӣ; корҳои инфиродӣ бо хонандагони алоҳида ва монанди инҳо. Тамоми шаклу анвои корбарии зикрнамуда метавонанд объекти татбиқнамоӣ аз тарафи таълимдиҳандагон дар маҷрои аз ҷониби толибилмон дарккунии ҷойгоҳи мавзӯпазирии ҷаёломандонаи фард дар сотсиум гардида бошанд.

Чунин дараҷанокии натиҷаҳои чунин равандро пешниҳод кардан мумкин аст:

1) **Дарачаи нахустини натиҷа** – фаҳмиши амиқи ибтидоии воқеияти иҷтимоиву ҳаёти ҳамагӯза, аз бар кардани донишҳои иҷтимоӣ (онд ба низоми ҷомеа, мукаммолоти иҷтимоӣ, сабаки рафтори аз ҷониби ҷомеа қабул ё қабулношуда ва ғ.) мебошад. Муоширати хонандагон бо омӯзгорон ҳамчун интиқолдиҳандагони асосии донишҳои мусбӣи иҷтимоӣ ва таҷрибаи ҳамагӯза барои соҳиб шудан ба натиҷаҳои ин сатҳ имконияти хуб фароҳам меорад.

2) **Сатҳи дуҷуми натиҷа муносибати мусбат нисбати принципҳои асосии ҷомеа ва аз худ кардани таҷриба** (Ватан, инсоният, оила, сулҳ, дониш, табиат, меҳнат, фарҳанг), дар маҷмӯъ муносибати арзишманд нисбати воқеияти иҷтимоӣ мебошад. Ҳамкориҳои мутақобилаи хонандагон дар синф ва мактаб барои ноил шудан ба ин сатҳи натиҷаҳо аҳаммияти калон пайдо мекунад. Кӯдакон аввалин тасдиқи амалии донишҳои иҷтимоии ғирифташонро маҳз дар чунин муҳити наздики иҷтимоӣ ҳосил мекунанд (ё намекунанд) ва ба арҷгузориҳои (ё рад кардан) онҳо оғоз мебахшанд.

3) **Азхудсозии таҷриба дар фаъолияти мустақилонаи иҷтимоӣ сатҳи сеҷуми натиҷа маҳсуб меёбад.** Наврасон танҳо дар ҷараёни амалҳои мустақилонаи иҷтимоӣ, дар ҷомеаи фароҳ ва берун аз муҳити мактаб, дар байни одамони дигар, ки аксарият ношиносанду бо онҳо муносибати хуб надоранд, на танҳо чӣ гуна шахси фаъол шуданро ёд мегиранд, балки воқеан ба шахси фаъоли иҷтимоӣ мубаддал мешаванд.

Ҳангоми ташкили раванди ин фаъолият риоя кардани принципҳои зерин барои бомуваффақият гузаштани иҷтимоишавии хонандагон ногузир мебошанд:

- мазмуни гуманистии таълиму тарбия, ба муносибатҳои субъект – субъектии омӯзгору хонанда гузаштан;
- нисбати хонандагон муносибати хайрхоҳонаву эҳтиромона, ҳамчун субъекти рушд;
- воқеиву табиӣ будани ҷараёни таълиму тарбия бо назаргирии сифатҳои фитрии кӯдакон, ҳосияти фардӣ, биологию физиологӣ ва равонии онҳо, ҳамчун ҷузъи беназир ва такрорнопазири табиат шинохта шудани онҳо;

– мувофиқати фарҳангӣ – рушди шахсият дар ҳудуди фарҳанги миллӣ, фарҳанги муошират бо табиат, бо оила ҳамчун «унсур» -и фарҳанг, фаҳмиши амиқи фазилати фарҳанги миллӣ бо воситаи омӯзиши таърих ва фарҳанги миллӣ;

– самарабахш гардонидани ҳамкориҳои иҷтимоӣ, таълиқӣ фаъолият дар низоми маорифи шакли гурӯҳҳои намудашон мухталиф;

– мутамарказии таълими ба рушди салоҳияти иҷтимоӣ фарҳангии шахс нигаронидашуда, кўмак кардан барои аз худ намудани таҷрибаи иҷтимоӣ фарҳангӣ ва худмуайянкунии озод дар муҳити иҷтимоӣ ба хонандагон;

– принсипи рӯйдод ё воқеанигорӣ – ба фаъолияти кўдакон дохил намудани падидаҳои аз ҷиҳати эмотсионалӣ ба фаъолияти кўдак бою рангин, инкишоф додани истеъдоди эҷодӣ ва иштирокчиҳои воқеии раванди ҷунун воқеаҳо гардидани хонандагон.

–

Хулосаи боби дуюм

Махсусияти фаъолияти беруназсинфӣ, ки дар шароити муассисаи таҳсилоти умумӣ кўдак барои ҳамроҳшавӣ ба машғулиятҳо аз рӯйи тамоюл, донишдони воситаи нави фаъолият – фаъолият бидуни баҳогирӣ имконият пайдо мекунад, ки ноилшавиро ба комёбӣ ба туфайли он қобилияти кўдакро новобаста ба пешрафт аз рӯйи фанҳои ҳатмии таълимӣ таъмин менамояд. Дар навбати аввал, ин ноилшавӣ ба натиҷаҳои шахсӣ ва фарофатнӣ (метапредметӣ) мебошад. Ин махсусияти фаъолияти берун аз дарсиро низ таъйин мекунад, ки дар рафти он таълимгиранда бояд на танҳо донишро фаро гирад, балки амалкунӣ, ҳискуноӣ, қабул кардани қарорҳо омӯзад. Мундариҷаи машғулият ба амалисозии шаклҳои гуногун, мисли экскурсияҳо, сексияҳо, маҳфилҳо, конференсияҳои илмӣ амалӣ, олимпиадаҳо, озмунҳо, концертҳо, мусобиқаҳо, лоиҳаҳо, амалҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ ва ғайра равона карда мешавад.

Чунин воситаҳои инкишофи мустақилияти бачагонро пешниҳод метавон кард. Пеш аз ҳама, ба кӯдак имконият бояд дод, ки корҳои бештарро мустақилона иҷро намояд, зимнан ба ӯ бояд зиёдтар эътимод кард. Кӯшиши мустақил буданро ангезиш додан зарур аст. Барои инкишофи ин сифати кудакон чунин вазъияти иҷтимоию психологие лозим аст, ки зимни он ба кӯдак ягон кори масъулиятнок супорида мешавад ва ҳангоми иҷрои он ӯ барои бачагони дигар ҳамчун хонандаи пешбар қарор мегирад. Барои татбиқи ин кор шаклҳои гурӯҳии таълим ва меҳнат шароити хубро фароҳам меоранд.

Мавқеи фаъоли шахсият, ташаккул ва рушди он дар фазои таълимӣ чараёни мураккаб ва бисёрҷабҳа буда, зеро таъсири мачмуи шарту омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, равонӣ, фарҳангӣ ва барқароркунӣ амалӣ мегардад. Раванди мазкур барои ташаккул ва инкишофи қобилият, ҷаҳонбинӣ, мустақилият ва масъулиятшиносии толибилмон аҳаммияти махсус дорад.

1. Шартҳои ташаккули мавқеи фаъоли шахсият:

а) Шароити равонӣ-педагогӣ:

1. Муҳити солими равонӣ дар мактаб ё донишгоҳ.
2. Муносибати эҳтиромона ва ҳавасмандкунандаи омӯзгорон.
3. Озодии баён ва имкони ибрози фикрҳои шахсӣ.

б) Шароити иҷтимоӣ:

1. Муносибати гурӯҳӣ ва ҳамкорӣ байни донишомӯзон.
2. Иштирок дар чорабиниҳо ва лоиҳаҳои ҷамъиятӣ.
3. Дастгирии волидайн ва ҷомеа дар тарбия ва омӯзиш.

в) Шароити таълимӣ ва ташкилӣ:

1. Барномаҳои таълимии инноватсионӣ ва фаъолиятҳои амалӣ.
2. Дастрасӣ ба технология ва иттилооти муосир.
3. Роҳандозии усулҳои фаъоли таълим (мубоҳиса, баҳс, презентатсия ва ғ.).

2. Омилҳои таъсиррасон ба мавқеи фаъол

а) Омили шахсӣ:

1. Истеъдод ва қобилияти шахсият.
2. Ҳавас ва ангезаи дохилӣ ба донишандӯзӣ.

3. Худшиносӣ ва худбаҳодихӣ.

б) Омили иҷтимоӣ:

1. Муҳити оилавӣ ва арзишҳои он.
2. Таъсири гурӯҳи ҳамсолон.
3. Мавқеи иҷтимоии шахс дар муҳити таълимӣ.

в) Омили фарҳангӣ ва ахлоқӣ:

1. Меъёрҳои ахлоқии ҷомеа.
2. Арзишҳои миллӣ ва фарҳанги таърихӣ халқ.
3. Дастгирии муҳити ахлоқӣ дар муассисаи таълимӣ.

г) Омили педагогӣ:

1. Маҳорати касбии омӯзгор.
2. Сабку услуби роҳбарӣ ва муносибат бо хонандагон.
3. Ҳавасмандсозӣ ва фароҳам овардани шароити рушд.

Ҳамин гуна, омӯзгор барои ташаккул додани фаҳмиши амиқи хонандагон оид ба нақши ҷаёлонаи инсон дар ҷомеа бо истифода аз воситаҳои гуногун вазъу шароити матлубро бояд матраҳ карда тавонад. Ҳамзамон, ин барои баланд шудану тақмили сатҳи мустақилноқӣ, пешравӣ, инкишофи имконияти эҷодии хонандагони синни хурди мактабӣ бояд шароити мусоид фароҳам орад.

Шаклгирии мавқеъпазирии ҷаёломандонаи шахсияти толибилмони синни хурд бо вақти дарсӣ маҳдуд нашуда, ҳамчунин бо вазоиту равиши педагогии созгори замони имрӯза, ҷазои ба солимии руҳӣ мувофиқ, корҳои беруназсинфӣ амалӣ мегардад. Корҳои беруназсинфӣ ҳамчун василаи муҳими рушд имкон медиҳанд, ки хонандагони хурдсол аз доираи танги таълимии расмӣ берун рафта, қобилиятҳои иҷтимоӣ, эҷодӣ ва шахсии худро ҷаёлона инкишоф диҳанд. Омӯзгору падару модар бояд бо ҳамкории зич барои фароҳам овардани чунин муҳити самарабахш талош намоянд.

БОБИ 3. ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ МАВҚЕИ ФАЪОЛИ ШАХСИЯТИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

3.1. Худбаҳодиҳӣ ҳамчун сифати арзишманди ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагон

Яке аз масъалаҳои калидии ташаккули шахсияти хонандагони хурдсол муаммои пайдоиш ва инкишофи худбаҳодиҳӣ ва чузъи зарурии инкишофи худшиносӣ, яъне худогоҳиву худшиносии шахс, нерӯи ҷисмонӣ, истеъдоди равонӣ, фаъолият, мақсаду маром ва арзишмандии рафтор, муносибат бо атрофиён, одамони калонсол ва худи шахс маҳсуб меёбад. Худбаҳодиҳӣ нисбат ба шахсият - ба имконият, неруи ҷисмониву равонӣ, хислат ва табъу ҳолат муносибати муайяноро тақозо дорад. Дар адабиёти психологӣ оид ба худбаҳодиҳиву таърифи он, ки онро муаллифони гуногун таъкид кардаанд, инчунин бо ҷанбаҳои асосии ташаккули он шинос шудан мумкин аст.

Ба ақидаи Е.И. Казакова таҳти мафҳуми: «худбаҳодиҳӣ муносибати шахсро ба худ дар назар дорад, ки тадриҷан моҳияти одатро пайдо менамояд. Он метавонад худро ҳамчун розигӣ ё норозигӣ зоҳир гашта, эътиқоди шахсро ба аҳамият ва арзишмандии худ муайян намояд» [32, с. 64].

Дар акси ҳол, тавре ки В.А. Сластенина таъкид мекунад: «худбаҳодиҳӣ – ин афкори шахсӣ дар бораи арзиши худ аст» .

В.А. Сластенина мафҳуми худбаҳодиҳиро низ тақрибан ба ҳамин монанд муайян мекунад: «Барои ӯ ин муносибати манфӣ ё мусбате мебошад, ки ба объекти махсусе, ки «Ман» ном дорад, нигаронида шудааст» [129, с. 469].

Ба андешаи Е.В. Сергеева: «Худбаҳодиҳии шахсӣ чузъи зарурии инкишофи худшиносӣ, яъне худро дарк намудани шахс, баҳо додани нерӯи ҷисмонӣ, қобилиятҳои зеҳнӣ, кирдор, нияту маром ва ҳадафҳои рафтори худ, муносибати ӯ нисбат ба атрофиён, ба одамони дигар ва худ мебошад. Худбаҳодиҳӣ муносибати муайяноро ба худ: нисбат ба хислатҳо ва ҳолатҳо, имконият, нерӯи ҷисмонӣ ва равониро дар назар дорад» [93, С. 5-10].

Ба гуфтаи Е.В. Чеснокова: «Худбаҳодихӣ ба пайванди асосии худтанзимкунии озод мансуб буда, падидаи аз ҷиҳати психофизиологӣ мураккаб буда, барои муайян кардани самт ва сатҳи фаъолнокии шахс, муносибати ӯ нисбат ба олам ва инсон дар маҷмӯъ, аз ҷумла нисбати худ масъул аст. Худбаҳодихӣ метавонад ба робитаҳо ва муносибатҳои сершумору гуногун дар тамоми равандҳои рӯҳии шахсият ворид карда шуда, ҳамчун яке аз омилҳои муҳими ҳама гуна шакл ва намудҳои фаъолияти муоширати он амал намояд. Аллакай дар давраи кӯдакии барвақт дар кӯдак малакаи худбаҳодихӣ инкишоф меёбад ва дар тӯли ҳаёти инсон ин малака инкишофу такмил меёбад» [148, с. 220].

Ба андешаи Р.С. Немов: «Худбаҳодихӣ имкон медиҳад, ки устувории шахсият новобаста аз тағйирёбии вазъият ҳифз шавад ва ба ин васила имкон медиҳад, ки дар ҳама вазъият шахсият дар фардияти худ боқӣ монад. Муайян кардани сатҳи худбаҳодихӣ шахс хеле муҳим аст, зеро ин имкон медиҳад, ки бо ӯ муносибатҳои муайяне барқарор карда шаванд, ки одамон дар тӯли ҳаёти худ ногузир ба он ворид мешаванд» [94, с. 120].

Ба андешаи Г.В. Бороздина: «Худбаҳодихӣ – ин аз ҷониби шахс муайян кардани малакаҳо, кирдорҳо, хислатҳо, ангезаҳо ва ҳадафҳои рафтори худ, дарк намудани онҳо, муносибати баҳодихӣ доштан нисбати онҳо мебошад. Дар ташаккули шахсият малакаи баҳодихӣ нерӯву имкониятҳо, саъю кӯшиш, қиёс кардани онҳо бо вазъият ва шароити беруна, талаботи муҳити атроф, малакаи мустақилона гузоштани ин ё он мақсад дар назди худ аҳамияти калон дорад» [20, с. 477].

Х.Д. Дамаданова дар асарҳои худ исбот мекунад, ки: «Худбаҳодихӣ вазифаҳои танзимкунанда ва ҳифзкунандаро иҷро карда, ба рафтор, фаъолияти инкишофи шахсият, муносибати ӯ бо шахсони дигар таъсири худро мерасонад. Бо инъикоси дараҷаи қаноатмандӣ ё норозигӣ аз худ, сатҳи эҳтироми шахсияти худ худбаҳодихӣ барои дарки муваффақият ва ноқомии худ, расидан ба ҳадафҳои дараҷаи муайян, яъне сатҳи ҷазбмандии инсон замина фароҳам меорад. Вазифаи ҳифозатии худбаҳодихӣ устувории нисбӣ ва мустақилияти

шахсро таъмин менамояд, аммо метавонад ба таҳриф шудани маълумотҳои таҷриба расонаду бо ин роҳ ба инкишоф таъсири манфӣ расонад» [28, с.112].

Мухаққиқон Б. Ананев [7, с. 197], В.С. Мухина [92, с. 456], чунин вазифаҳои худбаҳодиҳии шахсро таъкид мекунанд, ки дар байни онҳо:

- 1) «танзимкунанда – имконияти танзими рафтор ва ҷаъолияти худ, ки бо ёрии он интиҳоби шахсӣ амалӣ мешавад;
- 2) ҳифозатӣ – имконияти устувор ва мустақил нигоҳ доштани шахсияти худ;
- 3) инкишофдиҳанда – имконияти дарки ботинии худ, баҳо додан ба рафтори худ тавассути маншури он, ки дигарон ба ӯ чӣ гуна баҳо медиҳанд;
- 4) эҳсосӣ – имкон медиҳад, ки шахсият ва хислатҳои хоси худ қаноатманд бошад» [7, с. 197; 92, с. 456].

А.Г. Герасимова худбаҳодиҳии шахсро тибқи меъёри мувофиқ будани сатҳи доияҳо тавсиф намуда, таъкид мекунад:

- оқилона;
- аз ҳад баланд баҳододашуда;
- аз ҳад кам баҳододашуда» [144, с. 176-181].

Муаллиф қайд мекунад, ки хусусияти муоширати ӯ бо атрофиён ва инкишофи шахсият дар маҷмуъ аз дараҷаи оқилона будани худбаҳодиҳии шахс вобаста аст. Масалан, ҷаъолнокӣ, заковат, бардамӣ, базлагӯи ва шӯхӣ, муоширати хуб, хоҳиши тамос гирифтани ба шахсе хос мебошанд, ки худбаҳодиҳии оқилона дорад. Чунин шахс дар бозихо бо майл иштирок мекунад ва агар мағлуб шавад, норозигӣ баён намекунад. Ба одамоне, ки худбаҳодиҳии аз ҳад паст доранд, хислатҳои ҷаъолнокии паст, ба ҳама чиз шубҳа қардан, ҳассосияти зиёд ва осебпазирӣ хосанд. Онҳо аз иштирок дар бозихо худдорӣ мекунанд, зеро тарси аз дигарон паст будан ба онҳо ғалаба мекунад ва дар ҳолате, ки иштирок кунанд ҳам, аксар вақт дар мавриди мағлуб шудан андуҳгин мешаванд. Баъзан одамоне, ки ба онҳо дар хонавода баҳои манфӣ дода мешаванд, кӯшиш мекунанд, ки инро дар муоширати берун аз хонавода ҷуброн кунанд. Меҳроҳанд ҳамеша ва дар ҳама ҷо дар мавқеи яқум

бошанд ва агар мағлуб ё ноком шаванд, онро бо эҳсосоти баланд қабул мекунанд.

И.Г. Захарова сабабҳои аз ҳад паст будани худбаҳодиҳии шахсро таъкид карда, қайд менамояд, ки “Сабаби ин метавонад дар тарбияи аз ҳад зиёд саҳтгир, парасторӣ ё ғамхории аз ҳад зиёди волидайн ниҳон бошад, ки аз овони хурдӣ дар шуури инсон барномарезӣ шуда, эҳсоси ба худ додани баҳои пастро ба вучуд меорад. Дар ниҳояти қор он барои паст будани худбаҳодиҳӣ сабаб мешавад. Ҳангоми худбаҳодиҳии аз ҳад баланди инсон ӯ кӯшиш мекунад, ки дар ҳама чиз аз дигарон беҳтар бошад. Аксар вақт аз ӯ чунин суҳанро шунидан мумкин аст: «Ман аз ҳама хубтар (қавитар, зеботар) ҳастам. Ҳамаи шумо бояд маро гӯш кунед» [33, с. 188].

Ӯ даъвои пешво буданро дорад, дар ҳолати ба қадри қофӣ эътироф нашуданаш, ӯ метавонад нисбати онҳое, ки пешбар будан меҷӯянд, ҳашм ва қаҳри худро нишон диҳад.

Ҳамин тариқ, муҳаққиқон намудҳои худбаҳодиҳии худро бо назардошти андозаҳои гуногун фарқ мекунанд. Масалан, аз рӯи дараҷаи устуворӣ (пайдорӣ дар доираи вақт), аз рӯи дараҷаи оқилона будан (дурустӣ, воқеият), тибқи вектори самт. Мутаносибан, аз рӯи дараҷаи устуворӣ намудҳои зерини худбаҳодиҳӣ тасниф карда мешаванд: устувор, вазъиятӣ ва ноустувор. Аз рӯи дараҷаи оқилона будан: оқилона ва ғайриоқилона (аз ҳад зиёд ё кам баҳо додашуда). Тибқи вектори самт: мусбӣ, вазъиятӣ ва манфӣ [33, с. 188].

Худбаҳодиҳии шахсият тибқи тадқиқоти И.Г. Захарова, метавонад фаъолияти инсонро ҳавасманд кунад ё баръакс, ба он фишор оварда, ба нестӣ барад. «Худбаҳодиҳии нокифояи ғайриоқилона сатҳи саъю кӯшишҳои иҷтимоии шахсро паст менамояд, ба инкишоф ёфтани нобоварӣ ба қобилиятҳои худ мусоидат мекунад ва дурнамои зиндагии шахсиятро маҳдуд мегардонад. Ин гуна худбаҳодиҳӣ метавонад бо вайроншавии шадиди эҳсосотӣ, низоъҳои дохилӣ ва ғайра якҷоя зоҳир шавад. Худбаҳодиҳии аз ҳад паст ба ҷомеа ҳам зарар мерасонад, зеро шахс неру ва қобилиятҳои худро комилу пурра дарк намекунад, фидокорона амал намекунад» [33, с. 188].

Новобаста аз вазъиятҳои мухталиф ҳама намуди худбаҳодиҳии шахсият метавонанд зоҳир шаванд: оқилонаи устувор, аз ҳад зиёд баҳои устувор додан, ноустувор дар самти баҳодиҳии аз ҳад зиёд ё пасти ғайриоқилона. Худбаҳодиҳии шахсият дар муносибат ба худ миёнарав аст, таҷрибаи ғаъолият ва муоширатро бо одамони дигар ҳамгирой мекунад. Худбаҳодиҳӣ на танҳо қонун қардани ҳисси қунҷқовӣ аст. Асоси пешбарандаи ин ангезаи худтакмилдиҳӣ, ҳисси солими худпарастӣ, майл ба муваффақият маҳсуб меёбад, зеро ҳаёти инсон – ин муборизаи тӯлонӣ бо ҳудаш мебошад.

Худбаҳодиҳии шахсият имкон медиҳад, ки ҳам «Ман»-и ҳақиқӣ ба назар расаду онро ҳам бо оянда ва ҳам бо гузаштаи худ пайваст намояд. Худбаҳодиҳии шахсият ба шахс имкон медиҳад, ки решаҳову ҷиҳатҳои қавӣ ва заифи худро таҳлил кунад, оиди воқеияти онҳо эътимод дошта бошад ва барои рафтори худ дар вазъиятҳои рӯзмарра амсилаҳои оқилонаро аз худ кунад. Дар заминаи таҳминҳои Л.С. Виготский гуфтан мумкин аст, ки маҳз дар синни ҳафтсолагӣ худбаҳодиҳӣ – муносибати умумӣ, яъне устувор, бидуни вазъият ва ҳамзамон фарқкунандаи кӯдак нисбат ба худ ташаккул меёбад [23, с. 60-97]. Ташаккул ва инкишофи худбаҳодиҳии мусбӣ ба ақидаи Г.В. Бороздина – ин пояест, ки тамоми зиндагии минбаъда дар таҳкурсии он сохта мешавад, бо имкони афзалияти тарзҳои тафаккури манфӣ дар ҳаёти мо, инсон дар худ одати интизор шудани омилҳои манфиро ташаккул медиҳад [23, с. 60-97]. Ҳангоми таҳлили осори илмӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки барои муайян қардани худбаҳодиҳӣ ва ташаккули он фарзияҳои зиёде мавҷуданд, аммо аксари муаллифон ба ин эътиқод доранд, ки худбаҳодиҳӣ як пайванди муҳим дар ташаккул ва инкишофи шахсият мебошад. Дар тадқиқот таҳти мафҳуми «худбаҳогузори» инъикоси дониш дар бораи худ, меъёри қаноатмандӣ аз худ ва дарк қарда мешавад.

Дар синни шаш- ҳафтсолагӣ кӯдак ба давраи нави ҳаёти худ ворид мешавад, яъне ба мактаб меравад. Л.И. Божович қайд мекунад, ки: «Хусусияти ҷойгоҳе, ки кӯдак дар аввали синни мактабии ибтидоӣ ишғол мекунад, аз як ҷониб, бо талаботи объективии ҷомеа ва аз ҷониби дигар, бо ақоиди дар ин ё

он мавзуъ дар чомеа мавҷудбуда оид ба қобилиятҳои синнусолии кӯдак, дар бораи он ки ӯ бояд чӣ гуна бошад муайян мегарданд» [15, с. 352].

В.С. Буянов қайд мекунад: «Дар кӯдакони синни шаш-ҳафтсола сола вобаста ба пешравии инкишофи умумии равонии онҳо, самту таваҷҷуҳ ба омӯхтани чизи нав, ҷойгоҳи нисбатан «калонсол» дар ҳаёт ва иҷрои вазифаи нав, ки на танҳо барои онҳо, балки барои атрофиён муҳим инъикос меёбад» [21, с. 208].

Толибилмони зинаи ибтидоии таълимгоҳ одатан, дар ифшокунии хоҳишу нияти иҷтимоъпазирӣ зимни қаринаи тадрису тарбияи мактабӣ фаъолмандиро падидор месозанд. Зимни мавқеъгирӣ дар маҳруки синнусолии 6-12 солагӣ бисёре аз бачагон бо дигаргуниҳои таъйинкунандаи ҷигунагии идомаи зиндагашон бармехӯранд. Доираи равонасозии диққаташон ба фаъолмандии нафърасонанда ба чомеа вусъатнок гардида, дар қаринаи тамосҳо бо дигарон онҳо тамоили ифодакунии худро дар мавқеи фоил / субъекти зоҳир хоҳанд кард. Дар ин маҳруки пешравии онҳо тобеият ба системаи муқарраргардидаи тадрису тарбия, пайваستшавӣ ба коллективи таълимгоҳ, шиносӣ бо меъёру қавоиди тамос бо шахсони калонсол, ҳатмӣ гардидани иҷрои уҳдадорию вазоиғ тибқи мавқеъпазирии нав хосса мебошанд. Л.Виготский қайд мекунад: «Таълим минтақаи инкишофи наздиктаринро ба вучуд меорад ва он боиси пайдо шудани як қатор равандҳои рушди ботинии кӯдак мегардад, ки дар аввал дар самти ҳамкорӣ бо калонсолон ва ҳамсолон фаъол мешавад, минбаъд бошад ба ҳолати ботинии кӯдак мубаддал мешаванд. Таълим дар синни хурди мактабӣ ба инкишофи муносибатҳои баҳодихӣ, намуди нави фаъолият ва шароиту муҳити нави муошират ки худбаҳодихиро ташаккул медиҳанд мусоидат менамояд» [23, с. 60-97].

Ба ин марҳала раванқпазирии ногузири қолабҳои кирдору амалҳо бояд сурат гирифта бошад. Галкин А.И. зимни мулоҳизаронӣ роҷеъ ба дархостҳои хусусияташон этикӣ навиштааст: «Муносибатҳои баҳодихӣ мураккабтар мешаванд, баҳодихии расмӣ ба дастовардҳо ва ноқомииҳои хонанда, баҳодихии ғайрирасмӣ нисбат ба аксуламалҳои оқилонаи волидайн нисбати ин баҳодихӣ

таъсири эҳсоснок пайдо мешаванд» [26, с. 40-42]. Дар ин росто мавқеъпазирии толибилмони синнашон хурд ба хайси фоил / субъекти фаъолият таҳрик ёфта, таҳкурсию пояҳои созгори созмонёбии иқлими барои ҳамаи онҳо даркории зехният у этикӣ сураи гирифта, зимнан, раванқпазирии малакаи баҳодихӣ ба худ низ барангехта мешавад.

Аз воситаҳои ҷиҳатан иҷтимоии муайяншуда тавассути танзими равонӣ кӯдакон бошуурона истифода мекунад ва майлу хоҳишхояшонро ба меъёрҳои ахлоқӣ мувофику мутобиқ месозанд. Таваҷҷуҳ ба ҷаҳони ботиниашон дар кӯдакон бештар мешавад ва ин бошад имконияти медиҳад, ки раванди иҷтимоишавию худшиносӣ нисбатан амиқтару сахтар бошад.

Мисол В.А. Слестенин оид муаммои мазкур чунин ақида дорад: «муносибат ба худ, ки дар кӯдакон дар раванди муошират бо муҳити иҷтимоӣ шакл мегирад, ба танзим сохтани амалу рафторҳои шахсӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад» [132, с. 223]. Талабот ба рафтор, дониш ва малакаҳои кӯдак дар ин давра бештар мегардад.

Посуху воқунишҳои гуногуни волидайн нисбати баҳодихӣ, инчунин, баҳо додан ба дастоварду нокомиҳои хонандагон низ ба назар мерасанд. Кӯдакон нисбат ба интиҳобашон эътимод надоранд, раванди ҳодисаҳову рафтори ахлоқии худро дар вазъияти муайян пешбинӣ карда наметавонанд, ки боиси гумроҳ шудани онҳо мегардад. Эҳтимол меравад, дар кӯдак симои ноустувори «Ман», баъзан худбаҳодихии аз ҳад паст ва дараҷаи заифии худбаҳодихӣ дар ин маврид пайдо шуданаш мумкин аст. Ҳамзамон, худбаҳодихии хонандагони синни хурди мактабӣ нисбатан тафриқавӣ, инъикоскунанда, воқеӣ ва инчунин умумӣ ҷараён мегирад.

Тибқи даврабандии Д.Б. Элқонин синни хурди мактабӣ, ба категорияи муътадил мансубият дорад. Марҳила ба марҳила аз ҷиҳати миқдорӣ ғанӣ шудани тағйироти инкишоф ба ин синну сол хос аст, ки дар давраи муҳими пас аз он, яъне минбаъд моҳияти ҷузъҳои асосии давраи мазкурро пайдо мекунад. Д.Б. Элқонин қайд мекунад, ки: «вақте кӯдак ба мактаб меояд, тамоми низоми муносибатҳои ӯ бо воқеият бозсозӣ мешавад» [158, С. 243-

285]. Зарурати сохтори нави муносибатҳо бо калонсолон дар мактаб ба миён меояд, зеро шахси калонsole пайдо мешавад, ки ба рушди кўдакон таъсиррасонӣ менамояд.

Л.И. Божович дар хонандаи хурдсол зухуроти зерини нав: «амалҳои озодона, нақшаи дохилии амалҳо, тафаккури назариявӣ рефлексия» -ро муайян кардааст [15, с. 352]. Бинобар ба таъкиди Т.О. Сергеева ҳангоми баррасии таҳаввули шахсият дар синни хурди мактабӣ «ташаққули амалҳои нави шахсии кўдакро дар мавқеи дохилии ӯ эътироф намуд» [93, с. 5-10].

«Ба ташаққули фаъолияти нави шахсии хонандагони синни хурди мактабӣ ба субъекти амал ва муносибат табдил ёфтани онҳо, дарк намудани хеш ба сифати фарди иҷтимоӣ, ки дар мавқеи ботинии онҳо ифода меёбад, дохил намудааст» [15, с. 352].

Осебпазирии баланд, ҳамоҳанг будани равандҳои равоӣ ва афзоиши эҳсоснокии онҳоро олимони соҳа хеле возеҳ таъкид месозанд. З.Р. Сафарова муқаррар менамояд, ки: «Маҳз дар ҳамин синну сол муносибати пурқуввати эҳсосӣ-маънавӣ нисбати падидаҳои ҳаёт, тавлиди донишҳои ахлоқӣ ва ташаққули худбаҳодиҳии кўдак дар ин замина мушоҳида мешавад» [122, с. 221-224].

Вуруд ба маҷрои тадрису тарбияти мактабӣ, ибтикороти нахустини мутобиқатёбӣ ба дархостҳои алоқаманд бо ин мавқеи нав ба зинаҳои шиддатафзои зиндагӣ ва саршор аз гуногуннавьии рӯйдодӣ доништа шудааст. Ба ақидаи Л.С. Виготский: «Дар давраи зикршуда гузариш аз фаъолияти бозӣ тибқи барномаи шахсии худ бараванди таълим тибқи барномаи муқаррарнамудаи калонсолон ва ҷомеа рӯй медиҳад» [23, с. 60-97].

Ташаққули боз як намуди нави муносибатҳои байни онҳо ва калонсолон дар ҳаёти кўдакон ибтидо мегирад. Дар ҳудуди байни синни томактабӣ ва синни хурди мактабӣ навъи нави муносибатҳо ба вуҷуд меоянд ва бевосита ба ташаққули худбаҳодиҳии кўдак дар тамоми давраи минбаъдаи ҳаёташон таъсир мегузоранд. Низомии муносибатҳои иҷтимоӣ (вобаста ба ин «Ман»-и кўдак) дар синни хурди мактабӣ дар марҳилаи ибтидоии он ба се ҷузъи

нисбатан мустақил чудо мешавад: «кўдак-омўзгор, кўдак-волидайн, кўдак-хамсолон. Ғайр аз ин, низоми «кўдак-калонсол» ба ду зернизом тақсим мешавад: «кўдак-омўзгор», «кўдак-волидайн» [23, с. 60-97].

Низоми «кўдак-омўзгор» муайян намудани муносибати байни кўдакону волидайн ва муносибати кўдакро бо хамсолон оғоз мебахшад. Низоми мазкур, тавре ки Б. Ананев [7, с. 197], Л. Божович зикр мекунад: «ба маркази ҳаёти кўдакон табдил ёфта, аз он азхудкунии донишҳои ахлоқӣ (мафҳумҳо, меъёрҳо, тасаввурот, принципҳо) ва худбаҳодиҳӣ вобаста аст, ки аз нуқтаи назари тадқиқоти мо муҳим маҳсуб меёбад. Ҳам аз ҷиҳати мундариҷа ва ҳам аз ҷиҳати «худуд» муҳити иҷтимоии кўдакон босуръат ташаккул меёбад ва ин ҳолат аз ҳонандагонии синнии хурди мактабӣ барои ноил шудан ба ҳамкориҳои бомуваффақияти иҷтимоӣ кўшишу ғайрати зиёдро тақозо менамояд. Шахсият таҷрибаи иҷтимоӣ ва маънавиро тариқи танзим намудани рафтори худ тибқи меъёрҳои ахлоқиву арзишҳои маънавии азхудшуда маҳз дар ҳамин синну сол аз бар мекунад. Ҳонандагони хурдсол бо зарурати интиҳоби меъёрҳои ахлоқӣ, муоширати маънавӣ бо дигарон ва худбаҳодиҳии оқилона ҳар рӯз рӯ ба рӯ мешаванд» [15, с. 352].

Дар ин радиф, кўдакон тибқи меъёрҳои ахлоқӣ на аз он сабаб, ки аз таҳриму маҳдудиятҳои беруна ҳарос доранд, балки аз он сабаб амал мекунад, ки ба таври дигар амал кардан имконнопазир мебошад. Инкишофи худбаҳодиҳӣ, албатта, бидуни сатҳи мувофиқи инкишофи амалҳои зеҳнӣ номумкин мебошад. Кўдакон ғаёлона таҷрибаи ахлоқии шахсиашонро дар синнии хурди мактабӣ меомўзанд, дар чараёни муносибат бо атрофиён ғаёлона ширкат меварзанд ва марҳила ба марҳила ба иштироккунанда, созмондиҳандаи муошират ва офарандаи ғаёлияте табдил меёбанд, ки дар фазои он хусусиятҳои ахлоқии шахсияти ҳудашон ташаккулу рушд меёбанд.

Ба таъбири Т.А. Верёвкина: «Синнии хурди мактабӣ бо пайдоиши «амалиётҳои мушаххас» дар инкишофи зеҳн алоқаманд аст» [22, с. 56]. Мутаवзинии ташкили дастгоҳи мафҳумҳои кўдак дар бораи муҳити атроф ба ҳамин давра хос мебошад. Мушаххасият, бебозгашт будан, дар маркази ҳама

чиз дидани худ, тафаккури тахайюлӣ ҳангоми нигоҳ доштани тамоми вижагиҳои марҳилаи пеш аз амалиёт ба таври комил рушд мекунад.

М.В. Кларин таъкид месозад: «Ба ин азхудкунии низоми ягонаи маърифатии кӯдак мусоидат менамояд, ки тавассути он кӯдак олами атрофи худро ташкил намуда, дар он амал мекунад, зеро дарки пайдарпайии вақтӣ ва амалии рафтору кирдор имконпазир мегардад. Тағйиротҳои мазкурро дар марҳилаи зикршуда метавон чун омилҳои муайянкунандаи инкишофи рефлексивӣ эътироф намуд, ки мундариҷаи асосии онҳо пайдоиши қобилияти кӯдак дар муайян намудани хусусиятҳои амалҳои худ ва ба мавзӯи таҳлил табдил додани онҳо мебошад» [51, с. 80].

Фарогирии зобитаҳои ба маданияти умум мутааллиқи тартиби амалиёт, қолабҳои меъёрии тамосгириро толибилмон анҷом дода, чун самт ҳамон вақт интиҳоб мекунанд, вале амалҳои кӯдакони синни хурди мактабӣ дар аксари мавридҳо таҷрибаи инфиродиашон роҳнамоӣ менамояд. Дар ин робита Е.Л.Яковлева чунин таъкид месозад: «Дар кудакони синни калони томактабӣ дар ташаккули худбаҳодиҳӣ гузариш аз тасаввуроти худ ба ақидаи худ ба вуқӯ меояд» [160, с. 176-181]

Дар кӯдакони синни хурди мактабӣ ташаккули худбаҳодиҳӣ, пеш аз ҳама, бо гузариши кӯдакон аз тасаввурот ба афкор дар бораи хеш фаҳмида мешавад, ки ҳанӯз дар синни калони томактабӣ оғоз гардида буд. «Омӯзиши забони модарӣ, алалхусус, грамматикаи он дар мавриди мазкур нақши ҳалкунанда мебозад: таваччуҳи кӯдаконро аз муҳити беруна ҷудо карда, нутқи онҳоро ба ҳолатҳои ботинӣ ва равандҳои равонии худӣ ӯ равона месозад» [160, с. 176-181].

Муҳаққиқ Е.Л. Яковлева қайд кардааст: «раванди мазкур дар тамоми давраи синни мактабӣ мегузарад ва дар синни балоғат ҳамчун шуури баланд инкишоф ёфта, ба итмом мерасад. Он тағйироте, ки дар синни мактаби ибтидоӣ ба вуқӯ меоянд, имкон медиҳад, ки охириро чун марҳилаи ба вижа муҳими ташаккули худбаҳодиҳии шахсият баррасӣ карда шавад» [160, с. 181-182].

Тадқиқоти И.Г. Захарова собит месозад, ки: «Дар синни хурди мактабӣ тасаввуроти кӯдак дар бораи худ, қобилият ва хислатҳояш ташаккул ва такмил меёбанд» [33, с. 188].

Роҷеъ ба ҷойгоҳи огоҳӣ аз чигунагии ихота дар маҳруки шаклпазирии шахс / фард Иванов П.В. мулоҳизаронӣ кардааст: «Инсоне, ки шахсият аст, чунин сатҳи инкишофи равониро дорад, ки ба ӯ қобилияти идора кардани рафтор ва фаъолияти худро медиҳад, яъне ҳангоми ташаккули механизмҳои худтанзимкунӣ дар асоси дониши объективӣ ва ҳамаҷониба дар бораи худ» [39, с. 27-30].

Мутахассисони соҳаи психологияи инкишоф аз ҷумла, И.Г. Захарова чунин қайд кардааст: «Таваҷҷуҳи устувор ба «Ман» ва эҳтиёҷ ба худшиносӣ аслан дар давраи наврасӣ тавлид мешавад. Ҳамзамон як зумра тадқиқотхое мавҷуданд, ки он далелро тасдиқ мекунанд, ки аллакай дар охири синни томактабӣ кӯдак метавонад имкониятҳои амалҳои худ, мавқеи худро дар низоми муносибат бо атрофиён дарк намояд, ки ин бо пайдоиши худшиносӣ алоқаманд аст» [33, с. 188].

С.Ш. Саидов таъкид мекунад, ки: «Дар синни хурди мактабӣ шавқмандӣ ва рағбат ба олами ботинии худ тавлид мешавад ва он имкон медиҳад, ки раванди худшиносӣ амиқтару жарфтар гардад. Таҳаввулот бо афзоиши ҷиддии ҳаҷми дониш, малака ва маҳорат, кашфи симои «Ман» ва азхудкунии мавқеи нави иҷтимоӣ, ки хусусиятҳои ташаккули маънавиятро муайян мекунанд, вобаста аст ва асоси онро ахлоқ ташкил медиҳад» [107, с. 256-262].

Виготский Л. навиштааст: «Дар марҳилаи гузариш аз синни томактабӣ ба синни хурди мактабӣ «аломати аз даст додани фардият» ба вучуд меояд: дар байни хоҳиши кореро анҷом додан ва ҳуди фаъолият лаҳзаи нав - тамоюли ботинӣ ба вучуд меояд, ки иҷрои ин ё он фаъолият барои кӯдакон ҷӣ маъно доштанаширо муайян мекунад» [23, с. 60-97].

Тибқи ақидаи Л.С.Элкони: «Гузариширо ба марҳилаи нави инкишоф пайдоиши тамоюли кӯдак ба дарки мундариҷаи амал муайян мекунад» [158, с. 243-285]. Мавқеъгирии бача дар зинаи ибтидоии таълимгоҳ ҳамроҳ бо

амикрафти идроки «Ман»-и хуаш, махруки шаклпазирии фардияту тамоилоти арзишҷӯнаи вай матраҳ гардида, матрабу интизориҳояш дар мавриди собиткунии шахсияташ пеши одамони ихотааш – ҳамсабақону калонсолон падидор бояд шаванд. Тасдиқунандаи муҳиммияти маҷмӯи сабабҳои навапайдои баҳогузории худ аз тарафи шахс / фард дар ҳамроҳии он бо идроки арзишнокии хоссаи ғаълмандӣ дар махруки таълимгирӣ мунъакису падидоршавии комёбиҳо дар маҷрои ин нави ғаълмандии вай доништа шудааст. «Инъикос таассуротро дар бораи «Ман» тавсеъа мебахшад, ташаккули тафаккури зеҳниро, ки барои дарки маънои арзишмандии шахсият мақсадгузорӣ шудааст, мушкул месозад» [158, с. 243-285].

Нуктаи зикргардидаро бо дигаргуниҳои бо синну сол иртиботдоштаи таълимгирандагон, шаклгирии амалиёти ба ихтиёрашон марбути онҳо, раванқпазирии тавоноии онҳо дар махруки тадрис тафсир метавон кард. Дар кӯдакон малакаи бошуурона дар назди худ гузоштани ҳадафи ғаълиятӣ ёфтани роҳу воситаҳои нави ноил шудан ба онҳо ба туфайли ихтиёрӣ ва озодона шудани амалҳояшон ташаккул меёбад. Нахуст чунин тартибгирӣ бо ҷустори алгоритмҳои мувофиқтарини дарёфтани ҷавоби масоил, қиёси гунаҳо / вариантҳо, матраҳсозии тарзҳои воқеигардонии онҳо пайвастагӣ зоҳир менамояд. Ба гуфтаи Р.С. Немов: «Дар синни хурди мактабӣ, маркази инкишофи руҳии кӯдак ташаккули амалҳои ихтиёрӣ ва дарк намудани тамоми равандҳои равониву зеҳнии онҳо мебошад, ки ба туфайли азхудкунии ибтидоии низоми мафҳумҳо ба амал меояд» [96, с. 304].

Дар тамоми синни хурди мактабӣ кӯдак идоракунии рафтор ва равандҳои равонии худро меомӯзад. «Қараёни мазкур ором ва марҳила ба марҳила сурат мегирад, вале талаботе, ки мактаб назди кӯдакон аз рӯзҳои аввали таҳсил мегузорад, дараҷаи хеле олии инкишофи дилхоҳу озодона будани амалро пешгӯӣ менамояд» [96, с. 304].

Зимнан мотивҳо / ангезаҳои баҳогузории худ аз ҷониби таълимгирандагон дар махруки этикӣ аниқ метавонанд шаванд: а) аз ботин падидоршаванда: баҳогузории этикии худ аз тарафи шахс, ба иборати дигар –

тамоили этикӣ; б) аз берун талқиншаванда: мотиватсияи аз тарафи падару модарон, таълимдиҳандагон, ҳамсабақон дар хонавода / таълимгоҳ зоҳиршаванда.

Дар шаклпазирии баҳогузориҳои худ аз тарафи толибилмони синнашон хурд парваридану равнақи лаёқати идроку арзёбии рафтору маҳруки амалиёти дигарон ва шахс / фард аз ҷониби онҳо муҳиммияти баҳснопазир дорад.

Казакова Е.И. дар робита бо ин навиштааст: «Кадам арзишхоро шуури шахс «азхуд мекунад», асосан аз рӯи усули дарк кардани худ, чӣ гуна бо одамони дигар худро қиёс мекунад, ба олами атроф дар маҷмӯъ таносуб мекунад, муайян карда мешавад» [32, с. 64].

Тамоилнокии толибилмони синнашон хурд ба маҳруки амалиётии мақбул дар заминаи мотивҳои матлуби этикӣ қобил аст, ки муассиртар аз талаботу ниёзи аввалиндараҷа бошад.

Леонтев А.А. дар заминаи тадқиқоташ хулосабарорӣ намудааст: «Синну соли хурди мактабӣ даврае мебошад, ки дар он нахустин маротиба системаи мотивҳои тобеи ҳамдигар кашф мешаванд, ки ҳамоҳангии шахсиятро тавлид менамояд, аз ин рӯ онро чун давраи ташаккули ибтидоии шахсият эътироф кардан зарур аст» [63, с. 34-39].

Мотивҳои ҳамбаста дар пайвастагӣ муназзамкунандаи маҳруки амалу кирдорҳои бача ва таъйинкунандаи ҷигунагии пешрафти шахсияти вай дар заминаи этикӣ доништа мешаванд. Махсусияти синни мазкур на фақат бо таҳрикёбии мотивҳо, ғайр аз ин, мустаҳкамшавии мотивҳои ба вазъият иртиботнадошта таъмин мегардад. Зимнан, шароити ҳосилшавию равнақи амалҳои матлуби этикӣ ба вучуд меоянд. «...Амалҳои рафтори инсон ҳамеша ба ин ё он дараҷа аз бевосита қонеъ гардондани эҳтиёҷот, манфиатҳо, самтҳо, мавқеъҳои идеологӣ дар низоми он муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки субъекти рафтор дар онҳо зиндагӣ ва амал мекунад, дур будани худро нишон медиҳанд» [63, с. 34-39].

Маҳруки синни мазкур ҳамроҳ бо мавқеъпазирии бача дар ҷаҳони шахсиятҳо калон сурат мегирад. Симонова И.М. дар ин бобат нигоштааст:

«Мавқеи “Ман”-и ботинии шахс нисбат ба чамъият сохтори фароҳамшаванда, натиҷаи инкишофи иҷтимоии вай буда, дараҷаи азхуд кардани таҷрибаи иҷтимоӣ, дарки худ дар ҷомеа, дидани худ дар одамони дигар, омода будан ба амалҳои ҷавобӣ дар олами атрофро инъикос менамояд» [123, с. 312-315].

Дар идома Симонова И.М. навиштааст: «Фаъолияти худбаҳодиҳӣ бо мавқеи ахлоқии шахсият чун миёнарав аст, дараҷаи азхудкунии таҷрибаи иҷтимоии ҷомеа дар мавқеи шахсияти инкишофёбанда чамъоварӣ мешавад. Ду типи чунин мавқеъпазирии иҷтимоиро муайян метавон кард: “Ман ва ҷомеа” ва “Ман дар ҷомеа”» [123, с. 312-315].

Вежагии мавқеъпазирии типи “Ман ва ҷомеа” дар мутамарказии шахс ба ҳудаш, тамоили вай барои шинохтани худ аст. Дар ҳолати мавқеъпазирии типи “Ман дар ҷомеа” маънои ҷойгиршавии узви ҷомеа – шахс/фардро дар нақшу мақоми субъект дар муносибатҳои сотсиум қарор хоҳад дод.

Пайвастунии типҳои мавқеъпазирии зикршуда бо зинаҳои пешрафти шахсияти толибилми синнаш хурд ба муаллифи зикршуда мулоҳизарониро сари муҳимияти арзёбии батафсили ихтоси толибилм ва чигунагии маҳруки шаклдиҳии типи дуҷуми мавқеъпазирӣ – «Ман дар ҷомеа» муяссар гардонид, дар ифшои пояҳои психологӣ шаклпазирӣю раванҷи вай чун шахс / фард мувоҷеҳ гардонид. Инак, ин гуна мавқеъпазирӣ дар алоқамандӣ бо маҳруки чигунагии ҷавҳару муҳтавои фаълмандии толибилм ва қарбрии вай дар қаринаи объективӣ – чи нисбат ба ҳудаш, чи нисбат ба дигарҳо / ихотақунандагонаш раванҷ ёфта, батадриҷ шакл пазируфта, яъне ба мавқеи муайян мубаддал хоҳад шуд.

Ба дараҷаи арзишмандии баҳоҳо маҳруки минбаъдаи арзёбиҳои заҳмати таълимӣ дар шакли баҳоҳои баландтар муассир метавонад бошад, ба иборати дигар – эътимоди толибилмро ба лаёқатмандиаш меафзояд. Баробар бо ин, арзёбии шахсияти вай бо эътирофҳои неқбинонаи ҳамсабақон, муҳити оилавӣ иртибот дошта, эҳсосоти дутарафа дар ин ҳолат падидор хоҳанд шуд – аз як тараф, нишоту қонешавии толибилм аз фаълмандиаш, аз тарафи дигар – истиқболи муҳимияти дастовардҳои аз ҷониби ашхоси ихотақунанда.

Пайомади номатлубро метавонад тардиди ҳосили талошҳо ва тағйири маҳруки этикӣ ба тамоили ғайриинтизор ба вучуд оварад ва ё ҳамсабақон комёбиҳоро андаку номухим маҳсуб намоянд.

Нодида гирифтани чигунагии иқлими психологии таълимгоҳ низ нодуруст мебуд, зеро тамаркузи диққат ба комёбиҳои толибилмон, воқуниши оромона ба маҳруки кирдору амалиёташон такондихандаи тамоюли ба матлаб мувофиқи маҳруки баҳогузориҳои онҳо ба ҳудашон, равнақи босалоҳиятӣ хоҳад гардид. Шахси тадрисдиханда, агар кордону босалоҳият бошад, зимни баҳодихии толибилмон ҳама гуна баҳоро ҳамроҳ бо шарҳу тафсири он хоҳад гузошт. Ин гуна тарз бовару эътимоди таълимгирандагонро ба нерӯву зарфияти худ афзун карда, барои найли баҳои баландтар бармеангезад ва аз рӯҳафтадагӣ низ, дар сурати паст будани баҳо, бозмедорад. Зимнан омӯзгор набояд ба шахсияти толибилмон, балки фақат ба ҳосили фаъолмандию корбарии онҳо дар таълимгирӣ баҳо гузошта, аз қиёснамоии онҳо ҷиддан худдорӣ намояд, ҳамаро ба пайравӣ кардан ба хонандагони аълохон ташвиқ намекунанд ва хонандагонро баҳри ноил шудан ба дастовардҳои инфиродӣ самтгузорӣ мекунанд – то ин, ки кори фардо аз дирӯз беҳтар бошад. Хонандагони хубро, махсусан онҳоеро, ки бе кӯшиши зиёд ба натиҷаҳои баланд ноил мегарданд, таъриф намекунанд. Ва, баръакс ба андаке пешравӣ дар хониши кӯдаки суштхон, вале боғайрат баҳои хуб медиҳанд.

Ба андешаи К.Д. Ушинский: «Ташаккули худбаҳодихии хонандаи синни хурди мактабӣ на танҳо ба муваффақияти хониши ӯ ва хусусиятҳои муоширати омӯзгор бо синф вобаста аст» [142, с. 233].

Тарзи тарбияи оила ва арзишҳои дар оила ҳукмфармо низ аҳаммияти калон доранд. Қаринаҳои вазъиятии барои падарону модарон ҷолибиятдошта барои фарзандашон ҳам дар меҳвари тавачҷӯханд: «Дар синф боз кӣ баҳои панҷ гирифт?», итоаткорӣ «Имрӯз туро барои чизе сарзаниш карданд?» ва ғайра.

Дар худшиносии хонандаи хурдсол, ба андешаи А.И. Галкин: «Арзишҳо дигар мешаванд, агар волидон на дар бораи таҳсил, балки дар бораи паҳлуҳои

харрӯзаи ҳаёти мактабӣ пурсанд», ба монанди «Оё синфхона гарм аст?» «Дар ошхонаи мактаб кадом хӯрокро хӯрдӣ?» ё умуман дар бораи таҳсил намепурсанд - ҳаёти мактабӣ анқариб ба таври расмӣ муҳокима мешавад ва ё умуман дар оила муҳокима намешавад» [26, с. 40-42].

Саволи бепарвоёнаи: «Имрӯз дар мактаб чӣ шуд?» - дер ё зуд ба ҷавоби мувофиқ оварда мерасонад: «Ҳеҷ чиз» [26, с. 40-42]. Хонандагоне, ки саъю кӯшиши сусту худбаҳодиҳии паст доранд, на ҳозир ва на минбаъд ба амале кӯшиш нахоҳанд кард. А.И. Галкин дар идома нигоштааст: «Онҳо ба имкониятҳои худ доимо шубҳа мекунанд, бо сатҳи давомоту хониш, ки дар ибтидои таҳсил инкишоф меёбад, зуд муросо мекунанд, дар назди худ мақсадҳои муайяну баланд намегузоранд» [26, с. 40-42].

Чигунагии тамаркузи тавачҷӯҳи таълимгирандагони синнашон хурд ва чун пайомади маҳруки амал дар ин росто – маҳсули тадрису тарбиятпазирии онҳо, пешрафт дар таълимгирӣ, мавқеъгирӣ дар радифи ҳамсабақон ба истиқболи тамоили арзишии падару модарашон, ормонҳои онҳо иртибот дорад.

Мулоҳизаронӣ дар бобати концепти “баҳодиҳии таълимгирандагон ба худ” амикрафтро ба муқаррароти баённамудаи тадқиқгаронро роҷеъ ба масоили зикргардида ва ҷамъбасткунии тасдиқоти онҳоро тақозо кард. Ҳосили бозҷустҳои мо дарки ин концепт чун қисми тавсифоти шахсияти толибилмони зинаи ибтидоии таълимгоҳ буда, маҷмӯан системаи донистваҳо ва шинохтҳои таълимгиранда дар бораи ҳудаш, зарфияту иқтидор аст. Он ташкилаест иборат аз арзёбиҳои фард роҷеъ ба пайомади маҳруки амалу мавқеъпазирӣ дар масоили таълимгирӣ, тамоилҳои шинохтани фардият / шахсияти худ дар маҷрои фаълмандии матлуб тибқи синнусол.

Дастурҳои муосир дар соҳаи таҳсилоти ибтидоии умумӣ аз омӯзгор тақозо менамоянд, ки барои ташаққули худбаҳодиҳии кӯдакони синни хурди мактабӣ шароити психологӣ-педагогии мақсаднок фароҳам оварда шаванд.

А.А. Леонтьев: «Шартҳои психологӣ-педагогиро ҳамчун маҷмуи имкониятҳои ба ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобастаи ҳадафмандона

тарҳрезишудаи муҳити таълимӣ ва моддию фазой, ки ба инкишофи ҷанбаи шахсиятии низоми педагогӣ нигаронида шудаанд, муайян мекунад» [65, с. 25-31].

И.Г. Захарова қайд кардааст, ки: «Шартҳои психологӣ-педагогӣ ҳамчун шароитҳои фаҳмида мешаванд, ки барои таъмини тадбирҳои муайяни педагогии таъсир ба инкишофи шахсияти субъектҳо ё объектҳои раванди педагогӣ (омӯзгорон ё хонандагон) пешбинӣ шудаанд, ки дар навбати худ боиси баланд шудани самаранокии раванди таълим мегардад» [33, с. 188].

Муҳайё кардани шароити психологӣ-педагогӣ барои ташаккули худбаҳодиҳии хонандагон таваҷҷуҳи хоси омӯзгорро тақозо мекунад, зеро он ташаккули худбаҳодиҳиро дар маҷмӯъ ҳамчун як соҳаи ташаккули ҳислатҳои шахсият ва субъективии хонандагони хурдсолро таъмин менамояд. Дар синни хурди мактабӣ кӯдак донишу маҳорату малакаҳоро азхуд мекунад ва онҳоро захира менамояд. Вай вазифаи мазурро бомуваффақият иҷро менамояд, зеро ба эътибору нуфуз бо боварӣ итоат мекунад, хеле эҳсоснок, бодикқат ва ба ҳар чизе, ки ба ӯ дучор мешавад, мисли бозӣ менигарад [33, с. 188].

Бояд ҳатман қайд кард, ки барои ноил шудан ба худбаҳодиҳии муносиб дар кӯдакони синни хурди мактабӣ муваффақияту нокомиро баробар қайд намуда, ба онҳо баҳои мувофиқ гузоштан лозим аст. Хонандагони хурдсол ба осонӣ чизи маъқул ва номақбулро аз ҳам ҷудо мекунанд. Онҳо ба худ боварӣ доранд ва ин барои ташаккули худбаҳодиҳии оқилона шароити мусоид фароҳам меорад. Дар маҷмӯъ муваффақиятҳо, ҷанбаҳои мусбатро ҳавасманд кардан, ҳатто дастовардҳои ночизро дар кӯдакони дорои худбаҳодиҳии баланд таъкид кардан номатлуб аст. Ғайр аз ин, аз баҳодиҳии бенизом ва тасодуфӣ, ки кӯдаконро аз дастурҳои қатъӣ дар қору рафтор маҳрум мекунанд, худдорӣ кардан зарур аст.

Тавре ки Е.И. Казакова муайян кардааст: «Хонандагони хурдсол ба натиҷаҳои фаъолият, амалҳои худ баҳо медиҳанд, аммо баҳои онҳо аз баҳодиҳии калонсолон вобаста аст. Хонандагони хурдсол ба ҳамсолони худ

бомуваффақият баҳо дода метавонанд, аммо дар баҳодихии худ душворӣ мекашанд» [32, с. 64].

Аз омӯзгорон фаъолияти баҳо додан ба натиҷаи кори кӯдакон тақозои ҳангоми муоширати хонандагон меҳрубонӣ ва некбинӣ зоҳир кардан, талабот ва баҳодихии худро асоснок карда тавонистан, баҳоҳоро ба таври мутавозӣ истифода намудан, баҳогузорӣ бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ ва фардияти кӯдакон, амиқ намудани мавқеи кӯдак дар гурӯҳи ҳамсолон ва муошират бидуни ханҷорҳои равониҳо дорад. Баҳодихии манфиро бо баҳои мусбӣ таносуб карда, каме нарм кардан зарур аст. Дар синни хурди мактабӣ ҳам аввал муваффақиятҳоро таъкид кардан, баъдан бо камоли қордонӣ ва боадабона, ба таври асоснок камбудихоро нишон додан лозим аст. Вақте ки шартҳои зикршуда иҷро мешаванд, баҳодихии мусбӣ шакли тасдиқшудаи рафторро мустаҳкам мегардонад ва ташаббуси кӯдаконро тавсеа мебахшад. Баҳодихии манфӣ бошад, фаъолият ва рафторро мувофиқан аз нав сохта, барои ноил шудан ба натиҷаи зарурӣ самтро муайян мекунад. Баҳодихии фаъолият ва рафтори кӯдак танҳо дар фаъолияти таълимӣ дар мавриде нақши мусбат мебозад, вақте ки баҳодихии натиҷаҳои фаъолият аз баҳодихии шахсияти кӯдак ҷудо карда шудааст.

Омӯзгор танҳо бо нишон додани муносибати мусбӣ нисбат ба кӯдак ва эътимоду боварӣ ба ӯ, ба ин васила дар ӯ боварию ба худ ва майли ба даст овардани муваффақиятро ташаккул медиҳад; таваҷҷуҳи ӯро ба ҳақиқатҳои фаъолияти тарбиявӣ ва рафтори нодуруст ҷалб намуда, ба ӯ таълим медиҳад, ки ботини худро таҳлилу назорат кунад, ба амалҳои баҳои дуруст диҳад. Эҳтиром ба кӯдак ва муносибати эҳтиётқорона ба шахсияти ӯ асоси стратегияи баҳодихии мусбӣ мебошад. Истифодаи нақшаи мазкур аз ҷониби омӯзгорону волидайн ҳангоми баҳодихии фаъолият ва рафтори кӯдакони синни хурди мактабӣ ташаккули худбаҳодихии оқилона, қобилияти таҳлилу назорат кардани амал ва рафтори онҳоро таъмин мекунад.

Амалкарди баҳодихии мусбӣ ба хонанда дар зер оварда шуданд, ки барои волидайн омӯзгорон бо онҳо шинос шудан зарур аст:

1) Баҳодихи мусбӣ ба хонанда ҳамчун шахсият, нишон додани муомилаи дӯстона нисбат ба ӯ «ман медонам, ки ту хеле кӯшиш кардӣ».

2) Нишон додани хатогихо ҳангоми иҷрои супориш ё вайрон кардани меъёрҳои рафтор «аммо ҳоло ту кори нодуруст кардӣ, духтаракро тела додӣ».

3) Таҳлили сабабҳои хатогӣ ва рафтори ношоиста «ба назари ту чунин намудааст, ки ин духтарак тӯро қасдан тела додааст, аммо ӯ қасдан ин қорро нақардааст».

4) Бо кӯдак муҳокима кардани роҳҳои ислоҳи хатогихо ва шаклҳои қобили қабули рафтор дар вазъияти додашуда.

5) Изҳори боварӣ ба муваффақ шудани кӯдак «ӯ дигар духтараконро тела намекунад».

Ҳангоми муошират кӯдак пайваста фикру мулоҳизаҳои мутақобиларо мегирад. Робитаи мутақобилаи мусбӣ хонандаи хурдсолро огоҳ мекунад, ки амали ӯ дуруст ва муфид аст. Ҳамин тариқ, кӯдак дар салоҳият ва неруи худ боварӣ дорад. Табассум, тасдиқ, офарингӯӣ зобитаҳои устуворкунандаи арзёбии худ маҳсуб мешаванд. Ба хонанда дар назди худ ҳадафҳои воқеӣ гузоштан ва бо нобарориҳо мубориза бурданро омӯзонидан зарур аст.

И.Г. Захарова се гурӯҳи сифатҳоеро муайян мекунад, ки барои омӯхтан ва баҳодихи онҳо ба хонандагон дар муошират бо калонсолон лозим аст:

– «сифатҳои маърифатӣ, ки дар онҳо калонсолон ҳамчун манбаи иттилоот ва эҷодкунандаи таассуроти нав барои кӯдак баромад мекунанд;

– сифатҳои қорӣ, ки дар он шахси калонсол шарикӣ ҷаъолияти муштаракӣ амалӣ, ёвар ва намунаи амали дуруст мебошад;

– сифатҳои шахсӣ, ки шахси калонсол ҳамчун шахси махсус, узви ҷомеа, намоёндаи гурӯҳи муайян муаррифӣ мешавад» [32, с. 64].

Хонандагони хурдсол бештари вақти худро дар мактаб мегузаронанд. Ҷаъолияти асосии онҳо ҷаъолияти таълимӣ мебошад, аз ин рӯ, омили асосии ба худбаҳодихи кӯдак таъсиргуздоранда баҳодихи омӯзгор аст. Омӯзгор ҳангоми баҳодихи кӯдак шахсият, имконият ва мавқеи ӯро дар байни дигарон баҳогузорӣ мекунад ва кӯдакон баҳои омӯзгорро ҳамин тавр қабул мекунанд.

Дар заминаи баҳои омӯзгор кўдакон шахсан худ ва дўстони худро ба гурӯҳҳои аъло, миёна, суст, меҳнатдўст ё танбал, масъулиятнок ё бемасъулият, боинтизом ё беинтизом арзёбӣ мекунанд [32, с. 64].

Ба андешаи Н.А. Калашников: «Омӯзгор бояд нақши афкори баҳодихиро дар ташаккули худбаҳодихии кўдак дарк намояд ва маълумот дошта бошад. Фаъолияти баҳодихии омӯзгор яке аз воситаҳои муҳими таъсиррасонӣ ба ташаккули шахсияти хонандаи синни хурди мактабӣ мебошад, омӯхтани механизмҳои он баҳри баланд шудани самараи кори тарбиявӣ ва баланд шудани фаъолияти ҷамъиятии кўдакон таъсир мерасонад. Фаъолияти баҳодихии омӯзгор одатан дар шакли таҳсин ва дар шакли шифохӣ ифода меёбад. Он ба омӯзгор имкон медиҳад, ки вазъияти ба вуқӯъомадаро ба инобат гирад, меҳнату кўшиши хонандагонро, ки дар таҳсил душворӣ мекашанд, таъкид намояд ва баръакс, хонандагони қобилиятнок, аммо танбалро бояд сарзаниш намояд» [43, с. 159].

Омӯзгор байни мактаб ва оила ба сифати пайванд хизмат мекунад, ин махсусан ба омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ дахл дорад, ки муаллим дар он на танҳо вазифаи таълимӣ, балки вазифаи тарбиявиро низ ба зимма дорад. Ба омӯзгор лозим аст, ки чунин шароити педагогиро муҳайё кунад, ки дар он ҳар як хонанда шодии қомеъӣ ва дастовардро эҳсос кунад, иқтидори хешро амиқ дарк созад, ба ҳудаш ва неруи зеҳнияш эътимод ҳосил намояд. Шароити фазои муваффақияту қомеъӣ метавонад ба ангезаи ташаккулдиҳандаи шахсият табдил ёбад. Дар тўли ҳаёт худбаҳодихии инсон метавонад тағйир пазирада. Дар замони муосир роҳи василаҳои бешумори худбаҳодихии оқилонаву дурусти кўдак мавҷуданд ва барои ин омӯзгорон бояд усулҳои педагогии қор бо кўдаконро татбиқ намоянд [43, с. 159].

Ҳамин тариқ, ташаккули салоҳиятҳои худбаҳодихӣ – яке аз омилҳои муҳимтарини ташаккули шахсияти кўдак мебошад. Худбаҳодихии устувору пойдор таҳти таъсири баҳодихии атрофиён, инчунин фаъолияти худӣ кўдак ва баҳодихии худӣ ӯ ба натиҷаҳои он ташаккул меёбад. Меъёрҳои, ки кўдак барои худбаҳодихӣ истифода мебарад, бештар аз омӯзгор ва волидон вобастагӣ

дорад. Сабаби асосии ташаккули худбаҳодиҳии паст дар кўдак – кўшишу хоҳиши волидайн ва омўзгорон дар заминаи амалҳои алоҳида ва рафтори ношоями кўдак баровардани хулосаҳои манфии умумӣ дар бораи шахсияти кўдак мебошад. Сабаби худбаҳодиҳии аз ҳад баланд дар он аст, ки волидайн муваффақияти ночизи кўдакро дарҳол ба ҳислати барҷастаи шахсияти ӯ нисбат медиҳанд.

Барои ташаккулёбии ҳислати нави шахсияти кўдак барои кўдак аввал вазъиятеро ба вучуд овардан зарур аст, ки дар он кўдак вазъияти равонии ба ин ҳислат мувофиқро бори аввал аз сар гузаронад ва баъдан ин вазъиятро мустаҳкам намуда, он ба ҳислати устувори шахсияти кўдак табдил дода шавад.

Барои он ки хонандагони синни хурди мактабӣ огоҳ шаванд, ки чаро натиҷаҳои фаъолияти онҳо ин ё он тарз баҳо дода мешаванд, бояд вазъиятҳое ба вучуд оварда шаванд, ки онҳоро бо зарурати баҳодиҳии воқеии маҳорат ва натиҷаҳояш рӯбарӯ намоянд.

Барои дарк намудани ҳадафи худбаҳодиҳӣ хонандагони хурдсол ба баҳодиҳии беруна пайваста талабот доранд, вобаста ба ин дар аввали кор бояд баҳодиҳии омўзгор, инчунин баҳодиҳии мутақобил ба маҳсул ва баҳодиҳии мутақобилаи раванд бартарӣ дошта бошад. Самаранокии таъсири калонсолон ба ташаккули худбаҳодиҳии хонандаи синни хурди мактабӣ дар бештари мавридҳо аз сатҳи маҳорати педагогии омўзгорон муайян карда мешавад.

Тадқиқотҳои равоншинос Б.Г. Ананев нишон медиҳанд, ки: «Возеҳии нисбии баҳодиҳии худ ва ҳамсолон аз самт ва услуби фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ, дониши амиқи омўзгор ҳам оиди ҳаёти гурӯҳ, муносибатҳои байнишахсӣ дар он ва ҳам хусусияту имкониятҳои инфиродии ҳар як кўдак муайян карда мешавад» [7, с. 197].

Дар ин маврид доштани маҳорати муоширати педагогӣ, моҳирона истифода бурдани амалҳои самтгузорӣ-ҳавасмандгардонӣ Б.Г. Ананев баҳодиҳии педагогӣ нақши муҳим мебозад [7, с. 197]. Дар ташаккули худбаҳодиҳии хонандагони синни хурди мактабӣ, ки ба неруи худ боварӣ эътимод надоранд, он вақте ба даст меояд, ки омўзгорон қобилияти кўдакони

инкишоф дода, барои онҳо вазъияти муваффақияту комёбиро фароҳам карда, ба онҳо таҳсин ва дастгирии эҳсосии калонро изҳор мекунанд. Ин ба мустаҳкамшавӣ ва пойдории боварӣ ба худ ва худбаҳодиҳии кўдакон мусоидат менамояд. Инро ҳам таҷрибаи пешқадами педагогӣ ва ҳам тадқиқоти махсус баргузоршуда тасдиқ ва исбот мекунанд [7, с. 197].

Тибқи тадқиқоти олимон дар раванди аз ҷониби кўдакон бошууруна азхуд шудани қоидаҳои муносибатҳо дар ҳаёти дохилии коллективи синф заминаи воқеии муносибатҳои баҳодиҳии кўдак ба худ ташаккул меёбад. Дуруст ва оқилона будани афкори баҳодиҳандаи кўдак дар бораи рафиқонаш ва шахсан ҳудаш аз самт ва услуби кори тарбиявӣ, дониши амиқи омўзгор ҳам аз ҳаёти дохилии коллективи синф ва ҳам хусусияту имкониятҳои алоҳидаи ҳар як хонанда муайян карда мешавад. Чунин худбаҳодиҳии оқилона инчунин бо мазмуни фаъолияти таълимии кўдак ва дарки ҷузъҳои объективи ин фаъолият, алалхусус натиҷаҳои он муайян карда мешавад. Афкори баҳодиҳандаи кўдак дар бораи худ бефосила бо афкори баҳодиҳандаи рафиқонаш ва алалхусус омўзгор нисбати ӯ алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, барои ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагон омили худбаҳодиҳӣ нақши муассир мебозад ва бо ин мақсад дар хонандагони синни хурди мактабӣ фароҳам овардани чунин шароитҳои гуногун, аз қабилӣ: мутаносибгардонии муносибатҳои баҳодиҳии кўдакон дар фаъолияти таълимӣ, ки таҳриқдиҳандаи болоравии дараҷаи ба воқеият созгори баҳогузори худ, вусъати муҳтавои он хоҳад гардид; ҳосилкунии тавоноии рефлексия дар таълимгирандагон бо назардошти тавозун дарёфтани баҳогузори аз ҷиҳати педагогӣ анҷомдодаи омўзгор дар маҷрои тадрису тарбият; эҷод намудани муҳити бароҳатии психологӣ дар фаъолияти таълимӣ ва вазъияти муваффақияту комёбӣ фароҳам овардан зарур аст.

3.2. Мундариҷа ва самаранокии корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ оид ба ташаккули мавқеи ғаёли шахсияти хонандагонӣ хурдсол

Марҳалаи якуми кори таҷрибавӣ-озмоишии мо дар самти омӯзишу инкишоф додани ғаҳмиши хонандагон оид ба нақши ғаёлонаи инсон дар ҷомеа ташкил карда шуд. Ҳосилшавию раvнақи огоҳию идроки толибилмон роҷеъ ба муҳиммияти ғаёломандии иҷтимоъпазирона барои ташаккули ғаёлнокии иҷтимоии онҳо дар шароити ғаёлияти таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ заминаи мустаҳкам фароҳам меорад ва раvанди иҷтимоишавиро осон менамояд. Пойгоҳи таҳқиқоти ин самти кор ИТМУ №22, №24-уми шаҳри Хучанди вилояти Суғд буданд. Дар мувофиқат бо вазифаҳои таҳқиқот аз омӯзиши имконияти дар хонандагонӣ хурдсол ташаккул додани ғаҳмиши нақши ғаёлонаи инсон дар ҷомеа иборат буда, фарзияро пешниҳод менамоем, ки ташаккули ғаёлияти иҷтимошавии хонандагонӣ хурдсол самаранок амалӣ мешавад, агар талаботи зерин иҷро гардад:

- донишҳои заруриро хонандагонӣ хурдсол азхуд карда, дар онҳо ғаҳмиши нақши ғаёлонаи инсон дар ҷомеа инкишоф меёбад;
- дар раvанди таълим омӯзгор ба дидгоҳҳои концептуалӣ ба инкишофи ғаҳмиши нақши ғаёлонаи инсон дар ҷомеа таъя мекунад, ки дидактикаи ватанӣ коркард намудааст;
- инкишофи ғаҳмиши нақши ғаёлонаи инсон дар ҷомеа бо назардошти ҷанбаҳои синнусолии психологӣ ва хусусиятҳои инфиродии ҳислати хонандагонӣ синни хурди мактабӣ сурат мегирад;
- дар таъсироти мутақобил бо хонандагон муносибатҳои «субъект-субъектӣ» бартарӣ доранд.

Барои санҷидани ин фарзия дар қисми амалии кори таҷрибавӣ-озмоишӣ ҷунин вазифаҳо иҷро шуданд:

- 1) Омӯхтани ғаёлияти тарбиявии роҳбари синф оид ба инкишофи ғаҳмиши хонандагонӣ хурдсол оид ба нақши ғаёлонаи инсон дар ҷомеа;
- 2) Интиҳоб ва татбиқи методикаҳо барои муайянкунии ғаҳмиши хонандагонӣ хурдсол оид ба нақши ғаёлонаи инсон дар ҷомеа.

Коллективи педагогии синфҳои ибтидоӣ аз 16 корманди педагогӣ иборат аст. Ҳамаи онҳо дорои таҳсилоти олии мебошанд 100%. Миқдори умумии таълимгирандагон 386 нафар.

Марҳалаи муқарраркунандаи таҳқиқот моҳи феврари соли 2018 бо истифодаи методҳои зерин баргузор шуд: суҳбат, таҳлили ҳуҷҷатгузорӣ, анкетагирӣ аз хонандагони синфи 4-ум (25 нафар) аз рӯйи чунин методикаҳо: «Пословицы» (Зарбулмасалҳо) – В.И. Петрова [98, с. 53], «Акт добровольцев» (Амали Ихтиёриён) - Л.В. Байбородова [102, с. 264], «Муайянкунии ғайбҳои ҷамъиятии хонандагон» - Е.Л. Степанов [153, с. 137].

Нахуст, суҳбати воридкунанда ҷиҳати шиносоии таълимгирандагон бо объекти тадқиқ анҷом дода шуд. Дар ин росто дар бобати консептҳои шахсият / фард, ҷомеа ва ҳоказо ба онҳо иттилоот пешкаш гардид. **Суҳбат бо роҳбари синф.**

Мақсад: омӯхтани қори роҳбари синф оид ба ҳалли муаммои дар хонандагони хурдсол ташаккул додани ғайбҳои нақши ғайбҳои инсон дар ҷомеа.

1) Мушоҳида

Мақсад: равшан сохтани сарчашмаҳои таъсири мутақобилаи хонандагони хурдсол бо яқдигар, бо муҳити атроф, ки доир ба ташаккули дарки онҳо дар бораи нақши ғайбҳои инсон дар ҷомеа шаҳодат медиҳад.

2) Усули «Зарбулмасалҳо» -и аз ҷониби номзоди илмҳои педагогӣ С.М. Петрова коркардшуда;

Мақсад: саҳеҳу амиқ намудани сатҳи тарбияи ахлоқии хонандагон ва возеҳ намудани хусусиятҳои муносибати арзишнок нисбат ба ҳаёт, одамон ва ҳуди шахс.

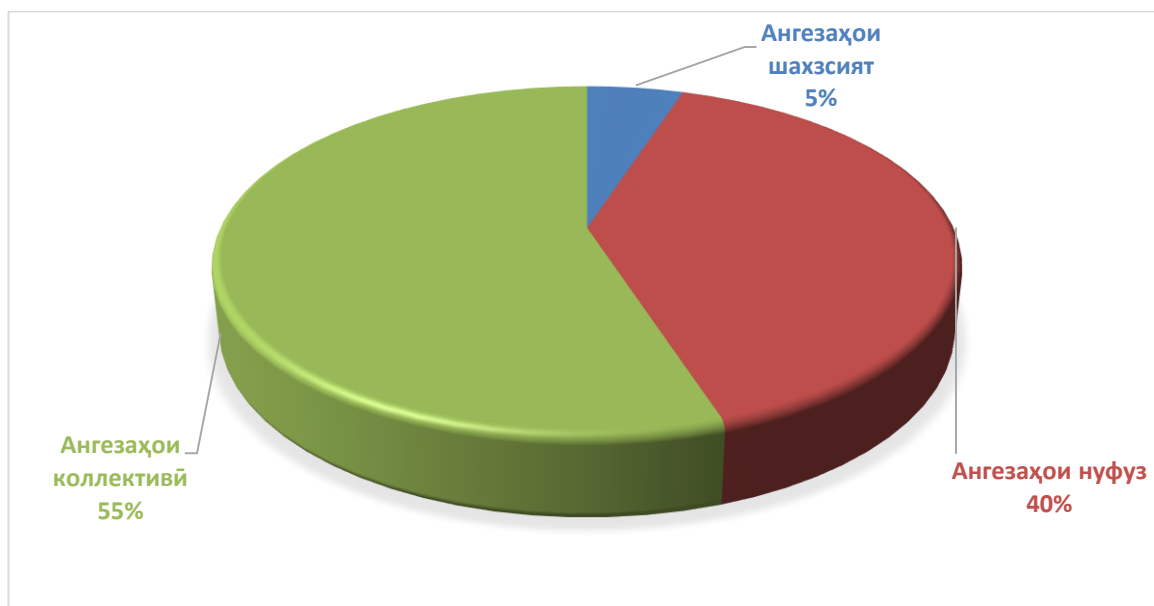
Методикаи «Муайянкунии ғайбҳои ҷамъиятии хонандагон», ки дотсент С.Л. Степанов таҳия кардааст [153, с. 137].

Мақсад: муайян кардани ғайбҳои ҷамъиятии хонандагон.

3) Методикаи «Амали Ихтиёриён», ки профессор Л.В. Байбородова таҳия кардааст [102, с. 264].

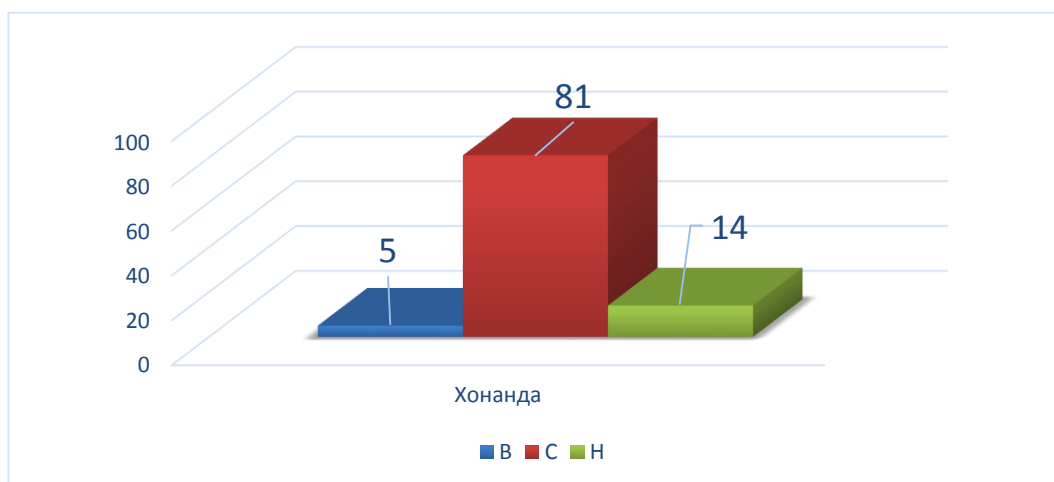
Мақсад: муайян кардани фаъолнокӣ ва ангеаҳои иштироки хонандагон дар фаъолияти ҳаётии ҷомеаи мактабӣ ва синф.

Татбиқи амалии усулҳо ва натиҷахоро чунин инъикос каран мумкин аст.

Расми 3. – Диаграммаи натиҷаҳои методикаи С.М. Петрова «Зарбулмасалҳо».

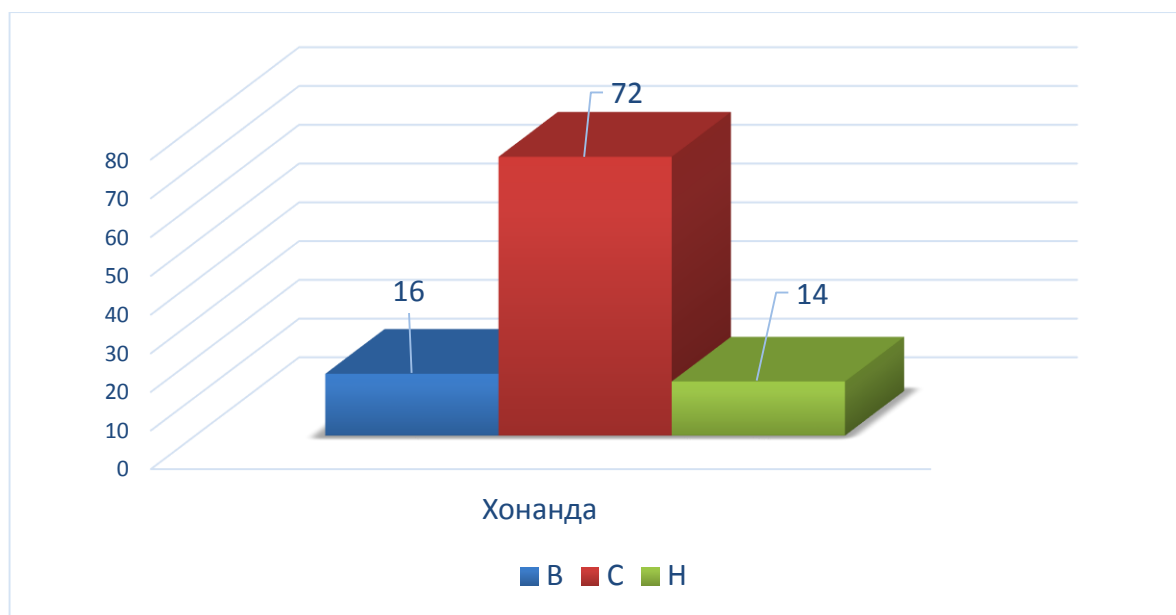
Натиҷаҳои татбиқи методикаи якум ки дар расми 4 инъикос гардиданд, собит месозанд, ки муносибати устувории арзишии хонандагон ба ҳаёт, одамон, ба худ як андоза афзалият дорад. Аммо вариантҳои В, С ва Н таъсири назаррас доранд.

Расми 4. – Диаграммаи натиҷаҳои татбиқи методикаи Е.Н. Степанов «Муайянкунии фаъолнокии ҷамъиятии хонандагон»

Сатҳи миёнаи фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсолро натиҷаҳои методикаи дуҷум (расми 5) тасдиқи онанд, ки таълимгирандагон дар иҷрои

супоришҳои нафърасонандаи ҷомеа на ҳама вақт ба ҳайси намунаи пайравӣ метавонанд зоҳир шаванд.

Расми 5. – Диаграммаи натиҷаҳои методикаи Л.В. Байбородова «Амали Ихтиёриён»

Аз рӯйи натиҷаҳои корбурди методикаи сеюм (расми 5) метавон дар бораи шаклгирии сатҳи миёнаи фаъолмандӣ дар таълимгирандагон хулосабарорӣ метавон кард.

Дар асоси маълумоти озмоиши муқарраркунанда оид ба вазъу сатҳи ташаккули фаъолнокии иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мо Барномаи дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ рушд додани фаҳмиши нақши фаъолонаи инсон коркард шуд, ки дар раванди кори таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба баландшавии самаранокии фаъолнокии иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоӣ татбиқ гардид. Дар поён мо мундариҷаи барномаи мазкурро оварда, раванди кори таҷрибавию озмоиширо оид ба истифодаи ин барнома чӣхати ташаккули фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол ошкор намудем.

Мундариҷаи барномаи дар мактаббачагон рушд додани фаҳмиши нақши фаъолонаи инсон дар ҷомеа. Синни хурди мактабӣ давраи калони ҳаёти кӯдак аст. Шароит густариш меёбанд: ҷаҳорҷӯбаи оила то ҳудудҳои кӯча, шаҳр, кишвар васеъ мешавад. Зеҳну эҳсосоти таълимгирандаи синнаш хурд барои истиқболи тамосҳо, фаъолмандии ҳархела, амалкард дар ростои

иҷтимоъпазирона омода аст. Шаклпазирии вай ба ҳайси шахс / фард ва узви сотсиум низ ба ин зинаи шаклгирии фардияти вай мутааллиқ доништа шудааст.

Таъйинкунандаи маҳруки фаъолмандии вай дар муҳити таълимгоҳӣ чӣ тавр иртибот роҳандозӣ карданиш бо одамони ихотақунанда буда, шаклпайдокунии тамоили барои амалиёт масъулшавӣ, тамосҷӯии ба тарафайн нафърасонанда сурат бояд гирад. Баробар бо ин, шаклпайдокунии ихтиёри тобеият ба ҷаҳорҷӯбаи интизому тартиб, корбарӣ дар ҳайати даста, идроки муҳиммияти муттафиқӣ, тамосу мубодилаҳои ширкатпазиро пайгирӣ метавонад шавад.

Иқтибос аз А.В. Мудрик: «Маҳз дар ин синнусол қоидаву меъёрҳои муошират муқаррар мешаванд, ки кӯдак ба онҳо дар вазъияти гуногун пайравӣ хоҳад кард» [87, с. 191].

Принсипҳо: дар доираи имконпазирӣ ҷой доштан; муттасилӣ; бо амалия рабт гирифтани.

Мақсадгузорӣ: болорафти шиддати адаптатсия ба сотсиум, фаъолмандӣ, тарбиятдидагии ахлоқии хонандагон.

Вазифаҳо:

1. Таҳлил кардани вазъи муаммои дар хонандагони хурдсол ташаккул додани фаҳмиши нақши фаъолонаи инсон дар ҷомеа.
2. Муайян намудани методу воситаҳои зимни раванди тарбия дар хонандагони хурдсол ташаккул додани фаҳмиши нақши фаъолонаи инсон дар ҷомеа.
3. Татбиқи барномаи омӯзиши фаъолнокии иҷтимоии хонандагон.

Ҷадвали 1. – Мухтавои машғулият

Тадбирҳо/ҷорабинҳо	Захираҳо		
	моддӣ	замонӣ	ташкилӣ
Методикаи «Иҷтимоишавии шахсияти хонанда»	Коғаз, ручкаҳо, саволҳо	45 дақиқа	Педагогҳои иҷтимоӣ
Анкетаи «Муайянкунии самтгирии шахсият»	Коғаз, ручкаҳо, варақаи пурсиш ва вариантҳои ҷавобҳо	45 дақиқа	Педагогҳои иҷтимоӣ

Анкетаи «Анғезиши мактабӣ»	Коғаз, ручкаҳо, варакаи пурсиш ва вариантҳои ҷавобҳо	45 дақиқа	Педагогҳои иҷтимоӣ
Анкетаи «Оё ман инсонӣ бомаъсулиям?»	Коғаз, ручкаҳо, варакаи пурсиш	45 дақиқа	Педагогҳои иҷтимоӣ
Анкетагирӣ «Шавқу рағбатҳои ман»	Коғаз, ручкаҳо, варакаи пурсиш	45 дақиқа	Педагогҳои иҷтимоӣ
Супориши коллективӣ «Сардор»		45 дақиқа	Педагогҳои иҷтимоӣ
Супориши коллективӣ «Ҳислати ман»	Коғаз, ручкаҳо, варакаи пурсиш	45 дақиқа	Педагогҳои иҷтимоӣ

Тарзи корбурди иртиботи акс:

1. Баҳогузорӣ ба ҳолати қонешавӣ ҳар як таълимгиранда аз тадрис.
2. Мусоидат ба болорафти лаҳзаҳои падидоршавӣ ғайримандии иҷтимоъпазирона дар маҷрои ҷорачӯҳои ҳарҳела.
3. Сабтқунии маҳруки тамоилад мусбат дар заминаи натиҷаҳои таҳхис.

Тасвири маҳруки воқеигардонии барнома

Таркиби барнома: 7 машғулият - 45 дақиқагӣ. Басомад: дар як ҳафта ду бор; давомнокӣ: март- апрели соли 2019.

Ҳайати иштирокдорон – таълимгирандагони синфи 4-ум.

Фароҳамоварии рағбатҳои эҳсос бартарафсозии нобоварӣ ва канораҷӯии бархе таълимгирандагонро муяссар гардонд.

Табиист, ки дар иҷрои як қатор супоришҳо бархе мушкилотро дучор гардиданд, аз ин рӯ, дар посухгӯӣ низ тарзҳои фарқкунандаи воқуниши таълимгирандагон пайгирӣ шуд.

Гузариши чорабиниҳо дар вақти дарс боиси руҳ додани мушкилоти иловагӣ мегардиданд, зеро аксари машғулиятҳо нисбат ба давомнокии дарсҳо истифодаи вақти зиёдтарро талаб мекарданд.

Барпо кардани тамос ва ё робита, бартараф намудани монеаҳо, ошно шудан бо аъзоёни гурӯҳ, фароҳам овардани фазои эътимод, ошкор сохтани ғайримандии иҷтимоӣ, пешниҳоди иттилоот оид ба қори мазкур бо онҳо мақсади машғулияти яқум маҳсуб меёбад.

«Сатҳи мутобиқшавии иҷтимоӣ», ки унвони машғулияти дуюм махсуб меёфт, ба ташаккули фаъолнокӣ ва тарбияи ахлоқии хонандагон равона карда шуда буд. Нишондиҳанда ва ё коэффитсиенти ҳосилшуда беш аз се ҳолро нишон дод, ки сатҳи баланди иҷтимоишавии хонандагони синфи чорумро собит сохт.

«Муайянкунии самтгирии шахсият» мақсади машғулияти сеюмро ташкил дода, ба муайян кардани самтгирии хонандагони хурдсол нигаронида шуда буд :

- тавассути машғулият самтгирии хонанданони синф нисбат ба ҷараёни муошират;
- дар ҳама гуна шароит нигоҳ дошта тавонистани муносибат бо одамон ва кӯшиш барои такмили он;
- тамоюл ва ё пайдарпайӣ дар фаъолияти ҷорӣ, ки аксар вақт бар зарари иҷрои супоришҳои мушаххас ё ёрмандии самимӣ ба одамони дигар татбиқ карда мешавад;
- самтгирӣ ба пайкубии мусбии иҷтимоӣ;
- тобеъ будан ба аъзоёни гурӯҳ;
- шавқу рағбат барои дилбохтагӣ ва муносибати эмотсионалӣ бо одамон равшану возеҳ гардиданд.

Барои тавсифи муносибат ба мактаб машғулияти чорум «Ангезиши мактабӣ» равона карда шуд. Ангезаи мактабии хуб доштани хонандагони хурдсолро ташкил ва гузаронидани машғулияҳои мазкур имкон дод ва муқаррару муайян кардани муносибати онҳоро ба таълим осон намуд. Нишондиҳандаи мазкурро хонандагоне ошкор мекарданд, ки дар раванди таълим фаъолияти хуб ва бомуваффақият нишон медоданд. Дар расмҳо оид ба мавзӯи таълим дар мактаб онҳо инчунин вазъияти таълимиро хеле равшан тасвир мекунанд. Чунин сатҳи ангезишро меъёри миёна мешуморанд.

Ба ошкор соختани сатҳи масъулиятшиносии хонандагони синфи чорум машғулияти панҷум «Оё ман шахси бомасъулиятам?» таҳия ва баргузор гардид. Ҷараёни машғулият собит сохт, ки аксарияти хонандагон масъулияти

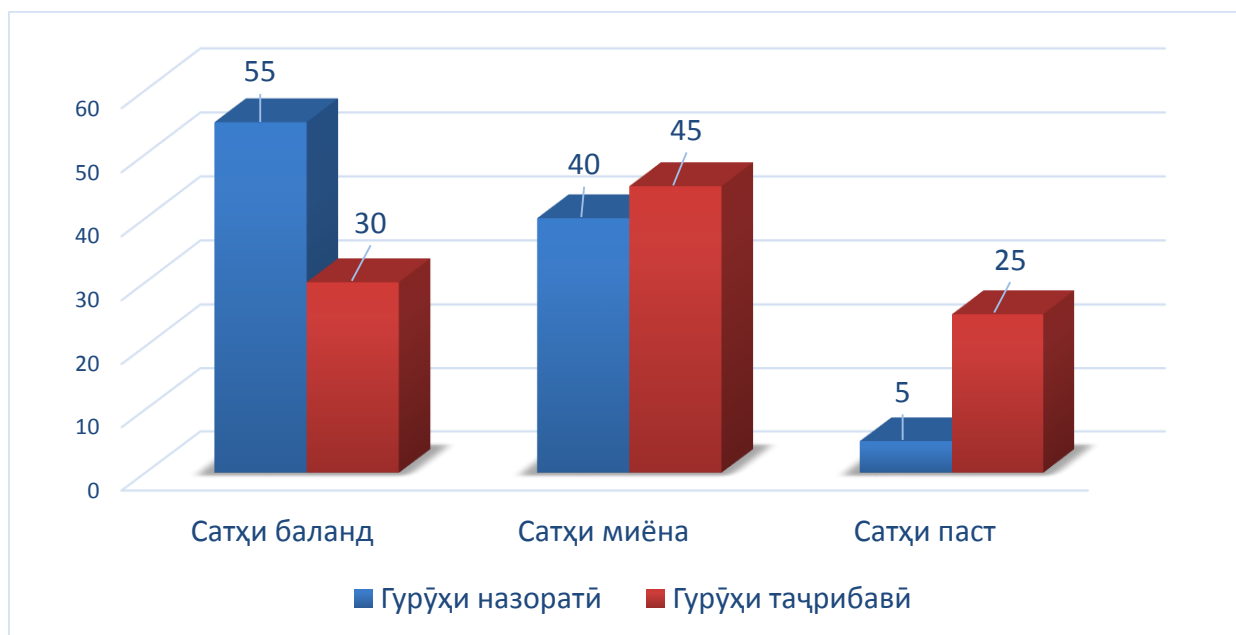
хуб нишон дода, нисбати якдигар ғамхорӣ зоҳир мекунанд, дар иҷрои машғулиятҳо масъулиятноканд, дар фаъолияти ҳаётии мактаб фаъолона ширкат меварзанд.

Ба ифшо сохтани тамоюлу рағбатҳои хонандагон мақсади машғулияти шашум «Шавқу рағбатҳои ман» равона шуда буд. Иштироки хонандагон дар раванди машғулият маълум кард, ки хонандагон шавқи баланди донишандӯзӣ доранд, олабро фаъолона ва шавқмандона меомӯзанд ва сатҳи маърифатияшонро такмил додан мехоҳанд.

Машғулият (7-ум) бо номи «Сардор»: интихоби таълимгирандагон пешоҳанг аз байнашон. Маълум карда шуд, ки дар чунин интихоб омили ҳалқунанда мулоҳиза ва зовияи диди омӯзгор / роҳбари синф асосӣ буд.

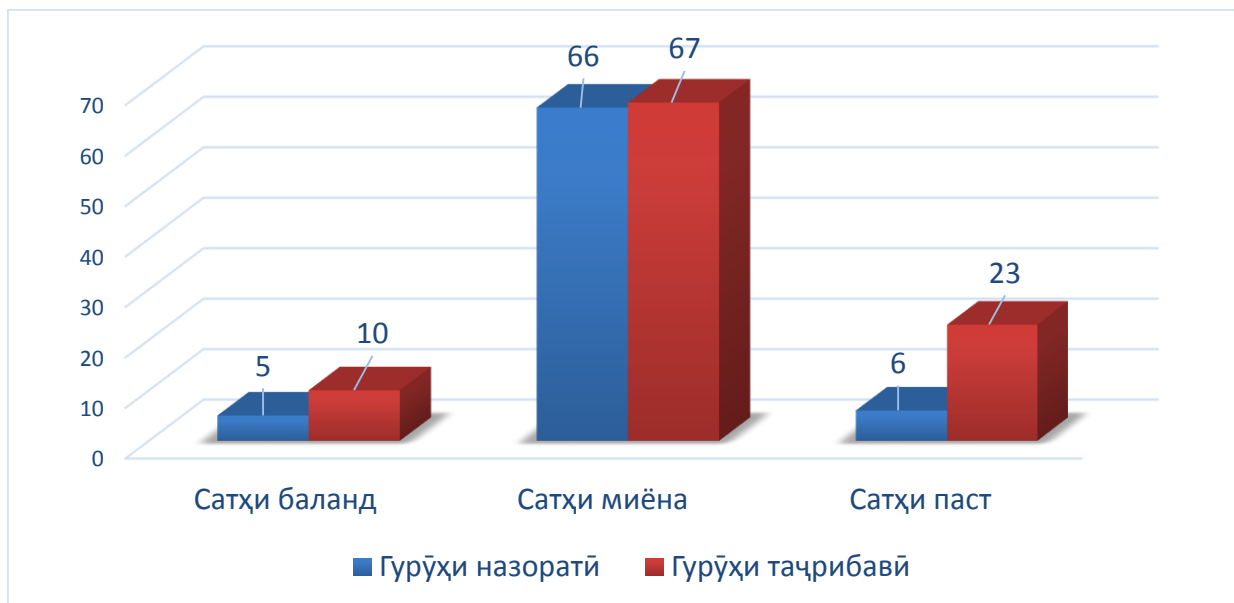
Машғулият бо номи (8-ум) «Хислати ман»: тавзеҳу тафсири характери таълимгирандагони зинаи ибтидоии таълимгоҳ. Омодагии бисёрии таълимгирандагон барои мустақилият дар фаъолмандӣ, шинохтани масъулияти худ пеши ашхоси ихотақунанда ва ҳамсабақону омӯзгорон ошкор гардид.

Арзёбии чигунагии барнома аз лиҳози самарабахшӣ. Такроран ташхискунии анҷом ёфта, дар ин росто 25 таълимгирандаи синфи 4-ум ҷалб гардиданд (ниг. ба Диаграмма).

Расми 6. Диаграммаи натиҷаҳои татбиқи методикаи С.Н. Петрова «Амали Ихтиёриён»

Аз рӯйи мулоҳизаронӣ сари натоиҷ болорафти дараҷаи иҷтимоъпазирии таълимгирандагон, тамоили арзишии онҳо дар маҳруки муносибаташон ба меҳнати таълимӣ, касони ихотақунанда ва дар ниҳоят, ба шахсияти худашон пайғирӣ мешавад.

**Расми 7. – Диаграммаи натиҷаҳои методикаи Л.В. Байбородова
«Амали Ихтиёриён»**

Болорафти фаълмандӣ ва мотиватсияи таълимгирандагонро ҷиҳати пайваستшавӣ ба сотсиуми таълимгоҳ дар маҷмӯъ натиҷаҳои интизорию матлуби озмоишро таъмин гардонида, ба нуктаҳои ҷамъбастии некбинона такон доданд.

Инак, дар бобати болорафти дараҷаи тарбиятдидагии таълимгирандагони зинаи ибтидоии таълимгоҳ, фаълмандии иҷтимоъпазиронаи онҳо, мотиватсияи маҳрукаш мусбаташон зимни бозташхискунии озмудашудагон метавон суҳан ронд.

Ба санҷидани таъсири методикаҳо дар ташаккул додани фаҳмиши хонандагони хурдсол оид ба нақши фаъллонаи инсон дар ҷомеа самти дуҷониби кори таҷрибавӣ-озмоишии мо бахшида шуд.

Дар амалия санҷидани фарзияи таҳқиқотӣ ҳадафи асоии кори таҷрибавӣ-озмоишии мо буд, ки мувофиқи он, агар шартҳои зерин риоя шаванд раванди

ташаккули фаъолнокии иҷтимоӣ дар синни хурди мактабӣ метавонад бештар самаранок гардад:

- ташаккули донишҳо ва рушди фаҳмиши хонандагон оид ба нақши фаъолони инсон дар ҷомеа;
- инкишофи ангеҷаҳои мусбати омӯзиш;
- таъмини шаклҳои гурӯҳии кор, ки эҳтиёҷоти инфиродӣ ва имконияти бачагонро ба назар мегирад;
- ташкили фаъолияти якҷояи хонандагон ва волидайн бо назардошти ширкат дар ибтикороти ҳамҷоя, пешниҳод ва истиқболи таҷрибаи иҷтимоъпазирона;
- вуруди ғояи инсонпарварӣ ва инсонмехварӣ дар тамосҳои байни таълимгирандагон ва устодон.

Корҳои озмоишӣ - таҷрибавӣ се марҳиларо фарогир буд:

Марҳилаи якум – бозсозкунанда ва ё муқарраркунанда (солҳои 2018-2020): шиносӣ бо шароити муаммои таҳқиқшаванда дар таҷрибаву амалияи мактаб; интихобу муайян кардани синфҳои назоративу озмоишӣ; коркард намудани нақшаи гузориши дарсҳо; интихоби усулҳои санҷишӣ ташхисӣ; коркард намудани усулҳои муосири кор бо супоришҳои матнӣ; гузаронидани буриши муқарраркунанда, ки бо ёрии он ангеҷаи афзалиятноки фаъолияти таълимиро ошкор намудан мумкин аст, ҷузъи эмотсионалии инкишофи ахлоқиро омӯхтан, баҳо додан ба сатҳи рушди ахлоқию маънавии хонандагон.

Марҳалаи дуюм – рушддиҳанда (солҳои 2020-2023): дар марҳилаи мазкур аз ҷониби мо дарсу чорабиниҳои беруназсинфӣ гузаронида шуда, дар амалия вазъияти иҷроиши фарзияи худро муайяну татбиқ сохтем.

Марҳалаи сеюм – ҷамъбасти (солҳои 2024-2025): дар марҳилаи мазкур буриши ҷамъбасти гузаронида шуд. Инчунин муқоиса, таҳлил, ҷамъбасти маълумоти ҳосилшуда ва натиҷаҳои бадастомада гузаронида шуда, хулосаҳои фарзияи таҳқиқот мавриди баррасиву анҷом қарор дода шуд.

Ба ҳайси пойгоҳи кори таҷрибавӣ-озмоишӣ муассисаҳои таҳсилоти умумии №22 ва №24 шаҳри Хучанд интихоб шуда буданд.

Синфи 2 А ба сифати гурӯҳи озмоишӣ интихоб шуд, ки аз 14 нафар духтарон ва 15 нафар писарон иборат буданд. Синфи 2 Б бошад, ба сифати гурӯҳи назоратӣ интихоб гардид, ки дар синф 15 нафар духтарон ва 15 нафар писарон таҳсил мекарданд. Аксарияти хонандагон серҳаракат, аз ҷиҳати эмотсионалӣ ҳассос буданду аз рӯйи сатҳи пешрафт, шавқу рағбатҳо ба яқдигар монандӣ доштанд. Пайғирӣ шуд, ки дар синфҳои мавриди озмудан тамосу иртиботҳои таълимгирандагон дар маҷрои некбинона сурат гирифтанд. Иқлими психологӣи коллектив рифоҳангез буда, муттафиқии таълимгирандагон дида шуд. Зимнан аз зовияи рушди маҷмӯи таълимгирандагон созгорӣ он ба вежаҳои синнашон пайғирӣ шуд.

Марҳилаи аввали тадқиқот зобитаҳои ҷенкунии ҷигунагии маҳруку савияи шаклбодии ғайримандии иҷтимоӣпазиронаи таълимгирандагони зинаи ибтидоиро дақиқ намуд:

- шавқу рағбатнокӣ, мотиватсия;
- огоҳии толибиомон аз доираи қавоиди мақбули этикӣ (мусоидати байниҳамдигарӣ, софдилӣ);
- дарки мазмуну муҳтавои ахлоқии кирдорҳои худ ва атрофиён.

Бо мақсади таъмини меъёрҳои зикршуда чунин усулҳоро мавриди истифода қарор додем:

- усули омӯзиши сатҳи инкишофи эҳтиёҷ барои ноил шудан ба комёбӣ ё эҳтиёҷи дурӣ ҷустан аз нокомӣ;
- аз рӯйи усули Л.Н. Борисова ба роҳ мондани ташхису омӯзиши ҷузъи ҳисси рушди ахлоқӣ;
- усули баҳо гузоштан ба сатҳи инкишофи маънавию ахлоқӣ аз рӯйи усули А.А. Леонтев.

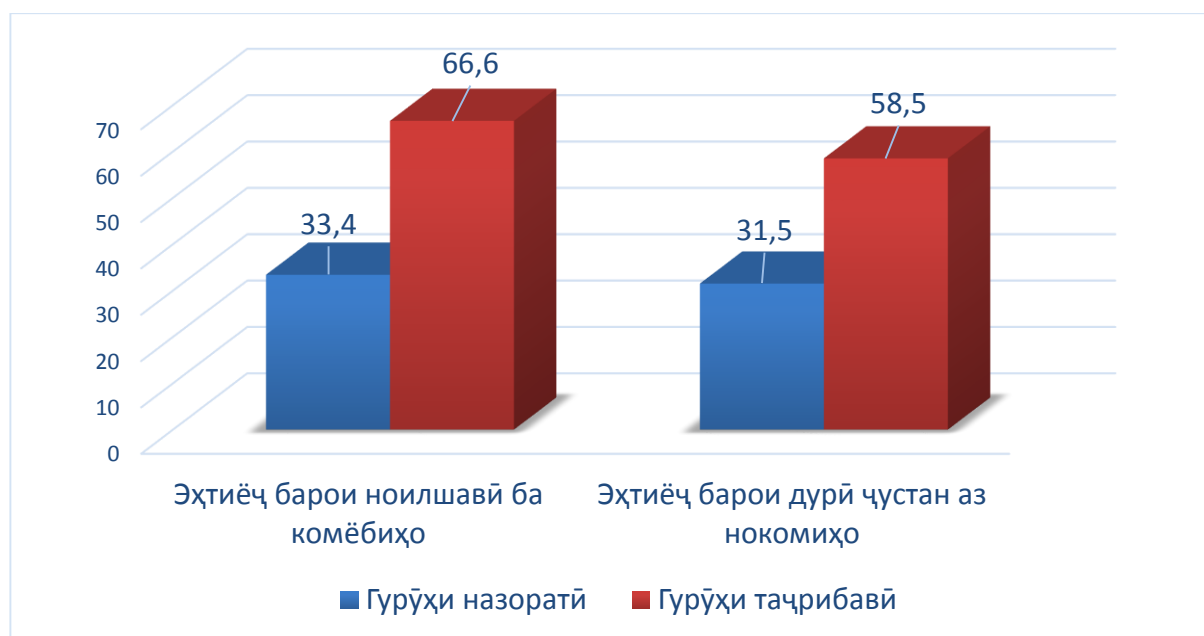
Татбиқномаи методикаи аввалин бо ибтикори муайякунии маҳруку савияи шаклпазирӣ рушди ниёз ба комёбшавӣ / канораҷӯӣ аз бемуваффақиятӣ иртибот дошт. Ҷавҳари метод: нишон додани 2- то расм ба таълимгиранда паси ҳам дар фосилаи яқдақиқагӣ. Кӯдак бояд расмро бодикқат мушоҳида карда, ҷизҳои дар он тасвир шударо дар ин муддат ба хотир гирад,

то ки баъд дар варақи тозаи андозааш якхела чизҳои дар расм тасвир шударо аз рӯйи хотир дақиқан ба таври такрор тасвир намояд (андозаи вараке, ки бояд кӯдак расм кашад – 14 см х 14 см).

Дар заминаи амалиёти таҳлили мундариҷавӣ расмҳое, ки кӯдакон тасвир карданд бо роҳи ҳолгузорӣ баҳо гузошта мешаванд. Дарачаи инкишофи эҳтиёҷи кӯдак барои ноилшавӣ ба комёбиҳо ҳосилкунии нишондиҳандаи адабии натиҷаи таҳлил махсуб меёбад. Коэффициенти ин эҳтиёҷ чамъи ҳолҳое мебошад, ки барои кашидани ду расм кӯдак ба даст овардааст.

Ҷадвали 2. – Сатҳи инкишофёбии эҳтиёҷ барои ноилшавӣ ба комёбиҳо ё эҳтиёҷ барои дурӣ ҷустан аз ноқомӣ дар хонандагони хурдсол (марҳалаи муқарраркунанда)

Гурӯҳҳо	Эҳтиёҷти афзалиятнок	
	Эҳтиёҷ барои ноилшавӣ ба комёбиҳо	Эҳтиёҷ барои дурӣ ҷустан аз ноқомӣ
Гурӯҳи таҷрибавӣ	33,4%	66,6%
Гурӯҳи назоратӣ	31,5%	58,5%

Расми 8. – Диаграммаи сатҳи инкишофёбии эҳтиёҷ барои ноилшавӣ ба комёбиҳо ё эҳтиёҷ барои дурӣ ҷустан аз ноқомӣ дар хонандагони хурдсол (марҳалаи муқарраркунанда)

Дар охир мо натиҷаҳои тестро коркард намудем. Аз рӯйи натиҷаҳои тест мо ошкор намудем, ки дар гурӯҳи озмоишӣ эҳтиёҷи афзалиятнок дурӣ чустан аз нокомиҳо – 66,6% буда, афзалияти эҳтиёҷ барои ноилшавӣ ба комёбӣ 33,3% аст. Дар гурӯҳи назоратӣ ҳамин тамоюл ба назар расид. Эҳтиёҷ барои дурӣ чустан аз нокомиҳо дар 8 нафар афзалият дошта, эҳтиёҷи ноилшавӣ ба комёбиҳо дар 4 нафар афзалият дорад.

Баъди ин мо таҳлили омӯзиши ҷузъи эмотсионалии инкишофи ахлоқиро аз рӯйи методикаи И.Я. Яковлева анҷом додем, ки ҳадафи он ошкор сохтани дараҷаи ташаккули унсури ҳиссии (эмотсионалӣ) рушди ахлоқӣ ба шумор мерафт. Расмҳо бо тасвири кирдорҳои мусбат ва манфии ҳамсолон ба хонандагони хурдсол пешниҳод гардид. Бачагон бояд дар як тараф расмҳо бо тасвири кирдорҳои хуб ва дар тарафи дигар расмҳоро бо тасвири кирдорҳои бад ҷойгир карда, сабаби интихобашонро шарҳ медоданд.

Дар асоси таҳқиқоти анҷомёфта вобаста ба сатҳи ташаккулёбии тасаввурот дар бораи сифатҳои ахлоқӣ бачагонро ба яке аз 3 гурӯҳ тақсим кардем:

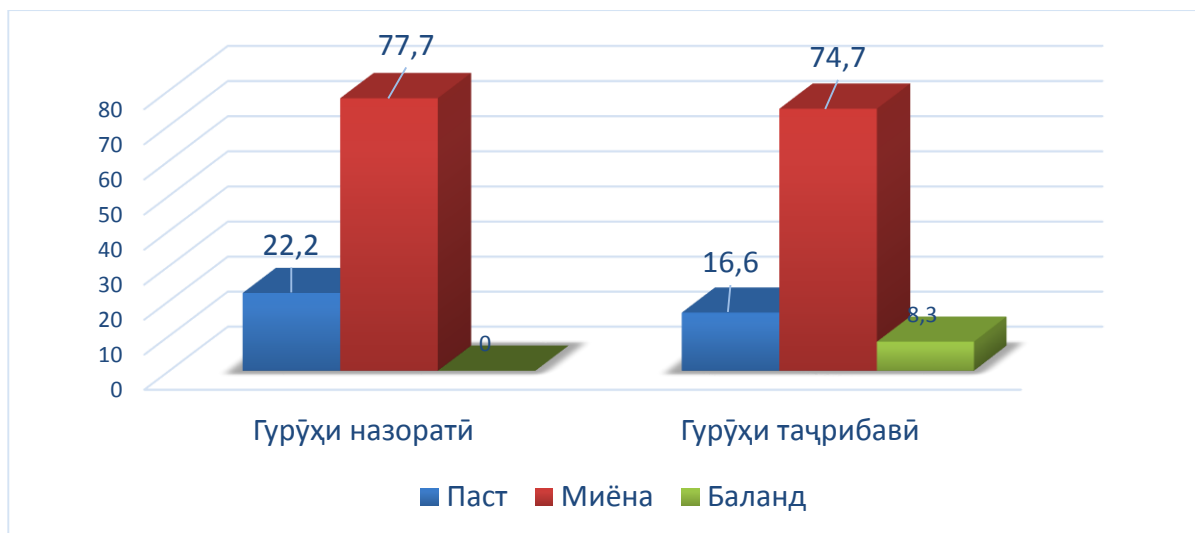
Холҳо кам (паст) – кӯдак расмҳоро дуруст ҷойгир мекунад, аммо амалҳояшро асоснок карда наметавонад; воқунишҳои эмотсионалӣ номувофиқанд.

Холҳо миёна (миёна) – кӯдак расмҳоро дуруст ҷойгир мекунад, амалашро асоснок менамояд; воқунишҳои эмотсионалӣ мувофиқанд, аммо сусти ифода шудаанд.

Холҳо зиёд (баланд) – кӯдак интихоби худро асоснок менамояд (меъёрҳои ахлоқро номбар мекунад); воқунишҳои эмотсионалӣ мувофиқ ва барҷастаанд, дар имову ишора, қиёфа ва ғайра зоҳир мешаванд.

Ҷадвали 3. – Сатҳи ташаккулёбии ҷузъи эмотсионалии инкишофи ахлоқии хонандагони хурдсол (марҳалаи муқарраркунанда)

Гурӯҳ	Сатҳи ташаккулёбии ҷузъи эмотсионалии инкишофи ахлоқӣ		
	Паст	Миёна	Баланд
Гурӯҳи таҷрибавӣ	22,2%	66,6%	11,1%
Гурӯҳи назоратӣ	41,5%	49,8%	8,3%

Расми 9. – Диаграммаи сатҳи ташаккулёбии ҷузъи эмотсионалии инкишофи ахлоқӣ

Аз рӯйи натиҷаҳои методикаи татбиқшуда ошкор гардид, ки дар гурӯҳи озмоишӣ аксарият дар сатҳи миёнаи ташаккулёбии ҷузъи эмотсионалии инкишофи ахлоқӣ қарор дошта, як хонанда дар сатҳи баланд, ду хонанда – дар сатҳи паст қарор доранд. Дар гурӯҳи назоратӣ сатҳи миёнаро шаш хонанда, сатҳи пастро – панҷ хонанда, сатҳи баландро – як хонанда нишон доданд.

Дар идома мо методикаи баҳодиҳии сатҳи инкишофи маънавию ахлоқиро, ки А.С. Прутченков таҳия кардааст, татбиқ намудем. Анкета – пурсишнома «Дӯсти асли» унвон дошта, ҳадафи он равшан намудани дараҷаи ташаккулу инкишофи тарбияи маънавию ахлоқӣ дар гурӯҳи озмоишӣ маҳсуб меёфт.

Ба саволҳои зерин ҷавоб додан пешниҳоди хонандагон карда шуд:

Дӯсти асли...

- 1) дар бораи комёбиҳояш нақл мекунад.
- 2) аз ҷиҳати эмотсионалӣ дастгирӣ мекунад.
- 3) дар ҳолати зарурат ихтиёран ёрӣ мерасонад.
- 4) кӯшиш мекунад, ки дӯсташ аз муошират бо ӯ хушҳол бошад.
- 5) ба дӯсташ ҳасад намебарад.
- 6) дӯсташро дар ғайбаш ҳимоя мекунад.
- 7) ба дӯстони дигари дӯсташ ботаҳаммул аст.

- 8) сирҳое, ки дўсташ бовар кардааст, пинҳон медорад.
- 9) дўсташро дар пеши дигарон танқид намекунад.
- 10) дўсташро ба одамони дигар рашк намекунад.
- 11) кўшиш мекунад, ки шилқин набошад.
- 12) чӣ тавр зиндагӣ карданро ёд намедиҳад.
- 13) олами ботинии дўсташро эҳтиром мекунад.
- 14) сирри ба ӯ боваркардари барои мақсадҳои худ истифода намебарад.
- 15) барои азнавсозии дўсташ аз рӯйи намунаи дилхоҳаш кўшиш намекунад.
- 16) дар лаҳзаи душвор хиёнат намекунад.
- 17) андешаҳои нисбати худро ба дўсташ баён мекунад.
- 18) ҳолати рӯҳияи дўсташро мефаҳмад.
- 19) ба дўсташ эътимод дорад.
- 20) дар муошират самимӣ мебошад.
- 21) хатоҳои дўсташро мебахшад.
- 22) аз комёбиву дастовардҳои дўсташ хурсанд мешавад.
- 23) табрик кардани дўсташро аз хотир намебарорад.
- 24) дўстери, ки дар ҳузураш нест, аз хотир намебарорад.
- 25) ба дўсташ ақидаашро рӯйрост гуфта метавонад.

Барои ҳар як ҷавоби «ҳа» 2 ҳол, барои ҷавоби «намедонам» - 1 ҳол, барои ҷавоби «не» - 0 ҳол гузошта шуд. Ҳолҳои ҳосилшуда ҷамъ шуданд. Аз рӯйи натиҷаҳои тест мо хонандагонро шартан ба 3 гурӯҳ тақсим кардем:

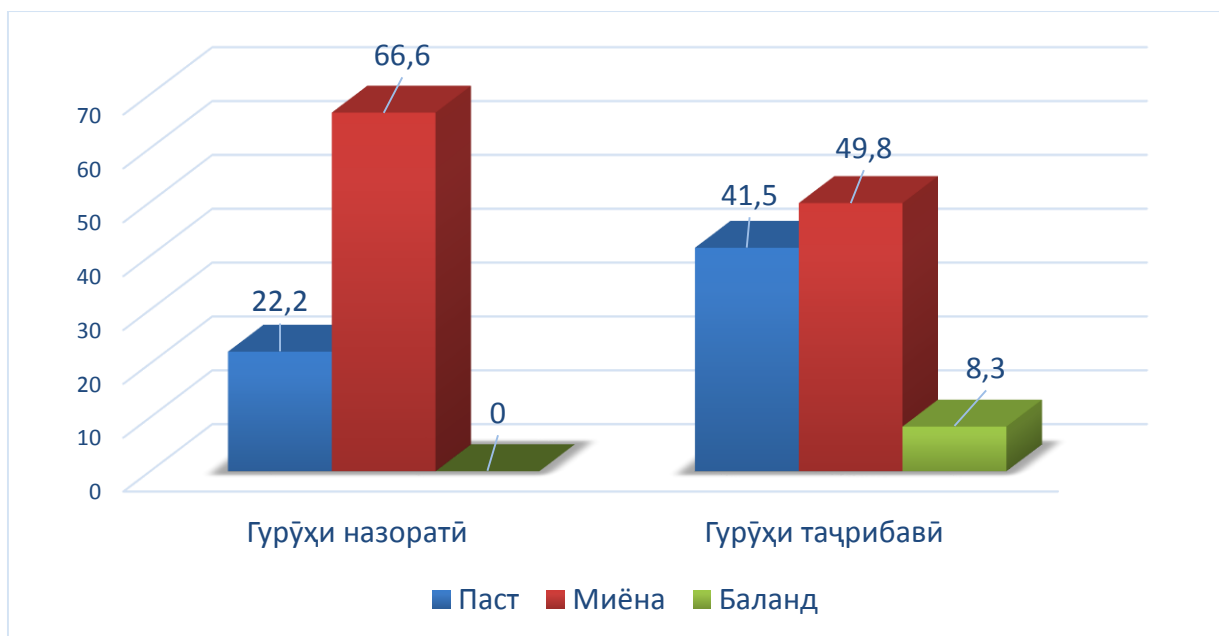
Аз 0 то 14 ҳол – сатҳи паст. Шумо ҳоло тамоми ҷиҳатҳои арзандаи дўстиро баҳогузорӣ накардаед. Чунин ба назар мерасад, ки шумо ба одамон бовар надоред, бинобар ин, бо шумо дўстӣ кардан душвор аст.

15 то 35 ҳол – сатҳи миёна буда, онҳо таҷрибаи дўст буданро доранд, аммо ба ҳамагӣ низ роҳ медиҳанд. Ба дўсти ҳақиқӣ боварӣ доштан ва барои дўстӣ омода будан, хеле хуб аст.

Сатҳи баланд бошад аз 35 ҳол то 50 ҳол. Шумо дўсти ҳақиқӣ ва содиқ мебошед. Дар паҳлӯи шумо дўстон худро ором, хушҳол эҳсос мекунанд, ба шумо бовар доранд, шумо низ ба онҳо эътимод доред.

**Ҷадвали 4. – Сатҳи инкишофи ахлоқию маънавии хонандагони хурдсол
(марҳалаи муқарраркунанда)**

Гурӯҳ	Сатҳи инкишофи ахлоқию маънавӣ дар гурӯҳи озмоишӣ		
	Баланд	Миёна	Паст
Гурӯҳи таҷрибавӣ	22,2%	77,7%	-
Гурӯҳи назоратӣ	16,6%	74,7%	8,3%

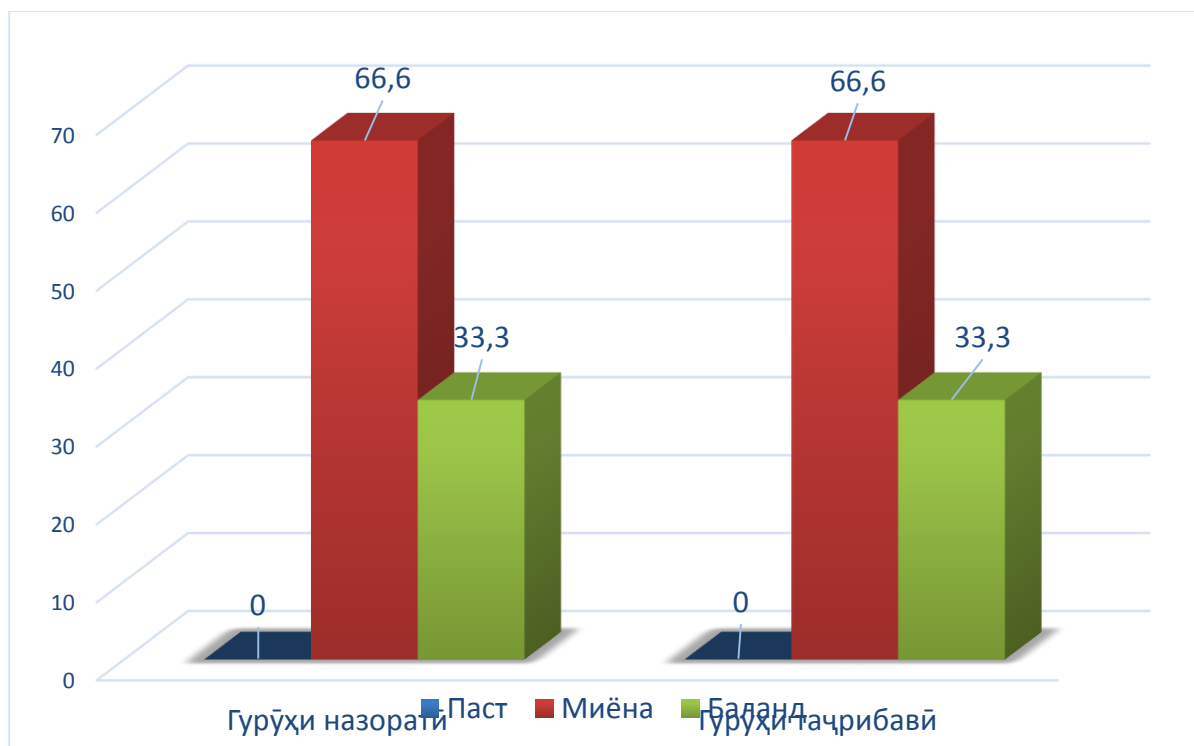
Расми 10. – Диаграммаи сатҳи инкишофи ахлоқию маънавӣ дар гурӯҳи озмоишӣ

Дар охир мо натиҷаҳои тестро коркард намуда, исбот кардем, ки бештари хонандагони гурӯҳи озмоишӣ дар сатҳи миёнаи рушди ахлоқию маънавӣ қарор доранд шумораи онҳо ҳафт нафарро ташкил доданд, сатҳи баланди инкишофро ду нафар хонанда намоиш дода тавонистанд. Сатҳи миёнаи инкишофи ахлоқию маънавӣ дар гурӯҳи назоратӣ низ бартарӣ дошт: сатҳи миёна - нӯх нафар, сатҳи баланд - ду нафар ва як нафар дар сатҳи паст инкишофи маънавию ахлоқӣ қарор доранд.

Аз рӯйи натиҷаҳои методикаҳои татбиқшуда сатҳи умумии фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ ҳисоб карда шуд.

**Ҷадвали 5. – Сатҳи фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол
(марҳалаи муқарраркунада)**

Гурӯҳ	Сатҳ		
	Баланд	Миёна	Паст
Гурӯҳи таҷрибавӣ	-	66,6%	33,3%
Гурӯҳи назоратӣ	-	66,6%	33,3%

Расми 11. – Диаграммаи сатҳ

Дар охир мо натиҷаҳои тестро коркард намуда, муайян кардем, ки аксарияти бачагони гурӯҳи озмоишӣ дар сатҳи миёнаи фаъолнокии иҷтимоӣ қарор доранд (6 таълимгиранда); сатҳи паст дар 3 таълимгиранда қайд шуд. Натиҷаҳои тестгирӣ аз гурӯҳи назоратӣ: сатҳи миёнаро 8 таълимгиранда ошкор карданд, сатҳи пастро – 4 таълимгиранда.

Тавсифи марҳалаи ташаккулдиҳандаи кори таҷрибавӣ-озмоишӣ. Дар марҳалаи ташаккулдиҳандаи кори таҷрибавӣ-озмоишӣ мо шартҳои педагогии инкишофи фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсолро татбиқ карда, эътимоднокии шартҳои дар фарзияи корӣ пешниҳодшударо санҷидем:

- инкишофи ангеаҳои мусбати омӯзиш;

- таъмини шаклҳои гурӯҳии кор, ки эҳтиёҷоти инфиродӣ ва имконияти бачагонро ба назар мегиранд;
- ташкили фаъолияти якҷояи хонандагон ва волидайн дар қаринаи муттафиқӣ, пешниҳод ва истиқболи таҷрибаи иҷтимоъпазирӣ;
- ба пояи инсонпарварона созмон додани тамосҳои тарафайни омӯзгор ва таълимирандагон дар маҳруки фаъолият.

Муваффақона вурудшавии таълимгиранда ба маҷрои тадрис маршрут аст: а) ба зехн наздик, яъне даркшаванда будани масоилу супоришот; б) истиқболу пазируфтани муҳиммияти ин машқу вазоиф.

Мотиватсия / ангешишдиҳӣ рабт мегирад бо тамоилбахшии таълимгиранда ба заҳмати омӯхтан ва сарманшаи он чигунагии нисбатдиҳии ботинӣ аз тарафи таълимгиранда дониста шудааст. Мотивҳои аз дарун ё берун сарчашмагиранда маъмулан якдигарро убур карда, дар намуди синтез падидор метавонанд шаванд. Функсияҳои мотивҳо инҳоянд: а) ҳидояткунандаи маҳруки кирдору амалкард; б) батартибдарории онҳо; в) фароҳамоварандаи идроки ҷавҳар ва чигунагии муҳиммияташон. Инак, нуқоти зикргардида баҳснопазирии аҳаммияти шаклдиҳии мотивҳо, мотиватсияи тамоюлаш матлубу мақбулро дар таълимгирандагон тасдиқ метавонанд намуд.

Дар намуди кулӣ муҳтавои шаклгирии он — ҳидояткунии таълимгиранда аз зинаҳои номатлуби тамоилаш бепарвоёна ба зинаҳои матлубу фаъолмандонаи мотиватсия таълимгирӣ бо пайвастагии идрок, ибтикор. Фароҳамоварандаю такондиҳандаи парвариши мотиватсияи матлуб иқлими рифоҳангез; пайвастшавии таълимгиранда ба анвои фаъолияти ибтикороти ҳамсабақон дар умум; муштаракона корбарӣ анҷомдиҳии устодону шогирдони онҳо; мусоидату ҳидоятгарию устодон дар мавқеи мушовир зимни кӯшиши таълимгиранда дар дарёфти гиреҳҳои масоил; ташвиқкунии таълимгирандагон ба арзёбии чигунагии фаъолиятмандӣ аз тарафи омӯзгорон буда, дар ниҳояти кор, бояд воқеишавии баҳодиҳии онҳоро ба худашон боису маршрут гардад. Шаклпазирии мотиватсияро ғайри зикршудаҳо ҳустуҷӯву пешниҳодкунии ашқоли аз қолабҳои тарзҳои одатии

пешкаши маводи тадрис фарораванда; аз тобишот ғанӣ будани гуфтори таълимдиханда, вуруди унсурҳои дидактикӣ ба машғулият, ибтикор дар мубоҳисаву диспут; бамавқеъ будани таҳсин / танқид заминасоз хоҳад гардид. Дар маҷрои марҳалаи дувуми тадқиқ - шаклдиҳӣ маҷрои машғулиятҳо, чи дар утоқи дарсӣ ва чи берун аз он, чунин маҳруки корбарӣ анҷом дода шуд.

Ба мустаҳкамкуниву инкишофи соҳаи ангеизишӣ фаъолияти мо равона карда шуда, чунин навъҳои таъсиррасониро фарогир буд:

- равшан сохтани самтгириҳои ангеизишӣ, дар хонандагон қаблан ташаққул ёфтаанду онҳоро бояд вайрон не, балки дастгирӣ ва устувор сохт;
- барои самтгириҳои нави ангеизишӣ фароҳам овардани шароит (ҳадафҳои нав, ангезаҳо), тарҳ пазируфтани ҳислатҳои тоза (субот, огоҳӣ ва ҳоказо);
- дар сурати камбудии тамоюлоти мотиватсионӣ кӯшиши тасҳеҳкунии онҳоро анҷом додан;
- дигаркунии маҳруки мотивҳои дохилии таълимгирандагон дар мавриди чигунагии ояндаи рушдҳои шахсияшон бо инобатгирӣ савияи воқеии зарфияту иқтидор.

Шаклдиҳӣ чанд қисмро дарбар гирифт – корбарӣ дар ростои эҳсосот, таълимгирию маърифатҷӯӣ, мотивҳо/ангезаҳо, мақсадгузориҳои таълимгирандагон. Ба роҳ монда фаъолият оид ба ошкорсозӣ ва ислоҳи ангезаҳои пештара дар дохили ҳар як қисм, таҳрики ангезаҳои нав ва пайдо шудани сифатҳои нави онҳо. Фаъолияти мо бевосита аз мустаҳкам кардани эҳсоси «кушода будан» ба таъсирот, яъне ба раванди таълимӣ ибтидо гирифта, машқҳо оид ба ҳамкорӣ бо калонсолон мавриди истифода қарор дода шуданд: аввалан дар асоси маводи таълимӣ, сипас дар заминаи ҷустуҷӯи назарҳои нав нисбати ҳалли муаммо.

Барои инкишофи малакаи мақсадгузории мактаббачагон дар омӯзиш, гурӯҳи дигари машқҳо, қабл аз ҳама, ба воқеӣ будани ҳадафмандӣ, мустаҳкам кардани худбаҳодиҳии дуруст ва дараҷаи муддаонокӣ мавриди истифода қарор дода шуданд. Оид ба мустаҳкам кардани малакаи худбаҳодиҳии дуруст

ба хонандагон дар вақти ташкил ва гузаронидани машқ маҳорати босаводона шарҳ додани комёбиву нокомиҳояшонро омӯзонидан муҳимият дорад.

Сарфаҳмравӣ ба масоил дар доираи лаёқату зарфияти зехн, азсаргузаронии экологии номуваффақӣ, рефлексия ҳамроҳ бо таҷзияи омилҳои ҳам айнӣ (душворҳалии масоил), ҳам дохилӣ – қобилияти шахсӣ дар маҷмӯъ, кӯшишҳо ҳангоми ҳалли масъалаи мазкур ба ташаккули худбаҳодиҳии дуруст ва сатҳи мувофиқи даъвоҳо мусоидат мекунад. Ҳавасмандгардонӣ аз ҷониби омӯзгор ҳамчун навъи махсуси фаъолият оид ба ташаккули сатҳи мувофиқи даъвоҳо ва маҳорати дурусти худбаҳодиҳӣ нақши асосиро касб мекунад.

Дар чараёни дарсҳо барои расидан ба ин ҳадаф мо зимни баҳодиҳии донишҳо на ба ҳуди баҳо, балки ба маълумоти дар он оид ба имконияти кӯдак ниҳоншуда, кӯшишҳои ҷиҳати иҷрои масъалаи гузошташуда таъя намудем. Усули муқоисаи комёбиҳои хонанда бо натиҷаҳои қаблӣ ӯ низ мавриди истифода қарор дода шуд.

Оид ба устувории мақсадҳо, муассирии онҳо, суботкорӣ дар татбиқи ҳадафҳо гурӯҳи дигари супоришҳо равона гардида буданд. Масалан, барои нигоҳ доштани самтгирӣ ба ҳадаф пешниҳоди супоришҳо оид ба такроран амалӣ намудани фаъолияти таълимӣ баъзе монетаҳо ба миён омаданд. Ба майли нияту дастовард супоришот дар ҳолати махсус қатъкунии иртибот (воқуниши омӯзгор) боис гардида, як навъ тамрини исроркории таълимгирандагон метавонад доништа шаванд. Фаъолмандию суботро супоришоти алоқаманд бо мақсадҳои наздикмуҳлат ва дурмуҳлат, таъҷилӣ, ё баръакс, фурсати бештарро тақозокунанда тамрин дода метавонанд. Интиҳоби маводи иртиботдошта бо авзои аслии гурӯҳ / синф татбиқи онҳоро дар лаҳзаҳои ҳаққонии зиндагиашон муяссар хоҳад гардонд.

Бартариёбии қор дар шакли гурӯҳӣ дар маҷрои машғулият паймони қароргирии он дар меҳвари диққати таълимгирандагон ва омӯзгор махсус мегардад. Онро дар сафи васоити созмондиҳии маҳруки тадрис ҳамчун шакли пурра мустақил доништаанд. Имтиёзи онро таассурпазирии таълимгирандагон

аз якдигар (чунончи, ҳангоми корбарӣ дар намуди гурӯҳҳои хурдтар), ба онҳо бавосита / номустақим роҳнамоӣ кардани омӯзгорон таъмин менамояд. Роҳнамоии омӯзгор зимни корбарии шаклаш гурӯҳӣ фарогиранда ва куллист: а) пешкашкунӣ машқу супоришот; б) нишондод дар бобати алгоритми иҷроиши онҳо; в) арзёбии маҳруку натоиҷ ва баҳо гузоштан.

Роҳнамоии навъаш дигаре низ дар шакли зикршуда пайгирӣ шуда метавонад: роҳнамоии байниҳамаи таълимгирандагон. Матлуб будани корбарӣ дар шакли гуруҳӣ барои фаъолиятмандии толибилмон дар маҳруки иҷтимоӣшавии онҳо муфид буда, маҷрои тадрис таквияти бештаре меёбад, дар сурати дархост гардидани ҳулосабарорихои назариявӣ корбарии мазкур пояҳои эмотсионалиро муяссар гардонида, лаёқати дақиқсозии маҳруки мақсадгузорӣ, мулоҳизаронӣ ва арзёбии воқеиро шиддат дода метавонад.

Дарачабандии созмондиҳии корбариро дар шакли гурӯҳӣ анҷом додан мумкин аст: нахуст, дар қаринаи амалкарди иҷросозии машқҳо раванқдиҳии лаёқати муттафиқшавӣ, шарикшавии таълимгирандагон. Аз ин пештар, ин навъи корбарӣ имтиёз дорад ба тарзи фронталӣ / дастаҷамъонаи тадрис. Истифодаи чунин роҳу воситаҳоро дар ин маврид мувофиқи мақсад мешуморанд:

- ҳангоми мушкилӣ кашидан дар саволу ҷавоб хонанда шахси ёрирасонро ҳудаш интиҳоб менамояд;
- таълимгиранда арзёбию баҳо додани посухи пешкашшударо ба ягон ҳамсабақаш дар нақши «омӯзгор» вогузор бояд намояд;
- корбасти аломатҳо «+» ба маънои “розӣ”; «-» ба маънои “норозӣ”; «?» ба маънои “нофаҳмост”, яъне васоити ғайригуфторӣ, инчунин корбурди густурдаи мимика;
- бозиҳо бо нияти раванқдиҳии бодикқат шунавидан, гӯшкунӣ

Чунончи, яке аз таълимгирандагон вожа / ададро зикр менамояд, хонандаи дигар бояд ин калимаро такрор карда, калимаи худро пешниҳод мекунад, хонандаи сеюм бошад, калимаи онҳоро такрор карда, варианти ҳудашро мегӯяд).

Усулу воситаҳои мазкурро хонандагон дар рафти мубоҳисаҳои бомуваффақият азхуд карданд, ки ба ҳалли масъалаҳои таълим нигаронида шудаанд. Дуруст интихоб кардани ҷавобҳо барои гузаронидани мубоҳиса хеле муҳим мебошад. Супоришҳо бояд мазмуни проблемавӣ дошта бошанд ва намунаи ҳал надошта набошад, фарзияву вариантҳои зиёдро пешбинӣ намоянд.

Ҳангоми ташкили мубоҳиса омӯзгор бояд чунин амал кунад: савол медиҳад, хонандаеро, ки барои ҷавоб додан хоҳиш дорад, даъват карда, ҷавоби ӯро мешунавад, вале ба ӯ баҳо надода, аз хонандагон мепурсад: «Кӣ тарафдор аст?». Андешаи хонандагони дигар шунида мешавад, омӯзгор ҷавобро эзоҳ намедиҳад, муҳокимаи фикрҳои аз ҷониби хонандагон изҳоршударо ба роҳ мемонад ва мувофиқи имконияти хонандагон ихтилофи байни онҳоро шиддат мебахшад ё пурзӯр менамояд. Барои он ки баҳсу музокира ба таври дилхоҳ ҷараён гиад ва нтиҷаи хуб диҳад, омӯзгор бояд пайдарпайиву мантиқнокии андешаву мулоҳизарониҳои хонандагонро танзим намояд, инчунин баҳси аз доираи мавзӯ дурбударо ҷилавгирӣ намояд. Омӯзгор ба он мекӯшад, ки дар ҷараёни муҳокимаву мулоҳиза ҳамаи хонандагон ҷалб шуда бошанд, ба изҳороти воқуниши онҳо (бо ёрии имову ишора ё аломатҳо) нисбати ҳар як масъалаву муаммо эҳтиром зоҳир намуда, ноилшавии ин ё он хонандаро таъкид намояд. Марҳила ба марҳила қоидаҳои истифода бурда мешаванд, ки хонандагон бо онҳо ҳар бор ҳангоми ташкили мубоҳиса мурочиат мекунанд. Зимни мубоҳисаҳои минбаъда қоидаҳои мазкурро такмил бахшидан лозим аст. Қоидаҳои умумии ҷараёни мубоҳиса:

- баробар сухан нагуфтан;
- диққати ҳама ба шахси сухангӯй (хонанда ё омӯзгор);
- нишон додани воқуниш ба ҳар як сухани хонанда бо ишора ё аломат (нафаҳмидам, норизо, ризо);
- дар мавриди розӣ ё норозӣ будан бо ақидаи дигарон, шахсан ба худи сухангӯй мурочиат кардан: «Сумайя, ту қайд кардӣ, ки...».

Истифодаи усулу воситаҳое дар марҳалаи дуюм муфид аст, ки аҳамияти иштироки хонандагонро барои ноил шудан ба натиҷаи беҳтарин таҳрик медиҳанд. Волидайнӣ хонандагон дар ин маврид кўмак расонида метавонанд. Аз ҷумла, суҳанронӣ дар бобати дарёфтани васоити ҳалкунии мушкилот даор натиҷаи корбарии муттафиконои узвҳои коллективи меҳнатӣ (коргоҳ, беморхона ё хизмати ҳарбӣ), чӣ тавр бо воситаи интиҳоб аз вариантҳои пешниҳодкардаи аъзоёни гурӯҳ роҳи осону сарфакоронаро дарёфт намуданд. Зарбулмасалҳоро оид ба меҳнату фаъолияти якҷоя ба хотир овардан дар ин маврид қобили қабул аст: «Ақлҳоро ақлҳо ёрӣ диҳад, машварат идроку хушёрӣ диҳад», «Қувваи мушт – дар ангушт», «Ёр аҳлу кор сахл» «Ҳоҳӣ ки расво нашавӣ, ҳамранги ҷамоат бош» «Аз бекор ҳама безор» ва ғайра. Таҷлили ҷашнҳо, озмунҳо, викторинаҳои фанние, ки дар синф баргузор шуданд, шаҳодат медиҳанд, ки муваффақияти онҳо аз кўшишҳои якҷояи хонандагон, эҷодкории ҳамҷоя ва машғулияти дўстонашон вобастагӣ дошт. Паҳлуҳои арзишноки фаъолияти ҳамҷоя дар байни аъзоёни гурӯҳро ба таври зерин қайд кардан мумкин аст: ба вучуд омадани ақидаҳои гуногун ва зарурати асоснок кардани нуқтаи назари шахсӣ, шарҳу тавзеҳи ҷиҳатҳои барои дигарон норавшан, дар ҳолати нокомӣ пурсида тавонистани кўмак. Чунин ёрмандиро аз омўзгор дар дарс бо сабаби нокифоягии вақт гирифтани мушкил аст. Ба ғайр аз ин, аксар вақт хонандагон, агар ягон чизро нафаҳманд, аз мурочиат кардан ба омўзгор метарсанд. Баъди он, ки омодагии таҷрибавии бачагон ба фаъолияти якҷоя гузаронида шуд, ба ташкили муназзами кори гурӯҳӣ дар дарсҳо гузаштан мумкин аст. Дар ин маврид низ пайдарпай зарур аст, ки ба торафт мураккаб намудани фаъолияти хонандагон дар гурӯҳҳо асос меёбад.

Ин мураккабшавӣ аз рӯйи якчанд самт амалӣ мегардад:

- мураккабшавии навъҳои кори гурӯҳӣ;
- баланд шудани сатҳи мустақилияти хонандагон;
- мураккабшавии мундариҷаи маводи таълим, ки дар гурӯҳҳо коркард мешаванд.

Маъмулан, чунин корхоро фарқ мекунанд: кори дукаса, вакте ки ду нафар хонанда ягон супоришро дар ҳамкорӣ иҷро мекунанд; кори ягонаи гурӯҳӣ (хонандагон дар гурӯҳҳои хурд супориши барои тамоми гурӯҳ якхеларо иҷро мекунанд) ва кори гурӯҳии тафриқавӣ (ҳар як гурӯҳ супориши худро дорад, аммо ҳамаи онҳо ба мақсади ягона тобеъ мебошанд). Чунонки таҷриба нишон медиҳад, ҳама корро аз ташкили кори дукаса ҳамчун шакли одитарин оғоз карда, баъд кори ягона ва ниҳоят, кори тафриқавии гурӯҳиро татбиқ бояд кард.

Масалан, мо кори гурӯҳиро дар дарси «Табиатшиносӣ» ташкил кардем, ки ба тамоми талаботи дар боло зикршуда мувофиқ буда, мавзӯи он чунин аст: «Растаниҳои атрофи мо». Дар оғози дарс дастури мукаддимавӣ дода шуд: Бачагон, имрӯз мо дар дарс кори гурӯҳиро анҷом медиҳем (Хонандагон ба гурӯҳҳо мувофиқи хоҳиш тақсим шуданд). Ба хотир оред, ки кадом қоидаҳои кори гурӯҳиро медонед? (Хонандагон қоидаҳоро ба хотир меоранд. Дар тахта навиштаҷот пайдо мешавад).

Қоидаҳои кор дар гурӯҳ:

- 1) Ман мебинам, ман мешунавам.
- 2) Ман розиям ё норозиям.
- 3) Ҷавоби худро баён мекунам.
- 4) Ақидаамро исбот менамоям.
- 5) Ба созиш меоям.
- 6) Ба ҳамсухбатам менигарам.

Сипас, дар давоми дарс нақшҳо дар байни аъзоёни гурӯҳҳо тақсим карда шуданд: пешрав, ташкилотчӣ, танқидчӣ, котиба, хазинадори вақт, маърузагузор. Меъёрҳои баҳогузориҳои кори гурӯҳӣ баъд аз ин мавриди баррасӣ қарор дода шуданд: рӯҳияи солими эмотсионалӣ, муттаҳидӣ, дурустӣ, хайрандешӣ. Баъди иҷрои вазифаҳои болоӣ хонандагон бевосита ба иҷрои супоришҳо оғоз намуда, пас аз иҷрои он аҳли синф на танҳо натиҷаи иҷрои супориш, балки натиҷаи кори гурӯҳиро мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор доданд.

Ибтикор дар чораҷӯиҳо бо мақсади огоҳӣ аз матлуб будани шартӣ навбатии фарзия буда, дар ин росто ҷамоаҳои таълимгирандагон – фарзандони онҳо аз тарафи дигар афзалиятнок доништа шуд.

Дар ин росто чунин анвои таълимгирандагон хусусияташон маърифатҷӯна татбиқ гардиданд: муаррифию мушоҳидаи корбарии маҳфилҳо бо ҷалби таълимгирандагон, ҳисоботдиҳӣ аз рӯйи маводи ҷаннаи мушаххас бо тамоюли креативӣ, дарсҳо - намунаҳо (кушод), ҷашнҳои эҷодкорӣ, сабақат ва ё озмуни ҳонандагон ва ғайра. Номи ҷаннаи таълимӣ, мавзӯ, усулҳои гузаронидани маҳфилҳои илмӣ аз ҷониби ҳонандагон, волидонро омӯзгорон дар ҳамҷоягӣ амиқ карда мешаванд. Амалкарди таълимдиҳанда дар маҳруки зерин тарҳрезӣ бояд шавад: мунтахаби машқу масоил, тафриқабандӣ ба гурӯҳҳо, кӯмакрасонӣ дар омодашавӣ, ҳамчӯркунии тамосҳою иртиботи таълимгирандагон. Ибтикороти алоқаманд бо тайёркунии анвои инъомҳо барои кадрдонӣ таҳсинро метавонанд падарону модарон татбиқу воқеӣ намуда бошанд. Машғулияти шаклан кушодаву моҳиятан намунавиро (дарсҳои кушод) одатан дар мувофиқа бо имкони падарону модарон ҷиҳати ҳузур доштан дар онҳо – рӯзҳои шанбе мегузаронанд. Ба туфайли ибтикороти зикргардида устодон метавонанд анвою ашқоли ғайристандартӣ машғулиятро бо корбасти тавоноӣ, ифшономаи лаёқатҳои худ ва толибилмон пешкаш карда бошанд. Дарсҳои кушоду ғайристандартӣ бо таҳлили гуруҳӣ ба охир мерасад: дастоварду комёбиҳо, лаҳзаҳои ҷолиби дарсҳо, натиҷаҳои фаъолияти маърифатӣ ҳонандагон қайд гардида, дурнамои фаъолияти минбаъда нақшагирӣ мешаванд.

Анвои чораҷӯиву сарҷамъсозии таълимгирандагонро тавассути заҳмату корбарии муштараки онҳо тарҳрезӣ метавон намуд, чунончи, бо овезаю гулҳо ороидиҳои ҷойи дарсхонӣ, саҳмгирӣ дар тармиму тоза кардани рӯйи ҳавлии таълимгоҳ, шинонидани дарахтон вобаста ба санаҳои муҳими ҳаёти ҳонандагону волидонии онҳо, ҷамъоварии оҳанпораҷу коғазпораҳо, гирдоварӣ ва ё харидани китобҳо ва омода кардаи “Гӯшаи китоб”, ҳамоиши иду

чашворавӣ, базм, спектакл, суҳбатҳои гирдимизӣ барои арёбию нақди филмҳо ва аниматсияҳо; сабақҳои варзишгарон ва ҳоказо.

Дар маҳруки чунин чораҷӯӣҳо донишҷӯёни таҷрибаомӯз соати тарбиявӣ бо номи «Зодрӯзи мактаб» бо ширкати таълимгирандагон ва падарону модарони онҳо доир сохтанд. Зимнан ғаёломандию лаёқатҳои таълимгирандагон ва падарону модарони дар ибтикороти онҳо (номериҳои консерти, озмунҳо падидор гардида, доварон низ аз қатори таълимгирандагон, падарону модаронашон интиҳоб шуданд, чорабинӣ бо ҷойнӯшии якҷоя хеле ҷолиб ба анҷом расид.

Нақши пешбари омӯзгор ва ғояҳо дар бораи мақоми устод самти афзалиятноки инсонгароёна намудани соҳаи маориф ва таҳсилот ба шумор меравад.

Боварии пешакӣ, тамоилҳои ба ҳам созгори этикӣ, ҳамроҳӣ дар авзоъ бо таълимгирандагон тақондиҳандаи иқлими рифоҳангез ва озодкунанда аз фишорҳои айниву зехнӣ гардида, ба ҳеҷ вачҳ роҳнамоии омӯзгорро дар маҷрои тадрис инкоркунанда нест.

Лаёқатмандию тавоноии кордононаи омӯзгор дар пайвастании аносири инсонпарварона зимни тамосу иртиботот баҳри саршоргардии муносибатҳо аз неқбиниву ҳамҳиссӣ муассир хоҳад шуд. Пураарзишии қаринаи инсонмеҳварӣ ва инсонпарвариро дар вобастагиҳои байниҳами “таълимгиранда – устод”, “таълимгиранда – таълимгиранда” дар тарбияти таълимгирандагон бебаҳс метавон донист. Вуруди инсонпарварӣ ва инсонмеҳварӣ дар тамосгирию иртибототи байниҳамӣ маҳруки равнақи эътимоди тарафайн, ҳусни тавачҷӯху тафохум ва амсоли инҳоро тақвият хоҳад бахшид.

Сатҳҳои гуногуни муносибатҳои байниҳамдигарии педагогҳо ва хонандагон вучуд доранд:

1. **Инсонгароёна.** Ба он иштироки ғаёлона, зоҳир қардани ташаббус ва мустақилияти педагогу хонандагон дар муошират:

1.1. боварӣ ба имконияти худ;

- 1.2. хайрхоҳӣ, боодобӣ ҳангоми таъсироти мутақобил; воқуниши чандир ба вазъият;
- 1.3. шавқмандӣ ба муошират;
- 1.4. қаноатмандӣ аз муносибатҳои тарафайн;
- 1.5. эътимоди пешакӣ ба ҳамдигар;
- 1.6. ифодаи озодона ва кушоди фикру ҳиссиёт;
- 1.7. тактикаи ёрирасони таъсироти мутақобил;
- 1.8. аҳамияти шахсиятии муносибатҳо;
- 1.9. истифодаи ғаёлонаи муқолама, ҳаҷв, бозиҳо дар таъсироти мутақобили педагогӣ хос мебошанд.
2. **Бетарафона.** Тавассути тамосҳои расмӣ педагогҳо ва хонандагон ва ҷиҳатҳои ба он хос зоҳир мегардад:
 - 2.1. иштироки ғаёлона ва ташаббус одатан, ба педагог тааллуқ доранд;
 - 2.2. банақшагирии дақиқ ва кам тағйир ёфтани тактикаи таъсироти мутақобил;
 - 2.3. самтгирии мусбат дақиқ ифода нашудааст;
 - 2.4. оҳанги сарду расмӣ муошират;
 - 2.5. қанораҷӯии эмотсионалӣ;
 - 2.6. қаноатмандӣ аз таъсироти мутақобил хусусияти ноустувор, вазъиятӣ дорад; боздоштани ифодаи ҳиссиёт.
3. **Манфӣ.** Дар муносибатҳои пӯшидаи манфӣ ё ошкоро манфии байни педагог ва хонанда зоҳир гардида, қори педагогӣ ё таълимно фаро мегирад:
 - 3.1. хусусияти таъсироти мутақобил баҳодиханда (аз рӯи принципи «хуб - бад») ва ба интизом водорқунанда (таваҷҷуҳ ба қирдорҳои ношоиста, рафтори манфӣ);
 - 3.2. набудани хайрхоҳӣ ва одоб дар муошират;
 - 3.3. тоноси пасти ғаёолият;
 - 3.4. шарикон ба ҳамдигар эътимод надоранд, дар беадолатӣ, нофаҳмӣ, набудани самимият якдигарро айбдор меқунанд.

Ба муносибатҳо дар низоми «омӯзгор-хонанда» ғояи инсонгарой ислоҳу тағйирот мебарорад, робитаҳои ҳамкориро барпо мекунад. Муҳимияти огоҳии омӯзгор аз ҷигунагии тарҳрезии тамосу воқунишҳо байни худ ва шогирдон, корбурди ин огоҳию иттилоот дар маҷрои дарсгузарӣ баҳснопазир мебошад. Идроку шинохти авзои психологӣ таълимгирандагон ва истиқболи шахсият/ фардияти онҳо барангезандаи некбинӣ гардида, ба тобиши инсонпарварона гирифтани маҷрои тадрису тарбият мусоидат хоҳанд кард.

Шартҳои фарзияи кори тадқиқотии мо дар чараёни марҳалаи ташаккулдиҳандаи кори таҷрибавӣ - озмоишӣ татбиқ гардиданд, ки мутобиқи онҳо ташаккули мавқеи ғайри иҷтимоӣ хонандагонӣ хурдсол зимни риояи шартҳои зерин бештар самараноктар хоҳад шуд:

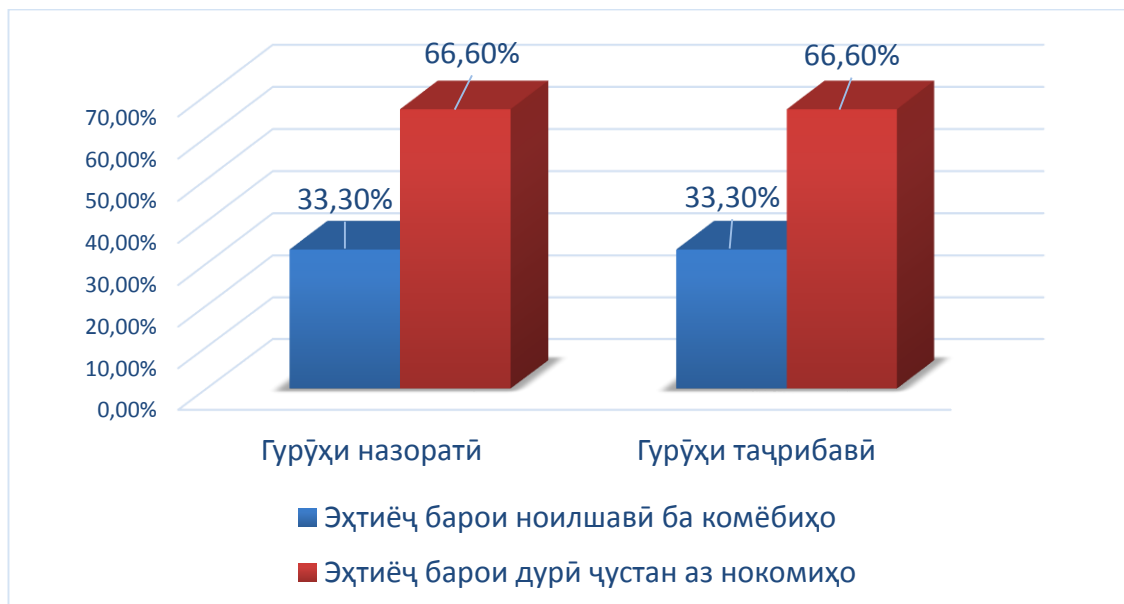
- инкишоф додани ангезаҳои мусбати омӯзиш;
- таъмини шаклҳои гурӯҳии кор, ки эҳтиёҷоти инфиродӣ ва имконияти бачагонро ба назар мегиранд;
- ташкили ғайриияти якҷояи хонандагону волидайн дар ростои амалкунии муштаракона ва пешниҳоду истиқболи таҷрибаи иҷтимоъпазирона;
- дар асоси ғояи инсонпарварӣ ва инсонмарказӣ барпокунии тамосҳои байни таълимгирандагон ва устод.

Таҳлили натиҷаҳои кори таҷрибавӣ-озмоишӣ. Дар марҳалаи ҷамъбасти буришҳои назоратӣ оид ба ошкорсозии эҳтиёҷоти афзалиятноки ноилшавӣ ба комёбӣ ё дурӣ ҷустан аз нокомӣ, ташҳиси омӯзиши ҷузъи эмотсионалии ахлоқӣ гузаронида шуда, арзёбии ҷигунагии дараҷаи раванқпазирии этикӣ, натиҷагириҳои маҷмӯӣ анҷом дода шуд, баррасиҳо ва матлабҳои ҷустори илмӣ ифода гардиданд, нуқтаҳои таъҷибӣ хулосашуда ҷиҳати тасдиқсозии фарзияи пешбар, ҷигунагии маҳруки воқеишавии мақсади ҷусторҳои илмӣ баён шуд.

Нахуст, бо методикаи мунтахабшуда ҷигунагии рушдёбии талаботи комёбшавӣ ва эҳтирос аз нокомӣ дақиқ ва сабт шуд.

Ҷадвали 5. – Сатҳи инкишофёбии эҳтиёҷ барои ноилшавӣ ба комёбӣ ё дурӣ ҷустан аз нокомӣ дар хонандагонӣ хурдсол (марҳалаи ҷамъбасти)

Гурӯҳ	Эҳтиёҷи афзалиятнок	
	Эҳтиёҷ барои ноилшавӣ ба комёбиҳо	Эҳтиёҷ барои дурӣ ҷустан аз нокомиҳо
Гурӯҳи таҷрибавӣ	33,3%	66,6%
Гурӯҳи назоратӣ	33,3%	66,6%

Расми 12. – Диаграммаи эҳтиёҷи афзалиятнок

Дар охир мо натиҷаҳои тестро коркард намудем. Аз рӯйи натиҷаҳои он мо ошкор кардем, ки дар гурӯҳи озмоишӣ эҳтиёҷти афзалиятнок дурӣ ҷустан аз нокомиҳо аст – 16 нафар, эҳтиёҷ барои ноилшавӣ ба комёбиҳо барои 8 нафар афзалиятнок аст. Дар гурӯҳи назоратӣ низ ҳамон тамоюл ба назар расид. Эҳтиёҷи афзалиятнок дурӣ ҷустан аз нокомиҳо аст – 12 нафар, эҳтиёҷ барои ноилшавӣ ба комёбиҳо дар 8 нафар афзалият дорад. Дар муқоиса бо марҳалаи муқарраркунандаи таҳқиқоти мо вазъият тағйирнопазир боқӣ монд.

Баъдан, аз рӯйи методикаи И.Я. Яковлева ташхиси омӯзиши ҷузъи эмотсионалии инкишофи ахлоқӣ анҷом дода шуд. Расмҳо бо тасвири кирдорҳои мусбату манфии ҳамсолон ба кудакон пешниҳод карда шуданд. Онҳо бояд дар як тараф расмҳо бо тасвири кирдорҳои хуб, дар тарафи дигар – расмҳоро бо тасвири кирдорҳои бад ҷойгир карда, интихоби худро шарҳ медоданд. Дар асоси таҳқиқот мо бачагонро ба яке аз чор гурӯҳи хонандагон бо ташаккули таъсирот оид ба сифатҳои ахлоқӣ мансуб донистем.

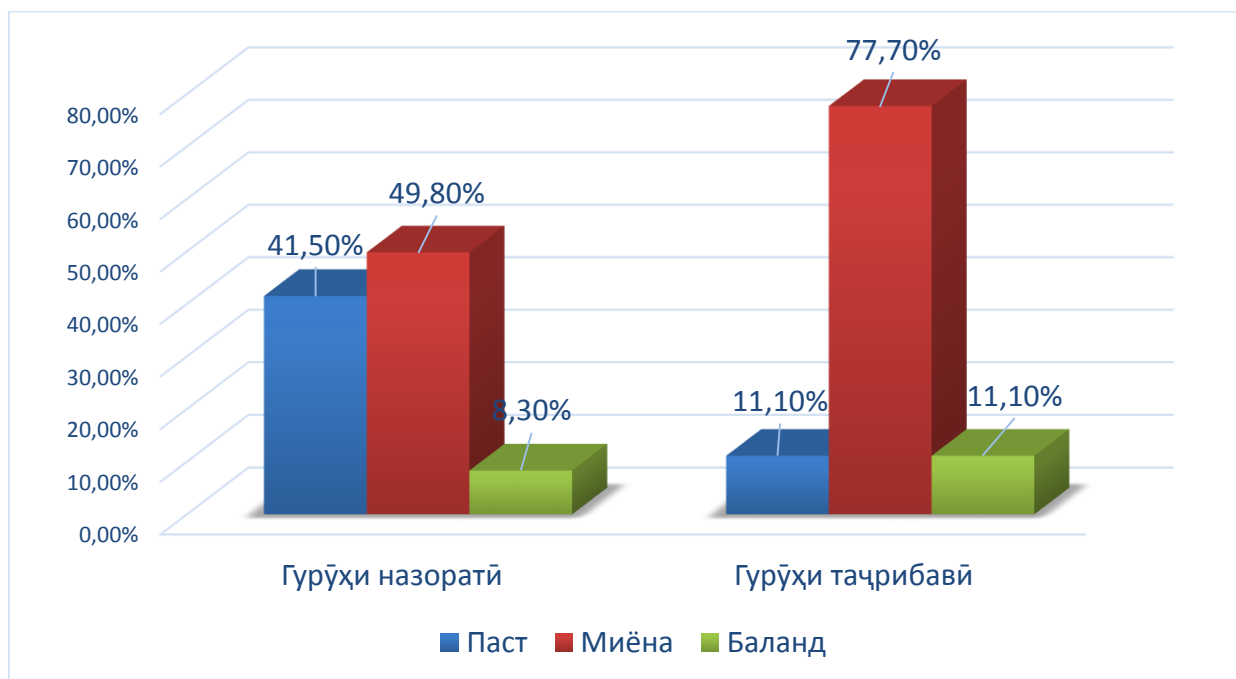
Холҳои кам (паст) – кўдак расмхоро дуруст ҷойгир мекунад, аммо амалхояшро асоснок карда наметавонад; вокунишҳои эмотсионалӣ мувофиқ нестанд.

Холҳои миёна – кўдак расмхоро дуруст ҷойгир мекунад, амалхояшро асоснок менамояд; вокунишҳои эмотсионалӣ мувофиқанд, аммо дар ифода сустӣ нишон медиҳанд.

Холи зиёд (баланд) – кўдак интихоби худро асоснок менамояд (меёриҳои ахлоқро номбар мекунад); вокунишҳои эмотсионалӣ мувофиқ, ифодаҳо барҷастаанд, дар имову ишора, кифасозӣ зоҳир мешаванд.

Ҷадвали 6. – Сатҳи ташаккулёбии ҷузъи эмотсионалии инкишофи ахлоқии хонандагони хурдсол (марҳалаи ҷамъбасти)

Гурӯҳ	Сатҳи ташаккулёбии ҷузъи эмотсионалии инкишофи ахлоқӣ		
	Паст	Миёна	Баланд
Гурӯҳи таҷрибавӣ	11,1%	77,7%	11,1%
Гурӯҳи назоратӣ	41,5%	49,8%	8,3%

Расми 14. – Диаграммаи сатҳи ташаккулёбии ҷузъи эмотсионалии инкишофи ахлоқӣ

Аз рӯйи натиҷаҳои татбиқи усули мазкур ошкор гардид, ки дар гурӯҳи озмоишӣ аксарият (17 хонанда) дар сатҳи миёнаи ташаккулёбии ҷузъи

эмотсионалии инкишофи эмотсионалӣ, 6 хонанда – дар сатҳи баланд ва 1 хонанда – дар сатҳи паст он қарор доранд. Ин нишон медиҳад, ки натиҷаҳо нисбат ба марҳалаи муқарраркунанда тағйир ёфтанд, сатҳи умумии ҷузъи эмотсионалии инкишофи ахлоқии синф баландтар шудааст. Дар гурӯҳи назоратӣ 10 хонанда дар сатҳи миёнаи ташаккули ҷузъи эмотсионалӣ, 9 нафар дар сатҳи паст, 4 нафар дар сатҳи баланди он қарор доранд. Яъне дар муқоиса бо марҳалаи муқарраркунанда вазъият тағйир наёфт.

Дар идома мо методикаи баҳодихии сатҳи инкишофи ахлоқию маънавӣ аз рӯйи методикаи Н.Д. Иванов татбиқ гардида, бо ин мақсад анкета – пурсишномаи «Дӯсти ҳақиқӣ» истифода шуд. Ба бачагон пешниҳод гардид, ки ба саволҳои дар боло зикршуда ҷавоб диҳанд.

Барои ҳар як ҷавоби «ҳа» 2 ҳол, барои ҷавоби «намедонам» - 1 ҳол, ҷавоби «не» - 0 ҳол гузошта шуд. Ҳолҳои ҳосилшуда ҷамъ шуданд. Аз рӯйи натиҷаҳои тест мо хонандагонро шартан ба 3 гурӯҳ тақсим кардем:

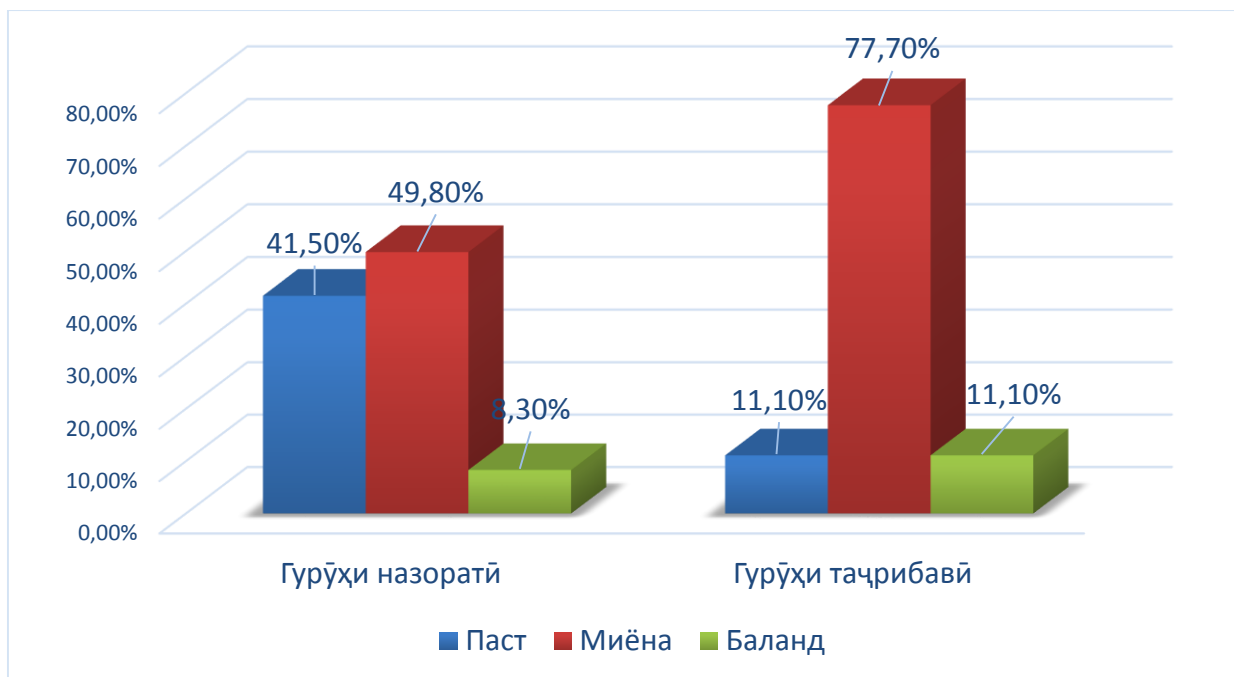
Аз 0 то 14 ҳол – сатҳи паст. Шумо ҳоло то охир ҷиҳатҳои арзандаву хуби дӯстиро дарк накардаед. Чунин ба назар мерасад, ки шумо ба одамон бовар надоред, бинобар ин, дӯстӣ бо шумо мушкил аст.

Аз 15 то 35 ҳол – сатҳи миёна. Шумо таҷрибаи дӯстиро доред, аммо дар ин раванд ба хатоҳо низ роҳ додаед. Хуб аст, ки шумо ба дӯстии ҳақиқӣ бовар доред, барои он омода мебошед.

Аз 35 то 50 ҳол – сатҳи баланд. Шумо дӯсти ҳақиқӣ ва содиқед. Дӯстонатон ба шумо бовар доранд, шумо низ ба онҳо эътимод доред, муошират бо шумо гарму самимиву оромона аст.

Ҷадвали 7. – Сатҳи инкишофи маънавию ахлоқии хонандагони хурдсол (марҳалаи ҷамъбасти)

Гурӯҳ	Сатҳи инкишофи маънавию ахлоқӣ дар гурӯҳи озмоишӣ		
	Паст	Миёна	Баланд
Гурӯҳи таҷрибавӣ	11,1%	77,7%	11,1%
Гурӯҳи назоратӣ	41,5%	49,8%	8,3%

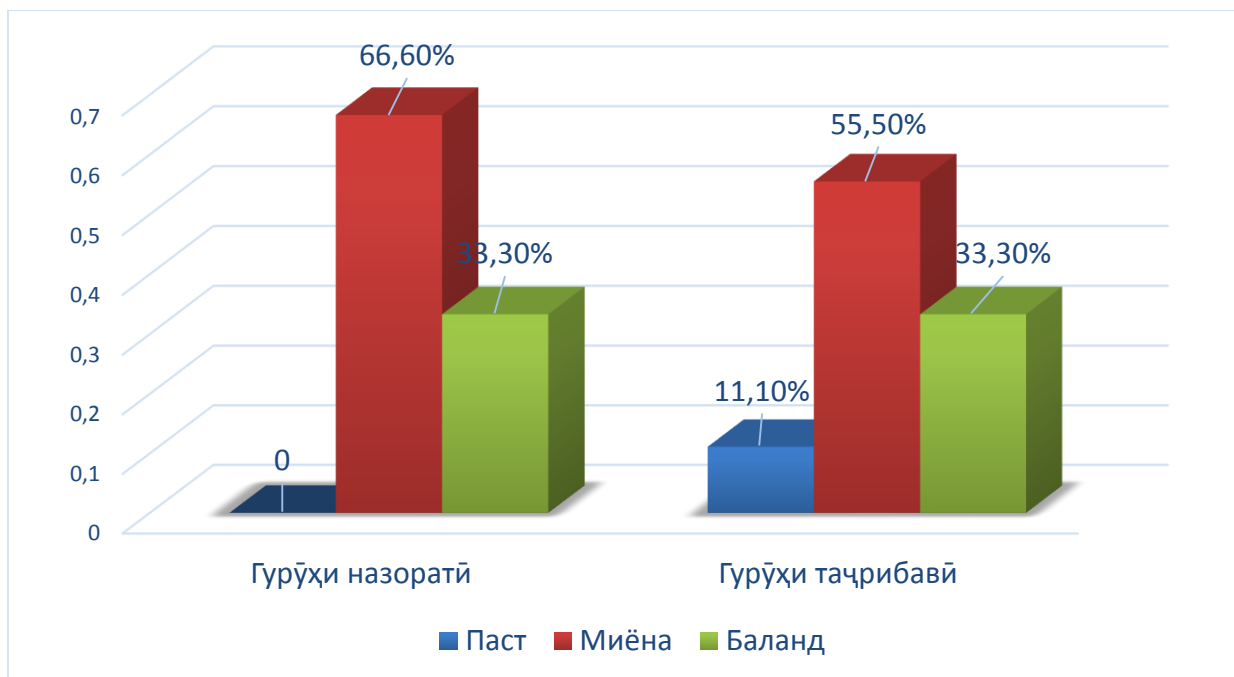
Расми 14. – Диаграммаи сатҳи инкишофи маънавию ахлоқӣ дар гурӯҳи озмоишӣ

Дар охир мо натиҷаҳои тестро коркард намуда, ошкор кардем, ки аксари хонандагони гурӯҳи озмоишӣ дар сатҳи миёнаи инкишофи маънавию ахлоқӣ қарор доранд – 16 нафар, 8 нафар сатҳи баланди чунин инкишофро нишон доданд. Яъне сатҳи инкишофи маънавию ахлоқӣ дар рафти марҳалаи ташаккулдиҳанда баландтар шуд. Дар гурӯҳи назоратӣ низ сатҳи миёнаи инкишофи маънавию ахлоқӣ бартарӣ дорад – 14 нафар, сатҳи баландро 4 нафар ва 3 нафар сатҳи пастии инкишофи маънавию ахлоқиро зоҳир карданд, ки маҳруки тағйир наёфтани чараёнро дар қиёс бо марҳалаи қаблӣ – муқарраркунанда ифода мекунад.

Дар идома манзараи умумии сатҳи фаъолмандии иҷтимоъпазиронаи таълимгирандагон, ҳам дар гурӯҳи назоратӣ, ҳам озмоишӣ ҳисоб карда шуд.

Ҷадвали 8. – Сатҳи фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол (марҳалаи ҷамъбасти)

Гурӯҳ	Сатҳ		
	Баланд	Миёна	Паст
Гурӯҳи таҷрибавӣ	11,1%	55,5%	33,3%
Гурӯҳи назоратӣ	-	66,6%	33,3%

Расми 14. – Диаграммаи сатҳ

Дар охир мо натиҷаҳои тестро коркард намуда, дар рафти он ошкор кардем, ки аксари хонандагони гурӯҳи озмоишӣ мисли пештара дар сатҳи миёнаи фаъолнокии иҷтимоӣ қарор доранд – 15 нафар, сатҳи баландро 5 хонанда, сатҳи пастро 4 хонанда нишон доданд. Ин дар бораи тағйироти ночиз гувоҳӣ медиҳад, зеро вақти гузаронидани марҳалаи ташаккулдиҳанда зиёд набуд. Сатҳи миёнаи сифати тадқиқшавандаро дар гурӯҳи назоратӣ 8 озмудашуда, сатҳи пасти онро – 4 озмудашуда зухур карданд. Қиёсан бо марҳалае, ки муқарраркунанда буд, дигаргунӣ сабт нашуд.

Инак, дар мувофиқа бо он инкишофи фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол дар мавриди риояи шартҳои зерин самаранок хоҳад буд:

- ташаккули ангезаҳои мусбӣ омӯзиш;
- бо назардошти эҳтиёҷоти имконияти инфиродии хонандагон ташкил ва баргузор кардани шаклҳои гурӯҳии фаъолият;
- ташкили фаъолияти якҷояи хонандагону волидайн дар қаринаи муттафиқона корбарӣ ва пешниҳоди истиқболи таҷрибаи иҷтимоӣ;
- дар ростои инсонпарварӣ барпокунии тамосу иртибот байни омӯзгор ва таълимгирандагон.

Хулосаи боби сеюм

Дар шароити муосири навсозии низоми таҳсилоти ҷумхури фаъолияти беруназсинфӣ қисми асосиву ҷудонашавандаи раванди таҳсилоти бачагони синни хурди мактабӣ гардидааст. Имрӯзҳо фаъолияти беруназсинфӣ асосан ҳамчун фаъолияте фаҳмида мешавад, ки бо хонандагони синф ҳангоми ғориф аз дарс барои қаноатманд гардонидани эҳтиёҷоти онҳо нисбат ба истироҳату фароғати гуногунмазмун, ширкат дар кори ҷамъиятии ғоиданок, иттиҳодияҳо ва ташкилоти ҷамъиятӣ ташкил карда мешаванд.

Инсонпарварӣ ба сифати ғояи пешбар метавонад тасҳеҳу дигаргуниҳои системаи «омӯзгор - хонанда», ширкату ҳамдастиро таъмин намояд. Огоҳии омӯзгор дар бобати барпокунии тамосҳои байнишахсӣ, воқеигардонии онҳо дар маҷрои дарс ҷигунагии маҳруки онро таъйин хоҳад кард. Дар вазъияте, ки омӯзгор олами ботинии тарбиятгирандагони худро дарк намуда, табиӣ будани рафтори онҳоро пазируфтааст ва мувофиқи таассуроти ботиниаш ба хонандагон хайрхоҳона муносибат мекунад, вай барои таҳсилоти инсонгароёна ҳамаи шароитҳои мусоидро фароҳам оварда метавонад.

Фаъолияти беруназсинфӣ қисмати таркибии ҷараёни таълиму тарбия дар мактаб буда, ибтикорот дар доираи он ба тақвияти мустақилнокӣ тамоил пазируфта, таҳрики ғаъломандӣ дар таълимгирӣ, нумӯи лаёқатҳои ғитрӣ, ғароравии зовияи дид, мукамалшавии огоҳӣ, ҳосилкунии тавоноҳои нафърасонанда дар таълимгирандагон сурат хоҳад гирифт.

Омили худбаҳодиҳӣ барои ташаккули мавқеи ғаъоли иҷтимоии хонандагон нақши муассир мебозад ва бо ин мақсад дар хонандагони синни хурди мактабӣ фароҳам овардани ҷунин шароитҳои гуногун, аз қабилӣ: мутаносибгардонии муносибатҳои баҳодиҳии кӯдакон дар фаъолияти таълимӣ ҷун такондиҳандаи шаклпазирии дараҷаи матлуби баҳодиҳии онҳо ба худ; пешрафти малакаи рефлексии рафторӣ дар толибилмон ва ноилшавӣ ба тавозуни он ва баҳогузрии омӯзгор зимни маҷрои тадрису тарбият; эҷод намудани муҳити бароҳатии психологӣ дар фаъолияти таълимӣ ва вазъияти муваффақияту комёбӣ фароҳам овардан зарур аст.

Дар заминаи маълумоти озмоиши муқарраркунанда оид ба вазъу сатҳи ташаккули фаъолнокии иҷтимоии хонандагони хурдсол мо «Барномаи рушди фаҳмиши хонандагони синфҳои ибтидоӣ оид ба нақши фаъолонаи инсон дар ҷомеа»-ро коркард намудем, ки дар раванди кори таҷрибавӣ-озмоишӣ чихати баланд бардоштани сатҳи самаранокии ташаккули фаъолнокии иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоӣ татбиқ гардид.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар раванди корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ фарзияи таҳқиқоти мо тасдиқи худро ёфт, ки тибқи он ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагони хурдсол ҳангоми риояи шартҳои зерин бештар самаранок мегардад:

- инкишофи ангеҷаҳои мусбати омӯзиш;
- таъмини шаклҳои гурӯҳии кор бо назардошти эҳтиёҷоти имконияти инфиродии бачагон;
- ташкили фаъолияти якҷояи хонандагону волидайн;
- ба пояи инсонпарварона созмон додани тамосҳои тарафайни омӯзгор ва таълиғирандагон дар маҳруки фаъолият.

Буришҳои назоратӣ оид ба ошкорсозии эҳтиёҷи афзалиятноки ноилшавӣ ба қомеъҳои ё дурӣ ҷустан аз ноқомӣҳо, таҳлили омӯзиши ҷузъи эмотсионалии инкишофи сифати таҳқиқшаванда дар марҳалаи ҷамъбасти гузаронида шуда, ҷиғунагии дараҷаи шаклпазирии тамоюлоти этикӣ арзёбӣ ёфт, маҳруки натоиҷ дар намуди бардоштҳо ифода гардид, матни диссертатсия ба шакл дароварда шуд. Буришҳо аз рӯи меъёрҳои муқарраршуда анҷом дода шуданд.

Хулоса қобили тазаккур аст, ки дар самти афзалиятноки инсонгароёна намудани таҳсилот нақши пешбари омӯзгор хеле назаррас мебошад. Нақши муассири вай аз бавучудории иқлими аз чихати психологӣ созгор, эътимод ба қордории худ, тамоспазирии байниҳамдигарии онҳо иборат мебошад. Ба ин васила, шахсияти омӯзгоре, ки барои тарҳрезии муоширати инсонӣ қобил аст, дар барпо кардани муносибатҳои инсонгароёнаи омӯзгору хонанда таъсир мерасонад.

ХУЛОСАҲО

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Дархост гардидани инсонӣ мустақилона амалкунанда, пайрави ибтикорот, зоҳиркунандаи эҷодкорӣ ва қобил барои сохтани тамосҳои матлуб бо сотсиум ва тамоил ба рушди шахсияти худ аз тарафи ҷомеаи имрӯза воқеияти баҳснопазир аст. Коркарду татбиқи ташаккули марҳала ба марҳалаи ғайолияти иҷтимоии шахсият аз зинаи аввали таълим дар синфҳои ибтидоӣ яке аз роҳҳои қонеъ гардонидани эҳтиёҷи мазкур махсуб меёбад. Андешаронӣ сари масъала носозгории сатҳи назария ва амалияи тарбиятро ба дархостҳои вазъи имрӯза дар ростои шаклдиҳии ғайолмандии иҷтимоии таълимгирандагонӣ синнашон хурд нишон дода, рисолати таълимгоҳҳоро дар ҷустори васоити коркарди васоити нав ва мукамалтар намудани тарзу методҳои мавҷударо таъкид менамояд [1-М; 12-М; 17-М; 21-М].

2. Аҳаммияти ёрмандии омӯзгорон дар таълимгоҳҳо дар ростои шаклдиҳии шахсияти таълимгирандагон бебаҳс мебошад, то онҳо ба шарофати мавқеъгирӣ ба ҳайси шахрвандони масъулу мустақили фардои ҷомеа, қабул кардани қарорҳои дуруст, ҳимояи ҳуқуқҳои худро уҳда карда тавонанд. Маҳз, барои ҳамин, рушди ғайолнокии иҷтимоии хонандагонӣ хурдсол яке аз вазифаҳои асосиву муҳими раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ махсуб меёбад. Шаклдиҳию равнақи ғайолмандии иҷтимоъпазиронаи толибилмони имрӯза – шахрвандони оянда бо мақсади омодаسازی онҳо ба ҳаётгузаронии нафърасонанда ба сотсиум бояд сурат гирифта бошад [5-М; 6-М].

3. Дар асоси дидгоҳҳои системавӣ ва ба шахсият нигаронида бо назардошти таҷрибаи таърихӣ ватаниву хориҷӣ коркарди инкишофи муаммо заминаҳои назариявӣ ташаккули ғайолнокии иҷтимоии хонандагонӣ хурдсол ошкор гардиданд:

3.1. Баҳрабардорӣ аз муқаррароти педагогикаи ватаниву хориҷӣ зимни шаклдиҳию равнақи шахсият бо ғайолмандии иҷтимоъпазирона (синтези ниҳодҳои сотсиум), пайвастанӣ баҷагон аз зинаи ибтидоии таълимгоҳ ба

тамосҳои субъективӣ бо воқеият, пеш аз ҳама, сотсиум; тамосҳо ва қорбарҳои муштаракони таълимгоҳ ва сектори истеҳсол; нафъҷӯӣ аз таҷрибаи худидоракунии зимни роҳандозии тадрису тарбият, аз он ҷумла, фаротар аз мактаб ва синф ба мавқеъпазирии иҷтимоии таълимгирандагони зинаи ибтидоӣ хубе мебошанд [15-М; 27-М; 11-М];

3.2. Таҳқиқоти бунёдӣ дар илми педагогика ва психологияи ватанӣ оид ба масъалаҳои омузиш, таълиму тарбияву рушди шахсияти ғайол ва коллективи хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти иловагиву миёнаи ҳатмӣ [2-М];

3.3. Дар тадқиқот ба фарқҳо, номуносибҳои ва қамбудҳои системаи кунунии тадрису тарбият низ ишора қарда шуданд, ки боздорандаи маҷрои падидоргардонии зарфияти креативии таълимгирандагон буда метавонанд. Зимнан шаклҳои қарои иҷтимоӣ арзишдоштаи ғайолмандии қард бо қомпонентҳои технологӣ, сохторӣ, мундариҷавӣ муқаррар ва мулоҳизаронӣ шуданд [1-М].

4. Ғайолнокии иҷтимоии хонандагони қурдсол шакли робитаи диалектиқии қўдақ бо воқеияти атроф буданаш муайян қарда шуд. Мавқеи объективии хонанда дар муҳити предметии иҷтимоӣ, амоҳангии муносибати ботинию зоҳирӣ нисбати ғайолият, шаклҳои худмуаррифӣ ва худғайолиятӣ, сатҳи иштирок дар ғайолият зимни аз худ қардани таҷрибаи иҷтимоӣ асоси робитаи мазқурро ташиқил медиҳад [13-М].

5. Сохтори ташаккули мавқеи ғайоли иҷтимоии хонандагони қурдсолро қанбаҳои зеринро дарбар меқирад:

5.1. Низоми эҳтиётоту тамоюлҳо, ки дар ғайолияти иҷтимоишавӣ татбиқ мешавад [5-М];

5.2. Системаи анғезаҳои қамъиятию инфиродӣ, ки самтқии татбиқи ғайолнокии иҷтимоиро муайян месозанд [5-М];

5.3. Самтқии арзишманд ва иҷтимоӣ ҳамчун василаҳои танзими муносибат бо воқеияти ашёвию қамъиятӣ [1-М];

5.4. Худбаҳодиҳӣ ва сифатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимми шахсият [3-М].

6. Татбиқи низоми воситаҳои ба амалия нигаронидашудаи ташаккули мавқеи ҷаҳли иҷтимоии хонандагони хурдсол иҷрои амалҳои зеринро пешгӯӣ мекунад;

6.1. Батадричу пайваста мураккабгардони компонентҳои низомофарандаи ҷаҳломандии муштараки креативии таълимгирандагон, тақондиҳӣ ба дидгоҳи субъективӣ нисбат ба ҷигунагии ҷараёнгири ва оқибати амалиёт [6-М];

6.2. Равнақ додани тамосҳои таълимгирандагон байни ҳамдигар ва дар муносибатҳо бо устодон ба шакли “субъект-субъект”, ки дар ин росто бояд таълимгирандагон субъекти ҷаҳломандию амалкунӣ гардида, барои тамоили иҷтимоъпазирона пайдо кардани тамосу муошират матлуб аст [12-М];

6.3. Тамаркузи таваҷҷӯҳ дар маҳруки дуруст пайдо кардани худбаҳодиҳии таълимгирандагон зимни шаклдиҳии мавқеъпазирии ҷаҳломандона дар сотсиум ба амиқрафти рефлексия ва болоравии сатҳу сифати он тақон хоҳад дод [5-М].

2. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Дар раванди ташаккули мавқеи ҷаҳли иҷтимоии хонандагони хурдсол дар шароити муосир ба назар гирифтани чунин ҷанбаҳо тавсия дода мешавад:

- бавучудории ҷазои тақондиҳандаи пешрафт бар пояи фарқгузори тадрисдиҳӣ аз рӯйи ҷобачогузори дараҷавӣ;

- зина ба зина шаклдиҳии тасаввуроти толибилмон роҷеъ ба мавқеъгирии онҳо ба ҳайси субъекти ҷаҳломанд дар ихотаи сотсиум;

- тақондиҳии толибилмон ба фаҳмиши арзишмандии маҷро ва пайомади натоиҷи тадрису тарбия аз назари субъективӣ;

- бавучудоварии ихотаи истиқболи ҳамҷиссона тариқи ҷаҳломандии муштараки креативии толибилмон;

- барангехтани мутаассиршавии тарафайни толибилмон бар пояи тарҳи “субъект-субъектӣ” чун омили такондихандаи тамосҳои иҷтимоъпазирона;
- ташкили мушоҳидаву санҷиши психологию педагогии таҳаввулоти нишондихандаҳои тарбия, инкишоф ва саломатӣ;
- омодагӣ ба фаъолият дар раванди иҷтимоишавӣ ва ба роҳ мондани муносибатҳои ҳамкорӣ.

Таҳқиқоти анҷомёфта ба ҳалли пурраи масъалаҳое даъво надорад, ки бо ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагони хурдсол алоқаманд мебошанд. Дар оянда ба таҳқиқи шароити педагогии бунёди низоми ягонаи ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии мактаббачагони синну соли гуногун муроҷиат бояд кард, ки ҳамаи зинаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро фаро мегирад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Алимухамедов, М. Р. Асосҳои назариявии ташаккули қобилияти эҷодӣ-иҷтимоии донишҷӯён аз қорҳои беруназсинфӣ оид ба математика: Монография [Матн] / О.А. Исломов, М.Р. Алимухамедов. – Хучанд: «Ношир», 2019. – 76 с.
2. Амонашвили, Ш. А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников [Текст] / Ш.А. Амонашвили – Москва: «Педагогика», 1984. – 298 с.
3. Амонашвили, Ш. А. Здравствуйте дети: Монография [Текст] / Ш.А. Амонашвили. – Москва: «Педагогика», 1982. – 178 с.
4. Амонашвили, Ш. А. Педагогика здоровья. [Текст] / Ш.А. Амонашвили // Личность: методы и результаты ее изучения. – 1979. – 192 с.
5. Амонашвили, Ш. А. Рука водящая / Амонашвили Ш.А. - Артемовск, 2009. - 256 с.
6. Ан, Г. Д. Педагогика и психология высшей школы Учебное пособие [Текст] / Г.Д. Ан, Т.М. Умарова, И.Т. Амонов – Душанбе, 2004. – 359 с.
7. Ананьев, Б. Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность: Учебное пособие [Текст] / Б.Г. Ананев. – М.: «Директ-Медиа», 2008. –197 с.
8. Атахонова, Х. Р. Баланд бардоштани ғавҷолияти маърифатии хонандагон бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ дар дарси химия. [Матн] / Х.Р. Атахонова, М.Г. Рустамов, С.М. Курбонов, М.М. Низомов, М.З. Курбонов // Паёми донишгоҳи миллии тоҷикистон. – 2023. – №4. – С. 124-129. – ISSN 2074-1847.
9. Бердяев, Н. А. Философия свободы. Смысл творчества [Текст] / Н.А. Бердяев – Москва: «Правда», 1989. – 523 с.
10. Беспалко, В. С. Культура. Диалог культур (Опыт определения) [Текст] / В.С. Беспалко // Вопросы философии. –Москва, 1989. №6. –С.31–42.
11. Бим-Бад, Б. М. Образование в контексте социализации [Текст] / Б.М. Бим-Бад, А.В. Петровский // Педагогика. – Москва, 1996. – №1. – С. 3-12.
12. Блонский, П. П. Избранные психологические произведения [Текст] /

П.П. Блонский. – Москва: «Просвещение», 1964. – 314 с.

13. Блюмкин, В. А. Нравственное воспитание (философско-этическое основы): Монография [Текст] / В.А. Блюмкин. – Воронеж: «Воронежского университета», 1990. – 143 с.

14. Богословского, В. В. Общая психология [Текст] / В.В. Богословского, А.Г. Ковалева, А.А. Степанова. // под редакцией В.В. Богословского, - Москва: Просвещение, 1981. – С. 361-362.

15. Божович, Л. И. Проблемы формирования личности [Текст] / Л.И. Божович. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1997. – 352 с.

16. Божович, Л. И. Проблемы формирования личности [Текст] / Л.И. Божович. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1997. – 352 с.

17. Божович, Л. И. Проблемы формирования личности [Текст] / Л.И. Божович. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1997. – 352 с.

18. Борисова, Л. Н. Управление научно-методической работой лица. [Текст] / Л.Н. Борисова // Профессиональное образование. – 2004. – №8. – С. 12-13.

19. Борисова, Ю. Дифференциация методов обучения в зависимости от когнитивного стиля ученика [Текст] / Ю. Борисова, И. Гребенев // Народное образование. – 2003. – № 7. – С. 97-105.

20. Бороздина, Г. В. Психология и педагогика: Учебник для бакалавров [Текст] / Г.В. Бороздина. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 477 с.

21. Буянов, В. С. Научное мировоззрение: социально-философский аспект [Текст] / В.С. Буянов // М.: Политиздат. – 1987. – 208 с.

22. Верёвкина, Т.А. Педагогические условия развития межличностных отношений учащихся / Т.А. Верёвкина. – СПб, 2007. – 56 с.

23. Виготский, Л. С. Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека «Дубна» [Текст] / Л.С. Виготский // Dubna Psychological Journal №1, С. 60-97, 2012 www.psyanima.ru. ISSN 2076-7099

24. Выготский Л. С. Мышление и речь [Текст] / Л.С. Выготский //

Психологические исследования.: Государственное социально-экономическое издательство Москва. – Ленинград, 1934. - 362с.

25. Выготский, Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте [Текст] / Л.С. Выготский // Психологический очерк. – Москва: Просвещение, 1991. – 93 с.

26. Галкина, А. И. Оценка качества программ средств учебного назначения теория и практика [Текст] / А.И. Галкина // Педагогическая информатика. – Москва, 1994. – №2. – С. 40-42.

27. Гургулиева, О. Ҳ. Технологияи педагогии ташаккули салоҳияти коммуникативии донишҷӯёни ихтисосҳои гуманитарии муассисаҳои таҳсилоти олии дар раванди таълими забони русӣ. [Матн] / О.Ҳ. Гургулиева // Автореф. дис. номзоди илмҳои пед. - Душанбе, 2017. – 28 с.

28. Дамаданова, Х. Д. Социальная активность у младших школьников / Х.Д. Дамаданова // Современная наука: Актуальные проблемы теории и практики.М., - №3 - 2011.

29. Джуринский, А. Н. История образования и педагогической мысли: Учеб. пособ. для студентов педвузов / А.Н. Джуринский. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004.

30. Дистервег, А. Избранные педагогические сочинения [Текст] / – Москва: Учпедгиз, 1956. – 374 с.

31. Жуковская, Р. И. Педагогические условия формирования воспитания интереса к игре / Жуковская Р.И. - М.: Дрофа, 1966.- 342 с.

32. Заирбек, Е. С. Педагогические ориентиры успеха (актуальные проблемы развития образовательного процесса) [Текст] / Е.С. Заирбек, Е.И. Казакова // Материалы к обучающим семинарам. – СПб: Петроградский и Ко. – 1995. – 64 с.

33. Захарова, И. Г. Информационные технологии в образовании [Текст] / И.Г. Захарова // Учебное пособие для высших педагогических учебных заведений. - М.: «Академия». – 2003. – 188 с.

34. Зуюнов, А. В. Использование мультимедийных технологий в учебном

процессе [Текст] / А.В. Зуюнов, Е.И. Казаков // [Электронный ресурс]: <http://www.multimedijnyh.technologij.>

35. Иванов, В. П. Человеческая деятельность – познание – искусство: [Текст] / В.П. Иванов – Киев: «Советский художник», 1977. – 157 с.

36. Иванов, Д. А. Компетентностный подход в образовании [Текст] / Д.А. Иванов, К.Г. Митрофанов, О.В. Соколова // Проблемы, понятие, инструментарий. – АПК и ППРО. – 2005. – 101 с.

37. Иванов, Д. И. Развитие международного сотрудничества российских вузов [Текст] / Д.И. Иванов // Дис.. канд. пед. наук. – Казань: РГБ ОД, 2002. – 182 с.

38. Иванов, Н. Д. Моделирование методической деятельности учителя в процессе повышения его квалификации: Монография [Текст] / Н.Д. Иванов – Санк-Петербург, 1995. – 167 с.

39. Иванов, П. В. Современное школьное краеведение [Текст] / П.В. Иванов // Советская педагогика. – 1990. – №10. – С. 27-30.

40. Иванова, В. С. Основы математической статистики: Учебное пособие для институтов физической культуры [Текст] / В.С. Иванова – Москва: «Физкультура и спорт», 1990. – 176 с.

41. Иванова, Л. А. Активизация познавательной деятельности учащихся при изучении физики [Текст] / Л.А. Иванова // Просвещение. – 1983. – С. 159.

42. Иванова, О. В. Особенности педагогического взаимодействия преподавателя и студентов в процессе изучения иностранного языка (на материале негуманитарного вуза) [Текст] / О.В. Иванова // Автореф. дис. канд. пед. наук. - Барнаул, 2003. – 26 с.

43. Калашникова, Н. А. Информационные технологии в образовании. на примере обучения иностранному языку в экономических вузах [Текст] / Н. А. Калашникова. – Москва: Русайнс, 2015. – 159 с.

44. Каримова, И. Педагогикаи муқоисавӣ / И. Каримова, С. Сулаймонӣ. – Душанбе – 2018. 198 с.

45. Каримова, И. Х. Влияние школы и семьи на формирование идейной

убеждённости старшеклассников (из опыта работы общеобразовательных школ Таджикской ССР): автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / И.Х. Каримова – Душанбе, 1990. – 28

46. Каримова, И. Х. Теоретические основы германизации гуманитарного образования учащихся таджикских школ: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук: [Текст] / И.Х. Каримова. – Душанбе, 2000. – 217 с.

47. Каримова, И. Х. Учитель-творец добра и прогресса / И.Х. Каримова, Ф. Шарифзода. Ф. Шарифзода. [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 179 с.

48. Кларин, М. В. Андрагогика: наука обучения взрослых [Текст] / М.В. Кларин. – Москва, 2001. – 212 с. [Электронный ресурс] (Дата обращения 28.08.2021).

49. Кларин, М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках [Текст] / М.В. Кларин. – М.: «Арена». – 1994. –128 с.

50. Кларин, М. В. Интерактивное обучение – инструмент освоения нового опыта [Текст] / М.В. Кларин // Педагогика. – 2000. – №7. – С. 12-19.

51. Кларин, М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта [Текст] / М.В. Кларин – Москва: «Знание», 1989. – 80 с.

52. Кодиров, К. Б. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе [Текст] / К.Б. Кодиров, А. Мирзоев – Душанбе, 2006. – 134 с.

53. Кодиров, С. Барнома ва тавсияҳои методӣ аз ҷанни «Методикаи корҳои тарбиявӣ» / С. Кодиров, А.М. Миралиев, Ниъматова Н.А. ва ғайра [Матн]. – Душанбе: Маориф, 2003. – 22 с.

54. Коменский, Я. А. Великая дидактика [Текст] / Я.А. Коменский // Избранные пед. соч. – 1982. – С. 242-276.

55. 416 с. – ISBN 5 – 7155 – 0164 – 4.

56. Коменский, Я. А. Педагогическое наследие [Текст] / Я.А. Коменский, Д. Локк., Ж.Ж. Руссо. – М.: – Педагогика. – 1988. – 416 с.

57. Коменский, Я. А. Учитель учителей «Материнская школа», Великая

дидактика: Учебное пособие [Текст] / Я.А. Коменский – Москва: «Карпуз», 2009. – 288 с.

58. Комилиён, Ф. С. Технологии бозиҳои педагогӣ дар рушди салоҳиятҳои хонандагон дар ҷараёни таълими системаҳои ҳисоб. Дастури таълимии иловагӣ аз ҷанми технологияи иттилоотӣ барои хонандагони синфи 11 [Матн] / Ф.С. Комилиён, Ш.Х. Тағоев, А.Ш. Комиль. – Душанбе: ҶДММ «Ганҷи хирад», 2019. – 160 с. – ISBN 978-99975-356-3-4.

59. Консепсияи мактаби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. Душанбе: Матбуот, 1994.

60. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2006, №94 тасдиқ гардидааст [Матн]. – Душанбе: Матбуот, 2006. – 26 с.

61. Крупская, Н. К. Методические заметки. Педагогическое сочинение. Т.3 - М.: Педагогика, 1959. - С. 556-557

62. Крутецкий, В. А. «Психология обучения и воспитания школьников «Просвещение», Москва, 1976 г.

63. Леонтьев, А. А. Языковой знак как проблема психологии / [Текст] / А.А. Леонтьев // Материалы к конференции «Язык как знаковая система особого рода». – Москва, 1967. – С. 34-39.

64. Леонтьев, А. А. Педагогика здравого смысла: Избранные работы по философии образования и педагогической психологии [Текст] / А.А. Леонтьев, 2016. – 521 с.

65. Леонтьев, А. А. Психоллингвистические и социоллингвистические проблемы билингвизма в свете методики обучения неродному языку [Текст]. / А.А. Леонтьев // Сб. науч. тр. - Москва: МПГУ, №2. – С. 25-31.

66. Леонтьев, А. А. Что такое деятельностный подход в образовании [Текст] / А.А. Леонтьев // Начальная школа плюс. – Москва, 2001. – №1. – С. 3-6.

67. Луначарский, А. В. О воспитании и образовании: Учебное пособие [Текст] / А.М. Арсеньева. – Москва: «Педагогика», 1976. – 636 с.

68. Луначарский, А. В. Собрание сочинений [Текст] / А.В. Луначарский // В 8-ми т. Т.7. Эстетика. Литературная критика. – 1967. – 734 с.
69. Лутфуллозода, М. Дидактикаи муосир: маълумот, таълим, инкишоф, тарбия [Матн] / М. Лутфуллозода // Воситаи таълим. – Душанбе, 2001. – 338 с.
70. Лутфуллозода, М. Инсон ва тарбия: [Матн] / М. Лутфуллозода – Душанбе: «Собириён», 2013. – 464 с.
71. Лутфуллозода, М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин. [Матн] / М. Лутфуллозода. – Душанбе: «Дониш». – 2006. – 176 с.
72. Лутфуллозода, М. Истиқлолияти ҶТ ва таҳсилоти навтарин: Монография [Матн] / М. Лутфуллозода – Душанбе: «Маориф» 2006. – 75 с.
73. Лутфуллозода, М. Книга национальной славы: Методическое пособие [Текст] / М. Лутфуллозода. – Душанбе: «Сарпараст», 2003. – 286 с.
74. Лутфуллозода, М. Назарияи таълим: Воситаи таълимӣ [Матн] / М. Лутфуллозода, Қ.С. Абдурахимов – Қўрғонтеппа «Матбаа», 2016. – 500 с.
75. Магомед-Эминов, М. Ш. Психика как работа [Текст] / М.Ш. Магомед-Эминов // Вестник МГУ. Серия 14. «Психология». – 2011. – №4. – С. 92-108.
76. Макаренко, А. С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта [Текст] / А.С. Макаренко // Педагогические сочинение. – Москва. – 1984. – №8/1 (53). – С.19.
77. Макаренко, А. С. О воспитании [Текст] / А.С. Макаренко. – М.: Политиздат. – 1988. – 256 с.
78. Маркова, А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя / Маркова А.К. - М.: Просвещение, 1983. 295 с.
79. Маркова, А. К. Психология профессионализма [Текст] / А.К. Маркова // М.: 1996.
80. Маркова, А. К. Формирование мотивации учения [Текст] / А.К. Маркова, Т.А. Матис, А.Б. Орлов // М.: 1990.
81. Маркова, А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте [Текст] / А.К. Маркова. – М.: «Педагогика», 1983. – 314 с.
82. Маркова, Н. П. Некоторые условия успешного управления

познавательной деятельностью учащихся при программированном обучении (на материале физики): автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Н.П. Маркова. – Москва, 1968. – 22 с.

83. Маркова, Т. А. Психология профессионализма [Текст] / А.К. Маркова – Москва: «Просвещение», 1996. – 308 с.

84. Маслоу, А. Мотивация и личность = Motivation and Personality [Текст]. / А. Маслоу. – Санкт-Петербург: Евразия, 1999. – 478 с.

85. Мерлин, В. С. Лекции по психологии мотивов человека: Учебное пособие [Текст] / В.С. Мерлин – Пермь: «ПГПИ», 1991. – 234 с.

86. Мерлин, В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности [Текст] / В.С. Мерлин. – Москва: «Педагогика», 1986. – 256 с.

87. Мудрик, А. В. Время поисков и решений, или старшеклассникам о них самих [Текст] / А.В. Мудрик. – М.: Просвещение, 1990. – 191 с.

88. Мудрик, А. В. Время поисков и решений, или старшеклассникам о них самих [Текст] / А.В. Мудрик. – М.: Просвещение, 1990. – 191 с.

89. Мудрик, А. В. О воспитании старшеклассников [Текст] / А.В. Мудрик. – М.: Просвещение, 1981. – 176 с.

90. *Мудрик, А. В. Социальная педагогика как учебный предмет [Текст] / А.В. Мудрик. – Москва, 2013. – 20 с.*

91. Муродиён, Ҳ. Такомули нутки хонандагон зимни маводи кишваршиносӣ: Қисми 1 [Матн] / Ҳ. Муродиён. – Душанбе: «Маориф», 1997. – 56 с.

92. Мухина, В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество [Текст] / В.С. Мухина. – М.: Академия, 1999. – 456 с.

93. Невуева Л. О. перспективных тенденциях разработки педагогических программных средств [Текст] / Л. Невуева, Т.О. Сергеева // Информатика и образование. – 1990. – №5. – С. 5-10.

94. Немов, Р. С. Психология [Текст] / Р.С. Немов // Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1: Общие основы психологии – Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 120 с.

95. Немов, Р. С. Путь к коллективу: Книга для учителей о психологии ученического коллектива [Текст] / Р.С. Немов. – Москва: Педагогика, 1988. – 144 с

96. Немова, Р. С. Психология. В 3-х книгах. [Текст] / Р.С. Немов. – Владос: Пресс, 2007. 304 с. ISBN 978-5-305-00063-4. Тираж: 5000 экз.

97. Нуров, А. Арзишҳои миллию умумибашарӣ, заминаҳои пайдоишу инкишоф ва нақши онҳо дар тарбияи инсон [Матн] / А. Нуров. - Душанбе: «Ирфон», 2003.

98. Петрова, В. И. Формирование компетентности в области применения информационных и коммуникационных технологий в педагогической деятельности будущих бакалавров (на примере направления подготовки «педагогическое образование»): автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.02 [Текст] / И.В. Вера. – Москва, 2013. – 53 с.

99. Петровский, А. В. История советской психологии: Формирование основ психологической науки: Учебное пособие [Текст] / А.В. Петровский – Москва: «Просвещение», 1967. – 368 с.

100. Петровский, А. В. Основы общей психологии [Текст] / А.В. Петровский // М.: Академия. – 1995. – 256 с.

101. Пирназаров, А. Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии корҳои мустақилонаи хонандагон аз математика дар синфҳои ибтидоӣ: Васоити таълимӣ [Матн] / А Пирназаров – Душанбе: «Меҳроб Граф», 2009 – 120 с.

102. Рожков, М. И. Воспитание свободного человека: Монография [Текст] / М.И. Рожков, Л.В. Байбородова. – Москва: «Директ-Медиа», 2020. – 264 с.

103. Рубинштейн, С. Л. О мышлении и путях его исследования [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во «АН СССР», 1967. – 217 с.

104. Рубинштейн, М. М. Проблема «Я», как исходный пункт философии [Текст] / М.М. Рубинштейн // Сб. трудов профессоров и преподавателей Иркутского ун-та. – 1923. – №5. – С. 55-59.

105. Рубинштейн, С. Л. Проблемы общей психологии [Текст] / С.Л.

Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 423 с.

106. Руссо, Ж. Ж. *Эмилъ Политическіе сочиненія. В 2 т. [Текст] / Ж.Ж. Руссо. – М.: Педагогика, 1981. – 128 с.*

107. Саидов, С. Ш. Ақидаҳои педагогии мутафаккирони форсу тоҷик оид ба нақши оила ва мактаб дар ташаккул ва инкишофи тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас [Матн] / С.Ш. Саидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019. – №4. – С. 256-262. – ISSN: 2074-1847.

108. Саидов, С. Ш. Вазифаҳои падару модар ҷиҳати тарбияи фарзандон дар «Қобуснома»-и Унсурмаолии Кайковус [Матн] / С.Ш. Саидов, М. Лутфуллозода // Маводи конференсияи илмӣ-амалии «Истифодаи маводи кишваршиносӣ ҳамчун воситаи тарбияи ифтихори миллий ва ватандӯстӣ зимни таҳқиқ ва омӯзиши фанҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ». – Бохтар, 2018. – С. 105-110.

109. Саидов, С. Ш. Мақсади тарбияи оилавӣ ва баланд бардоштани сатҳи маънавияти насли наврас дар замони муосир [Матн] / С.Ш. Саидов // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Нақши ВАО дар таҳкими ваҳдати миллий». – Душанбе, 2017. – С. 358-360.

110. Сабуров, Х. М. Концептуально-методические основы содержания государственного стандарта начального образования и технология его введения в деятельность начальных классов школ Таджикистана / Х.М. Сабуров [Текст]: автореф. дисс. док. пед. наук. / Х.М. Сабуров. – Душанбе, 2014. – 45 с.

111. Саидов, С. Ш. Пайвастагии мутақобилаи се ниҳоди иҷтимоӣ дар ташаккулёбии муносибатҳои хонандагон аз назари Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] / С.Ш. Саидов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2018. – №7. – С. 249-252. – ISSN: 2309-6764.

112. Саидов, С. Ш. Шароити ташкилию педагогии ҷараёни муносибати арзишнок нисбат ба оила дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ [Матн] / С.Ш. Саидов, М. Лутфуллозода // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Самтҳои афзалиятноки ислоҳоти таҳсилоти донишгоҳҳои

омӯзгорӣ», бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Бохтар, 2021. – С. 41-46.

113. Сайфуллаев, Х. Г. Педагогические условия формирования лингвосоциокультурной компетенции студентов в полиэтнических группах педагогических вузов Республики Таджикистан (на материале немецкого языка) [Текст] / Х.Г. Сайфуллаев // Дис... д-ра пед. наук. – Душанбе, 2014. – 306 с.

114. Сайфуллоев, А. Мактаби Айнӣ [Матн] / А. Сайфуллоев. – Душанбе: «Ирфон», 1978. – 84.

115. Сайфуллоева, З. Х. Теория и практика формирования коммуникативной компетентности студентов в условиях поликультурной образовательной среды (при обучении двум иностранным языкам) [Текст] / З.Х.Сайфуллоева // Дис. д-ра пед. наук. – Душанбе, 2018. – 285 с.

116. Салеева, Л. П. Формирование бережного отношения младших школьников к природе: авт. дис. ... канд пед. наук. [Текст] / Л.П. Салеева. – М.: Уфа. – 1978. – 31 с.

117. Сатторов, Г. Н. Социальные аспекты системы у детей в Таджикистане [Текст] / Г.Н. Сатторов, Х.К. Рафиев, А.А. Азизов, К.Н. Дабуров, Н.А. Ходжибекова // Педиатрия им. Г.Н. Сперанского. – 2005. – № 84 (6). – С. 203-210.

118. Сафарова, З. Р. Нақши модар дар оилаи нопурра ва тарбияи фарзанд [Матн] / З.Р. Сафарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. – №3/7. – С. 190-194.

119. Сафарова, З. Р. Нақши модар дар оилаи нопурра ва тарбияи фарзанд [Матн] / З.Р. Сафарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. – №3/7. – С. 190-194.

120. Сафарова, З. Р. Проблемаҳои педагогӣ ва психологӣ тарбияи кӯдакони синни томактабӣ дар оилаи нопурра [Матн] / З.Р. Сафарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. – №3/3. – С. 296-299.

121. Сафарова, З. Р. Хусусиятҳои психологӣ-педагогии шаклгирии шахсияти кӯдакон дар оилаҳои нопурра [Матн] / З.Р. Сафарова // Паёми

донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2015. – №3(64). – С. 14-17.

122. Сафарова, З. Р. Чанбаҳои психологӣ-педагогии тарбияи кӯдак дар оилаи нопурра [Матн] / З.Р. Сафарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. – №3/4. – С. 221-224.

123. Симонова, И. М. Воспитание самостоятельности студентов в процессе занятий физической культурой с использованием информационных технологий [Текст] / И.М. Симонова // Современные проблемы науки и образования. – 2017. – № 1. – С. 312-315.

124. Симонович, А. А. Практическая информатика: Методическое пособие для ВУЗ [Текст] / А.А. Симонович – Москва, 2001. – 191 с.

125. Симонович, С. В. Информатика: Базовый курс [Текст] / С.В. Симонович – Москва. 1999. – 135 с.

126. Симонович, С. В. Общая информатика: Учебное пособие [Текст] / С.В. Симонович, Г. Евсеев, А. Алексеев – Москва: «АСТ – ПРЕСС». 1998. – 297 с.

127. Симонович, С. Общая информатика [Текст] / С. Симонович, Г. Евсеев, А. Алексеев // «АСТ – пресс». – Москва, 2004. – 591 с.

128. Славина, Л. С. Индивидуальный подход к неуспевающим и недисциплинированным ученикам: Учебное пособие [Текст] / Л.С. Славина – Москва: «Просвещение», 1958. – 207 с.

129. Сластенин, В. А. Общая педагогика: Уч. Пособие для студентов высш. учеб. Заведений [Текст] / Под редак. В.А. Сластенина, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов // М.: Гуманит изд. Центр ВЛАДОС. – 2003. – 469с.

130. Сластенин, В. А. Введение в педагогическую аксиологию: учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений; допущено УМО вузов РФ [Текст] / В.А. Сластенин, Г.И. Чижакова. – М.: Академия, 2003. – 192 с.

131. Сластенин, В. А. Дидактика: Учебное пособие [Текст] / В.А. Сластенин. – Москва: «Академия», 2004. – 480 с.

132. Сластенин, В. А. Педагогика: инновационная деятельность [Текст] / В.А. Сластенин, Л.С. Подымова – Москва: «Магистр», 1997. – 223 с.

133. Слостенин, В. Организация воспитательного процесса в практике [Текст] / В. Слостелин, А.С. Макаренко, А.А. Фроловым // Учебное пособие М-во просвещения РСФСР. Горьк. гос. пед. ин-т им. М. Горького. – Москва, 1976. – 96 с.

134. Солиев, Л. Донишномаи химия. Барои наврасон ва ҷавонон [Текст] / Л. Солиев. – Душанбе: , 2016. – 416 с.

135. Степанова, Е. Л. Умственное развитие и обучаемость взрослых [Текст] / Е.Л. Степанова. – Ленинград, 1981. – 137 с.

136. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.09.2020. – №526. – 90 с.

137. Султонова, С. Б. Методикаи ташаккули салоҳиятмандии иҷтимоӣ-фарҳангии донишҷӯён дар раванди таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / С.Б. Султонова // Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи н.и.п. – Душанбе, 2021. – 169 с.

138. Узнадзе, Д. Н. Большая советская энциклопедия: [Текст] / Д.Н. Узнадзе, А.М. Прохорова – Москва: «Советская энциклопедия», 1969. – 203 с.

139. Ушинский, К. Д. Собрание сочинений [Текст] / К.Д. Ушинский // М., 1950. - 516 с.

140. Ушинский, К. Д. Антология гуманной педагогики [Текст] / К.Д. Ушинский. – Москва: Изд. Дом Шалвы Амонашвили, 1998. – 224 с.

141. Ушинский, К. Д. Избранное педагогическое сочинение: Учебное пособие [Текст] / К.Д. Ушинский – Москва: «Просвещение», 1967. – 208 с.

142. Ушинский, К. Д. Педагогические сочинения [Текст] / К.Д. Ушинский. – Москва: «Линка», 1988. – 233 с.

143. Ушинский, К. Д. Проект учительской семинарии: Избранные педагогические сочинения [Текст] / К.Д. Ушинский – Москва: «Педагогика», 1974. – 143 с.

144. Фадеева, К. Н. Использование метода проектов как средства формирования ИКТ-компетентности бакалавров сервиса К.Н. Фадеева, А.Г.

Герасимова // Вестник Чувашского государственного педагогического университета имени И.Я. Яковлева. – 2016. – № 3 (91). – С. 176-181.

145. Харламов, И. Ф. *Как активизировать учение: Монография [Текст] / И.Ф. Харламов – Минск: «Нар. асвета», 1975. – 208 с.*

146. Харламов, И. Ф. Педагогика: Учебное пособие [Текст] / И.Ф. Харламов. – Москва, 1990. – 460 с.

147. Холназаров, С. Ташаккули заминаҳои асосии маърифатии шахсияти хонанда: Воситаи таълимӣ [Матн] / С. Холназаров – Душанбе: «Эр-граф», 2018. – 152 с.

148. Чмелёва, Е. В. Педагогика дошкольного детства в России конца XIX - начала XX веков: историко-педагогический очерк [Текст] / Е.В. Чмелёва, Е.В. Чеснокова. – Смоленск: «СмолГУ», 2008. – 220 с.

149. Шадриков, В. Д. Развитие способностей [Текст] / В.Д. Шадриков. – Москва, 2004 с.

150. Шадриков, В. Д. Мир внутренней жизни человека [Текст] / В.Д. Шадриков. – М.: Университетская книга, Логос, 2006. – 392 с.

151. Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонфар ва фарҳанги ҷомеа / Ф. Шарифзода // Мух.масъул С. Сулаймони; АТТ [Матн]. – Душанбе, 2010. – 544 с.

152. Шарифзода, Ф. Мудрость просвещения [Текст] / Ф. Шарифзода. – Душанбе: «Ирфон». – 2009. – 236 с.

153. Шаропов, Ш. А. Использование новых технологий в процессе обучения. [Текст] / Ш.А. Шаропов. – Худжанд, 2002. – 154 с.

154. Шаропов, Ш. А. Потенциальные возможности образования в формировании креативности студентов / Ш.А. Шаропов, С.Б. Бобоева [Текст] Номаи Донишгоҳ. Хучанд. – 2019. - №2(59). - С. 196-200.

155. Шевченко, С. М. Проектирование основной образовательной программы подготовки бакалавра по направлению «Сервис»: компетентностный подход [Текст] / С.М. Шевченко, В.С. Мухина, Л.И. Кутепова, Ж.В. Смирнова Интернет-журнал Науковедение. – 2014. – № 5 (24). – С. 182-186.

156. Шевченко, С. М. Проектирование основной образовательной программы подготовки бакалавра по направлению «Сервис»: компетентностный подход [Текст] / С.М. Шевченко, М.В. Мухина, Л.И. Кутепова, Ж.В. Смирнова Интернет-журнал Науковедение. – 2014. – № 5 (24). – С. 182-186.

157. Шоев, Н. Н. Вариативные воспитательно-образовательные технологии и инновационные модели обучения в высшей школе. - Душанбе: Ирфон, 2005. - 310с.

158. Элкони́н, Д. Б. Вопросы детской психологии [Текст] / Д.Б. Элкони́н, Л.С. Выготский // Собр. соч., В 6 т. – 1984. Т.4. – С. 243-285.

159. Якобсон, П. М. Психология чувств: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: [Текст] / П.М. Якобсон. – Ленинград: Перемена, 1962. – 31 с.

160. Яковлева, Е. Л. Психология развития творческого потенциала личности [Текст] / Е.Л. Яковлева. – Москва: Флинта, 1997. – 224 с.

161. Яковлева, Н. М. Формирование исследовательских умений у студентов педвуза (на материале педагогики): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. [Текст] / Н.М. Яковлева. – Челябинск: ЧГПИ, 1977. – 192 с.

162. Яковлева, Н. О. Гибкие педагогические технологии, как фактор повышения качества образования школьников (на материале математических дисциплин): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. [Текст] / Н.О. Яковлева. – Челябинск, 1998. – 189 с.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

а) Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА назди

Президенти ҶТ ва КОА ФР ҷоп шудаанд:

[1-М]. *Қодирова, М. А.* Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар таълими ибтидоӣ ва нақши он дар ташаккул ва рушди шахсияти хонандагони хурдсол [Матн] / М.А. Қодирова // Паёми Пажухишгоҳи рушди маориф. – 2021. – №3 (35). – С. 113-118. – ISSN: 2617-5320.

[2-М]. *Қодирова, М. А.* Фарҳанги бунёди ва қобилияти касбии омӯзгорони навоар ва нақши онҳо дар ташаккули шахсияти хонандагон [Матн] / М.А. Қодирова // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ, 2022. – №1(11). – С. 220-225. – ISSN: 2219-5408.

[3-М]. *Қодирова, М. А.* Асосҳои педагогӣ-психологӣ ва хусусиятҳои ташаккули шахсияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ. [Матн] / М.А. Қодирова, Ш.А. Шаропов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2022. – №1/2 (98). – С. 97-102. – ISSN: 2663-5534.

[4-М]. *Қодирова, М. А.* Ташаккули малакаи забонамӯзии мактаббачагони хурдсол дар муҳити гуногунфарҳангӣ [Матн] / М.А. Қодирова // Номаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. – 2023. – №3 (76). – С. 97-103. – ISSN: 2077-4990.

[5-М]. *Қодирова, М. А.* Роль и значение фольклора в нравственном воспитании и становлении личности младших школьников [Текст] / М.А. Қодирова // Тенденции развитие науки и образования. Самара, 2024. – №105 (часть 1). – С. 122-125. doi:10.18411/trnio-01-2024-p1

[6-М]. *Қодирова, М. А.* Глобализация образовательной тенденции в создании единого образовательного пространство [Текст] / М.А. Қодирова // Тенденции развитие науки и образования. - Самара, 2024. – №107 (часть 1). – С. 112-115. doi:10.18411/trnio-01-2024-p1

б) Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд:

[7-М]. **Қодирова, М. А.** Ташаккули салоҳияти калидии хонандагони хурдсол дар чараёни таълим [Матн] / М.А. Қодирова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-методӣ таҳти унвони «Масъалаҳои тамоюли салоҳиятнокӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусии синфҳои ибтидоӣ», Душанбе. – 2019. – С.176-182.

[8-М]. **Қодирова, М. А.** О некоторых ценностных ориентациях младших школьников к социальной активности [Текст] / М.А. Қодирова // Маҷмуаи мақолаҳо “Муаммоҳои омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ ва истифодаи технологияи инноватсионӣ дар раванди таълим”. Хучанд: СИ “Файзибоев”, 2020. – С. 203-213.

[9-М]. **Қодирова, М. А.** Талабот ба салоҳияти касбии омӯзгори замони муосир. [Матн] / М.А. Қодирова // Маҷмуаи мақолаҳо “Муаммоҳои омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ ва истифодаи технологияи инноватсионӣ дар раванди таълим”. Хучанд: СИ “Файзибоев”, 2020. – С.186-191.

[10-М]. **Қодирова, М. А.** Педагогическая концепция развития социальной активности учащихся в современных условиях [Текст] / М.А. Қодирова, Н.Собирова // Маҷмуаи мақолаҳо “Муаммоҳои омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ ва истифодаи технологияи инноватсионӣ дар раванди таълим”. Хучанд: СИ “Файзибоев”, 2020 – С. 243-250.

[11-М]. **Қодирова, М. А.** Муносибати салоҳиятнокӣ ва нақши он дар ташаккули инкишофи нутқи хонандагони хурдсол [Матн] / М.А. Қодирова // Маҷмуаи мақолаи конфронси илмӣ амалии байналхалқӣ таҳти унвони «Масъалаҳои мубрами филологияи ўзбеку тоҷик», Хучанд. – 2020. – С.801-806.

[12-М]. **Қодирова, М. А.** Ҷойгоҳи низоми салоҳиятнокӣ ва ислоҳоти мазмуни таҳсилот дар татбиқи стратегияи миллии рушди маорифи Тоҷикистон. [Матн] / М.А. Қодирова, С. Рабиев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии «Муносибати инноватсионӣ ба ташкили раванди таълим дар шароити татбиқи стандартҳои нави таҳсилот». Хучанд: Нури маърифат, 2021. – С.304-308.

[13-М]. **Қодирова, М. А.** Теоретико-содержательный аспект социальной активности личности школьника в современных условиях. [Текст] / М.А. Қодирова, Н. Собирова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ «Муносибати инноватсионӣ ба таълики раванди таълим дар шароити таъбиқи стандартҳои нави таҳсилот». Хучанд: Нури маърифат, 2021. – С. 87-92.

[14-М]. **Қодирова, М. А.** Ҷанбаҳои назариявии муносибати инфиродӣ дар таълими ибтидоӣ ва нақши он дар таълиқи шахсияти хонандагонӣ хурдсол [Матн] / М.А. Қодирова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Хониши сеюми Артуҷ», Панҷакент. – 2021. – С. 251-256.

[15-М]. **Қодирова, М. А.** Хусусиятҳои жанри фантастикӣ ва нақши он дар таълиқи шахсияти хонандагонӣ хурдсол. [Текст] / М.А. Қодирова // Материалы международной научно-практической конференции «XII ломоносовские чтения» (Часть 3). Душанбе. – 2022. – С.154-158.

[16-М]. **Қодирова, М. А.** Роҳи усулҳои баланд бардоштани ғавҷи хониши кӯдакон ва ҳифзи онҳо аз шабакаҳои иҷтимоӣ [Матн] / М.А. Қодирова, Г. Ҳошимова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Пешвои миллат ва рушди илм дар Тоҷикистон», Хучанд. – 2023.

[17-М]. **Қодирова, М. А.** Хусусияти педагогӣ-психологии наврастони душвортарбия [Матн] / М.А. Қодирова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои муҳими тарбияи хонандагонӣ душвортарбия дар шароити муосир». Душанбе, 2023. – С. 97-100.

[18-М]. **Қодирова, М. А.** Усулҳои муосири гузаронидани машғулияти беруназсинфӣ ва имконияти методӣ он дар инкишофи нутқи хонандагонӣ хурдсол. [Матн] / М.А. Қодирова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи тадқиқоти педагогӣ: дурнамои рушди он дар замони муосир», Душанбе, 2023. – С.174-180.

[19-М]. **Қодирова, М. А.** Муаммои иҷтимоикунонии кӯдакони имконияташон маҳдуд дар муассисаҳои таълимӣ. [Матн] / М.А. Қодирова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Таҳсилоти

фарогир дар Ҷумҳури Тоҷикистон: муаммо, стратегия ва рушди он», Хучанд: СИ “Шарипов”, 2023. – С.72-77.

[20-М]. **Кодирова, М. А.** Психолого-педагогические основы организации коллектива и его роль в формировании личности младшего школьника [Текст] / М.А. Кодирова // Международная научно-практическая конференция на тему «Теоретико-методологические основы профессионально-методической подготовки будущих преподавателей средних и высших профессиональных учебных заведений с использованием современных технологий». Душанбе, 2023. – С.214-219.

[21-М]. **Қодирова, М. А.** Муаммоҳои актуалии фаъолияти касбии омӯзгор дар шароити муосир [Матн] / М.А. Қодирова // Маҷлиси конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳо ва дурнамои рушди илмҳои педагогӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ». Хучанд: СИ “Шарипов”, 2024. – С.272-275.

в) Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо ва пойгоҳи eLibrary.ru

ба таъъ рибадан:

[22-М]. **Кодирова, М. А.** Особенности фантастического жанра и его роль в формировании личности младших школьников [Текст] / М.А. Кодирова // Международной научно-практической конференция на тему «Вопросы филологического образования: проблемные вопросы и их инновационные решения». Фергана, 2022. – С.217-221.

[23-М]. **Кодирова, М. А.** Педагогические основы поликультурного воспитания младших школьников в современном условии [Текст] / М.А. Кодирова // Международная научная конференция на тему «Мир духовной культуры человечества: язык, литература, искусство». Самарканд, 2022. – С.268-274.

[24-М]. **Кодирова, М. А.** Усули таълими нақли тарҷумаҳоли ва нақши он дра ташаккули фаъолияти иҷтимоии хонандагони хурдсол. [Матн] / М.А. Қодирова, Н. Собирова // Международный научно-практический журнал ENDLESS LIGHT in SCIENCE №1-1. Казахстан, 2023. – С.132-136.

[25-М]. **Кодирова, М. А.** Детский билингвизм явление современности и педагогическая проблема [Текст] / М.А. Кодирова, М. Каримова // Материалы XV Международной научно-практической конференции «Россия в мире: проблемы и перспективы развития международного сотрудничества в гуманитарной и социальной сфере». Москва, 2024. – С.321-327.

[26-М]. **Кодирова, М. А.** Пути и методы повышения читательской активности дошкольников и их защита от социальных сетей [Текст] / М.А. Кодирова // Международное научно-практическая конференция на тему «Инновации перспективы: по повышении качества дошкольного образования в эпоху глобальных трансформаций». Андижан. – 2023. – С. 29-35.

[27-М]. **Қодирова, М. А.** Асосҳои назариявии истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар таълими ибтидоӣ. [Матн] / М.А. Қодирова, С. Зарипов // Международный научно-практический журнал ENDLESS LIGHT in SCIENCE №4-4. Казахстан, 2023. – С.15-18.

[28-М]. **Қодирова, М. А.** Ташаккули малакаи забонамӯзии мактаббаҷагони хурдсол дар муҳити гуногунфарҳангӣ. [Матн] / М.А. Қодирова, М.Азимова // Международный научно-практический журнал ENDLESS LIGHT in SCIENCE №8-8. Казахстан, 2022. – С.39-45.

[29-М]. **Кодирова, М. А.** Педагогическое сотрудничество как условие для эффективного внедрения инклюзивного образования в вузах. [Текст] / М.А. Кодирова, С.Элмуродова // Международный научно-практический журнал ENDLESS LIGHT in SCIENCE №6-6. Казахстан, 2022. – С.12-16.

[30-М]. **Кодирова, М. А.** Психологические и педагогические основы организации команды младших школьников и её роль в формировании личности [Текст] / М.А. Кодирова // Материалы международной научно-практической конференции «Цифровая революция: трансформация, образования, экономики и коммуникаций». Белгород, 2026. – С.85-91.